

המכון ללימודי השואה ע"ש ח. אייבשיץ

רחוב התיכון 39, נווה-שאנן, ת.ד. 9288, חיפה 31092
Bitaon.shoa@gmail.com

בס"ד, אדר תש"ע, מרץ 2010

**ביטאון פורום שמירת
זיכרון השואה**
גיליון מספר 31

עורך: גדעון רפאל בן מיכאל

יהדות הונגריה בשואה

נשים יהודיות מובלות בידיים מורמות בבודפשט [1]

תוכן העניינים

עמודים

4-3	גדעון רפאל בן-מיכאל: פתח דבר
24-5	ליווה רוטקירכן: יהודי הונגריה בתקופת השואה-סקירה כללית
38-24	גרץ מגדה: הישרדות
38	אלי נצר: ילדות [שיר]
67-39	אבדי אהרון: אתמול
	עדויות חברי קיבוץ דליה:
69-68	שלמה אורן
72-69	יצחק הרמן
75-73	רחל פלג
76-75	מנחם שמעון
100-77	סנש {ליכטמן} יהודית: קורותיה בתקופת השואה
105-101	יהדות ג'יור [Győr] בתקופת השואה
	זיכרון לחלל צה"ל גרוס אהרן ששרד את השואה בהונגריה ונפל על
106	תקומת מדינת ישראל
107	מנהיג עם צאן מרעיתו
111-108	"עקידת יצחק" באושוויץ
117-112	אתרי אינטרנט
120-118	ביבליוגרפיה
121	מראי מקומות

בשנת 2004 הוציא שרות הדואר
ההונגרי בול לזכר שואת יהודי הונגריה.

במרכז הבול, אבן עם מגן דוד.

מנהג בית ישראל להניח אבן על גבי
הקבר בעת שפוקדים אותו.

גדעון רפאל בן-מיכאל פתח דבר

לחברי פורום שמירת ליכרון השואה, הפלס וההכרה!

עריכת הביטאון על יהדות הונגריה הייתה משימה לא קלה. כאשר חיפשתי חומר לביטאון, התברר לי, שנכתבו ספרים ומאמרים רבים. בארכיונים מצאתי עדויות רבות של ניצולים וברשת האינטרנט יש מידע רב.

שבועות רבים, הקדשתי את עיתותי בעיון החומר הרב שהצטבר. הבחירה לא הייתה קלה. אני תקווה שבחרתי לביטאון עדויות שישקפו את קורותיה של יהדות הונגריה בשואה.

בגלל קוצר היריעה של הביטאון לא הבאתי נושאים חשובים כמו, פרשת קסטנר, "סחורה תחת דם", הצנחנים מארץ ישראל, תנועות הנוער, פעילות המחתרת היהודית, חסידי אומות עולם - ראול ולנברג ושרל לז'ק.

ברשימת אתרי האינטרנט החשובים שאני מביא בעמודים 112-117 תוכלו להשלים את המידע. הרוצים להעמיק יותר, יוכלו לפנות למקורות עצמם, על פי הרשימה הבביליוגרפית שבסוף הביטאון.

* * * *

גרמניה כבשה את הונגריה ב- 19.3.1944. עד מועד זה חיו יהודי הונגריה באשליה ובתקווה שהגרמנים לא ישתלטו על הונגריה ומצבם יהיה טוב יותר מהיהודים הנמצאים בשטחי הכיבוש הגרמני.

במפקד אוכלוסין שנערך ב-1941 נמנו בהונגריה 725,000 יהודים, שהיוו 4.9% מכלל האוכלוסייה ההונגרית. במפקד זה נכללו גם תושבי האזורים שסופחו להונגריה משנת 1938 ואילך. [2]

ממשלת הונגריה בתקופה זו הייתה פרו-גרמנית. ההתנכלויות ליהודים היו רבות. נשללו מיהודים זכויות רבות באמצעות חוקים שנחקקו כנגד היהודים. גברים רבים נשלחו לעבודות כפייה בגדודי העבודה ההונגריים. תנאי היהודים היו קשים מנשוא. לפני הכיבוש הגרמני נרצחו יהודים רבים. כ-42,000 יהודים מצאו את מותם בגדודי העבודה. כ-20,000 יהודים נרצחו ליד קמייניץ-פודולסק לאחר שגורשו מהונגריה. כ-1000 יהודים נרצחו באצ'קה.

ב-15.5.1944 התחילו הגירוש של יהודי הונגריה לאושוויץ. התקדמותו של הצבא האדום אל עבר גבולות הונגריה הביאה את הגרמנים להאיץ את השמדת היהודים בכל השטחים שעוד נותרו בידם. הגירוש נמשכו 54 ימים, היהודים הוסעו ב-147 רכבות, אשר העבירו לאושוויץ כ-450,000 יהודים. ביולי 1944, לא היו עוד יהודים בהונגריה מחוץ לבודפשט.

כ-569,500 מיהודי הונגריה נרצחו בשואה. [3]

ראוי לציין, שההונגרים היו אנטישמיים קיצוניים. הם אהדו והעריצו את העם הגרמני. מעשיהם התבטאו בחקיקת חוקים אנטי יהודיים, לרבות הדרישה ליישב את היהודים מחדש. בהונגריה התנהלה תעמולה אנטישמית ארסית שהתנהלה מעל דפי העיתונות. הם האשימו את היהודים במעורבות של המדינה במלחמה וייחסו את כל התחלואים הפנימיים שהתבטאו במחסור של מוצרים ופריחת השוק השחור ביהודים.

למרות המסע האנטישמי, רבים מיהודי הונגריה חשבו שלא צפויה להם סכנה פיזית. אמונה זו הייתה בחלקה גם הגורם לאסון שפקד את יהודי הונגריה. המנהיגות היהודית לא נקטה באמצעי זהירות לשעת חירום ולא דיווחה לציבור היהודי על תוכנית ההשמדה הגרמנית שהייתה ידועה מאמצע שנת 1942 ואילך.

הרבה קווי דמיון נוכל למצוא בין גרמניה הנאצית והונגריה במלחמת העולם השנייה.

כמו בגרמניה, הוקמה בהונגריה מפלגת "צלב החץ", שהינה מפלגה פרו-נאצית, גזענית ואנטישמית. האידיאולוגיה של "צלב החץ" הושפעה מן הפשיזם ומן הנאציזם. היא שאפה להתפשטות טריטוריאלית של הונגריה (אשר שני שלישים משטחה נקבעו ממנה בחוזה טריאנון בשנת 1920) ורצון להפגין את התרבות ההונגרית ואת העוצמה ההונגרית בכל רחבי אירופה.

סמלי "צלב החץ" היו דומים לאלו של הנאצים. לטענת אנשי התנועה היה צלב החץ סמל מדיארי קדום, והם ביקשו להדגיש את טוהרם הגזעי באמצעות השימוש בו, בדומה לצלב הקרס הנאצי. לדעת מנהיגם, סלשי היה הסדר העולמי צריך להיות מורכב מ"כוחם של החזקים", ובמיוחד אנשי הגזעים העליונים - ההונגרים, הגרמנים והיפנים. ברעיונות אלו לא הייתה המפלגה שונה ממפלגות פשיסטיות ולאומניות קיצוניות אחרות באירופה.

מצע זה דיבר במיוחד אל אנשי המעמדות הנמוכים, והפועלים בחוות החקלאיות, כמו גם לציבור אנשי הצבא והסטודנטים. המפלגה מעולם לא זכתה לרוב בהונגריה שהייתה תחת משטרו השמרני והאריסטוקרטי של הורטי.

כאשר מנהיגם סלשי נבחר כראש ממשלה, הוא הורה לאנשיו לבצע פרעות ביהודי הונגריה. רבים נרצחו ברחובות, ועשרות אלפים הוצעדו במצעדי מוות ורוכזו בגטאות.

כן טבחו אנשי "צלב החץ" בצוענים, ההערכה היא כי נטבחו 28,000 צוענים במהלך חודשי שלטונו של סלשי.

* * * *

הבאתי בביטאון עדויותיהם של ניצולים המספרים את סיפורם האישי. דרך קורותיהם של יחידים, אני מציג את קורותיה של יהדות הונגריה בשואה.

בתחילת הביטאון, אני מביא את מאמרה החשוב של ליוויה רוטקירכן: "יהודי הונגריה בתקופת השואה – סקירה כללית". באמצעות מאמר זה, תוכלו לקבל רקע היסטורי של התקופה.

* * * *

ברצוני להדגיש! אני מביא את העדויות הציטוטות כפי שנכתבו במקורות. לא שיניתי את הניסוחים והתחביר, וזאת כדי לשמור על אוטנטיות העדויות.

עורן רפאל בן-מיכאל
עורך הביטאון

ליוויה רוטקירכן

יהודי הונגריה בתקופת השואה

סקירה כללית

מאמר זה הוא סיכום הרצאתה של **ליוויה רוטקירכן** במסגרת יום עיון שהתקיים ביד ושם בשנת תשל"ה-1975 בנושא: "הנהגה יהודית בתקופת משבר: הונגריה 1944".
הרצאות יום העיון סוכמו במאמרים ויצאו לאור בספר:
גוטמן ישראל, בלה ואגו, רוטקירכן ליוויה {עורכים}:
"הנהגת יהודי הונגריה במבחן השואה", הוצאת יד ושם, תשל"ו - 1976.

המדיניות הפרו-נאצית והתחיקה האנטי-יהודית בשנים 1938-1939

במחצית השנייה של שנות ה-30 גבר והלך בהונגריה כוחן של המפלגות הימניות, שינקו בראשית דרכן מאידיאולוגיית הפאשיזם האיטלקי ומאוחר יותר מהנאציזם-סוציאליזם הגרמני. בזו אחר זו נוסדו מפלגות חדשות, בתוכן "המפלגה ההונגרית הנאציזם-סוציאליסטית" (Magyar Nemzeti Szocialista Párt), כשסמליהן צלב חרמש, צלב חץ וכדומה. תנופה חדשה בפעילותם של האלמנטים הלאומניים האלה הורגשה בתחילת 1938, עם התגברות הדרישות הרוויזיוניסטיות (בתיאום עם תביעת ה-sudetendeutsche Partei בקרב הציבור ההונגרי למען סיפוח השטחים, שהוחזקו בידי צ'כוסלובקיה בהתאם לחוזה טריאנון (4/6/1920) – Trianon).

חיזורה הגלוי של ממשלת הונגריה אחרי מנהיגי הרייך השלישי, לשם השגת תביעותיה הטריטוריאליות, אף היא חיזקה את ידיהם והעניקה מעין גושפנקה רשמית למסע התעמולה הקולני, שנוהל למען החזרת השטחים, ושהיה מלווה הסתה אנטישמית ארסית. הושמעו טענות נגד ההון היהודי ונגד שליטתם של היהודים בתחומים שונים.

בשנות ה-30 מנתה האוכלוסייה היהודית בשטחה של הונגריה ה"טריאנונית" 444,567 נפשות, 5- אחוז מהאוכלוסייה הכללית. עם זאת, בתחומים מסוימים כגון מקצועות חופשיים, בנקאות, תרבות ואומנות, הגיע חלקם של היהודים לעיתים עד 50 אחוז. הרכוש, שרוכז בידי היהודים, נאמד ב-20 אחוז עד 25 אחוז מההון הלאומי הכללי (והיו שאמדוהו אף בשליש!).

חיי הדת התנהלו במסגרת הקהילות ללא הפרעה. ב-1930 השתייכו 65.5% מיהודי הונגריה לפלג הניאולוגי, בעיקר יושבי הערים הגדולות ובראשן בודפשט; 29.2 אחוז נמנו עם הפלג האורתודוקסי ו-3.3 אחוז עם פלג ה"סטאטוס-קוו".

מלבד בתי תלמוד תורה וישיבות, שפעלו כמעט ליד כל קהילה מסורתית, נמנו בתקופה ההיא בהונגריה בסך הכל 144 בתי ספר יהודיים יסודיים, 3 בתי ספר תיכוניים, 2 סמינרים למורים והמדרשה המפורסמת לרבנים בבודפשט. תלמידי בתי ספר אלה התחנכו ברוח פטריוטית,

אשר איפיינה גם את המוסדות הקהילתיים והחברתיים היהודיים-הונגריים למעלה משבעים שנה, מאז מתן האמנציפציה.

בעקבות סיפוחה של אוסטריה לרייך (13.3.1938) הגיעה גרמניה הנאצית עד לשערי הונגריה, ובאזור כולו נוצר אקלים פוליטי חדש ורב-מתיחות. ממשלת הונגריה, בהיותה להוטת אחר חסדיו של היטלר, מיהרה להפגין את אהדתה ל"סדר החדש" באירופה, ואת "בגרותה" האידיאולוגית על-ידי הגבלת זכויותיהם של יהודיה.

באפריל 1938 הונח על שולחן הפרלמנט ההונגרי "החוק היהודי הראשון" (Az első zsidótörvény), שחתם למעשה תקופה של התפתחות והישגים כבירים בשטחי הכלכלה והתרבות בחיי יהדות הונגריה.

החוק היהודי הראשון נועד "להבטיח ביתר יעילות את איזון חיי החברה והכלכלה". הדיונים בבית התחתון ובבית העליון היו סוערים, אנשי האופוזיציה והסוציאל-דמוקרטיה, הליבראלית וכן נציגה של מפלגת האיכרים הזעירים, התנגדו לקבלת החוק. עמדתם של אנשי הכנסייה (בבית העליון) ראויה לציון מיוחד; ראשי הכנסייה הקתולית והפרוטסטנטית תמכו בקבלת החוק, שראו בו אמצעי לריסון היהודים. ראש הכנסייה הקתולית, הפרימאס יוסטיניאן שרדי (Serédi Jusztinián) הטעים, כי הצעדים שנועדו לצמצם את השתתפות היהודים בחיי החברה והכלכלה הינם חיוניים, ויש לראותם כהתגוננות עצמית של האומה ההונגרית. הוא אף האשים "חלק מהיהדות המקומית בהריסת האתיקה הנוצרית בחיי הפרט והכלל". גם ראש הכנסייה הרפורמאטית, הבישוף לאסלו ראוואס (Ravasz László) חייב "עקרונית" את קבלת החוק. בחיבור מעמיק, שבו אף חלק שבחים לעם היהודי העתיק, התריע על "רוח הניוון" והשוני המאפיין את העם בגולה "שפנה עורף לרעיון הקדושה".

אכן, החוק נתקבל במאי 1938 וכתוצאה מכך נפגעו היהודים בעלי המקצועות החופשיים ופקידים במפעלי תעשייה ומסחר, ששיעורם נקבע עתה ל-20 אחוז מכלל המועסקים בענפים אלה. (רק מעטים מאוד כיהנו במשרות ממשלתיות או בצבא, כתוצאה ממדיניות "הקו הנוצרי" – Kereztény Kurzus, שהונהגה בשנות ה-20, ושבה לידי ביטוי בעיקר בהפליית היהדות בתחומים אלה). המושג "יהודי" הוגדר עדיין בהגבלות מסוימות לפי עיקרון הדת. עם הנהגת "החוקים היהודיים" בין השנים 1938-1939 מיהרו 14,654 יהודים להמיר את דתם כדי להימלט מההגבלות. תוצאותיו השליליות הבלתי אמצעיות של החוק פגעו במיוחד במעמדם המוסרי של היהודים, בערערן את היחסים ההדדיים בינם לבין שכבות רחבות של האוכלוסייה הנוצרית, ומשום כך נודעה לחוק חשיבות רבה. אך עוד לפני שהוצאו לפועל הסעיפים השונים של החוק, הביא ראש הממשלה, בלה אימרדי (Imrédy Béla) לפני בית הנבחרים הצעת חוק חדשה. גם הפעם הייתה משמעות מדינית לעיתוי ההצעה. היא הוגשה ימים אחדים לאחר "בוררות וינה" (2.11.1938), אשר לפיה סופחו להונגריה חלקים מדרום-מזרח סלובקיה, עם העיר קאשא-קושיצה (Kassa-Košice), וחלק מקארפאטו-רוס, שכלל גם את הערים מונקאץ'-מונקאצ'ו (Munkács-Mukacevo) ו-אונגוואר-אוז'הורוד (Ungvár-Užhorod). ממשלת הונגריה, בהיותה אסירת תודה לרייך על השלל שנפל בחלקה (העוצר הורטי שיגר מכתב תודה נרגש לפירר) הביעה על-ידי חקיקת "חוק יהודי" נוסף את רגשי הזדהות. ימים ספורים לפני קבלת החוק נוסדה "האגודה הלאומית של המיעוט הגרמני בהונגריה" (Volksbund der Deutschen in Ungarn) שהייתה למכשיר יעיל להחדרת ההשפעה הנאצית.

המאורעות המדיניים והוויכוח הפנימי הסוער סביב החקיקה האנטי-יהודית, עודדו את העסקנים הקיצוניים מתנועת סאלאשי (Szálasi) וב-3 בפברואר 1939 השליכה קבוצת בריונים, בראשותו של קווארץ (Kovarez), רימון יד לתוך קהל יהודי, שיצא אותה שעה מבית הכנסת הראשי ברחוב דוהאן (Dohány) בבודפשט. כמה אנשים נהרגו במקום ואחרים נפצעו קשה.

באותו חודש גם חלה התפטרותו של ראש הממשלה אימרדי, לאחר שנתגלה כי בעורקיו זורם דם יהודי. את מקומו ירש הרוזן פאל טלקי (Teleki Pál), מדינאי ותיק ומנוסה.

עם כיבושה של צ'כוסלובקיה המבותרת בידי הצבא הגרמני זכתה הונגריה בשטח נוסף: שארית קארפאטו-רוס. מסעו של הצבא ההונגרי "הכובש" עורר תגובות נלהבות בציבור ההונגרי, ומספר אוהדי "מדינות הציר" גדלו והלכו. מלכתחילה בלט יחסם העוין של השלטונות לאוכלוסייה היהודית בשטחים האלה – שהייתה ידועה בזיקתה העמוקה לדת ולמסורת היהודית. כבר בימים הראשונים אחרי הכיבוש נעצרו כמה מיהודי השטחים הללו ונענשו על תמיכה במשטר הצ'כוסלובקי ומתן תרומות למען "הגנת הרפובליקה".

ב-3 במאי 1939 נכנס לתוקפו "החוק היהודי השני" (IV TC : 1939). עיקר החידוש בו היה הורדת אחוז היהודים בחיי הכלכלה והתרבות ל-6 אחוז בלבד. החוק הגביל, בין השאר, את שיתוף היהודים בצבא ההונגרי (hönvéd) וב"הנחיה מיוחדת" נקבע, כי "יהודים יש להעסיק רק בחזית האש". המושג "יהודי" עבר גלגול חדש; לפי החוק החדש "נחשב יהודי כל מי שהוריו, או אחד מהם, היו בני דת משה, או שלפחות שניים מהורי הוריו היו יהודים", היינו יהודי מלידה, למחצה או לרביע. גל חדש של התנצרות פקד את קהילות הונגריה ותורים ארוכים של מועמדים ל"יציאה" התארכו לפני לשכות הרבנות, שנאלצה לחלק ביניהם מספרים כדי להתגבר על עומס העבודה האדמיניסטרטיבית.

הנהגת הקהילה בבודפשט הגיבה על החוקים האנטי-יהודיים סמוך לפרסומם, בהביעה בנימת פאתוס את אכזבתה מכך "שמאות אלפי אזרחים הונגריים, בני דת משה, נאמנים למולדתם, שאף היו מוכנים להקריב חייהם למענה, מופקעים לפתע מהשותפות הלאומית שאליה השתייכו במשך דורות".

בהצהרה נאמר עוד, כי אין היהודים מתנגדים לשינויים סוציאליים: אדרבא. אך אם כוונת השלטונות לצדק סוציאלי, מן הדין שיהיה זה צדק כללי, ויחול על כל האזרחים בלי הבדלי דת ומוצא.

בעקבות סיפוח השטחים התווספו על האוכלוסייה היהודית כ-160,000 נפשות. בחלקים המסופחים בוצעו החוקים האנטי-יהודיים בחומרה יתירה, אך גם בהונגריה עצמה היו שכבות שנפגעו קשה מן החוקים, ומצב זה העמיד את ראשי הקהילות במבחן קשה.

תחיקה האנטי-יהודית פגעה קשות בעיתונות היהודית והחל בסוף 1938 נאסרה הופעתם של עיתונים יהודיים מלבד אחד – Magyar Zsidók Lapja ("עיתון היהודיים ההונגריים") מטעם מרכז הקהילות הגיאולוגיות. (עם סיפוחה של טרנסילבניה הצפונית נסגר העיתון הציני Uj Kelet, שהופיע בקולוז'וואר והיה נפוץ בחוגים יהודיים רחבים דוברי הונגרית). סופרים, שחקנים ואומנים יהודיים מצאו משען קל ב"אגודה התרבותית של יהודי הונגריה" (Omike) שקמה לתחייה בשנות הרדיפות. ב-1939 נוסד "אולם גולדמארק" – תיאטרון ואופרה יהודית, שהיה למוקד חיי התרבות היהודיים.

האגדה על "מאדיארים בני דת משה" נופצה בן לילה, וחלק מן הנוער היהודי המאוכזב חיפש לו מפלט בפעילות בתנועות ציוניות. תנופה חדשה הורגשה בתנועות אלה עם הצטרפותם של אישים ציוניים משטחי סלובקיה הדרומית. קארפאטו-רוס, ומאוחר יותר מטרנסילבניה, שהיו בעלי ניסיון ורגילים להיאבק באמצעים פוליטיים על אינטרסים יהודיים. במהרה הוקם הקשר עם ארגונים יהודיים בעולם, ה"ג'וינט" ו"היאס" (HIAS) שלחו את נציגיהם להונגריה (פעילותם של ארגונים אלה נסתיימה בשנת 1941, עם כניסתה של הונגריה למלחמה נגד ארצות-הברית). בעטיו של הפירוד המסורתי פעלו עדיין שלושה ארגוני-גג יהודיים מרכזיים. ארגון אחד ויחיד משותף לכולם הוקם בשלבי 1939, והוא "המשרד לעזרת יהודי הונגריה"

Magyar) Izraelitak Párfogo Irod ája (בקיזור MIPI). בתחילה מומן ארגון זה ברובו מכספי הג'וינט ומוסדות יהודיים אחרים בחו"ל. מאוחר יותר נאלצה יהדות הונגריה להפעילו באמצעים משלה. באותה עת נוסד ארגון ארצי יחיד לגביית התרומות, שנקרא בקיזור "אומז'א" ("OMZSA"). תפקידיו היו רבים ומגוונים: מתן סעד לפליטים (בעיקר מפולין), ייעוץ משפטי לשכבות רחבות של האוכלוסייה היהודית מהשטחים שסופחו (לרבים מיהודים אלה לא הייתה נתיבות הונגרית) ודאגה לעצורים במחנות ההסגר. לראשונה הותרה שהותם של קבוצת פליטים מבורגנלאנד שבאוסטריה, הודות להשתדלותם של נציגי המשרד הארצישראלי אצל מיניסטר הפנים ההונגרי פרנץ קרסטש-פישר (Keresztes-Fischer) – בתנאי שיעזבו בהקדם את תחומי הונגריה. מקרה זה שימש תקדים שנוצל על-ידי הנציגים היהודיים בעקביות במשך כל שנות המלחמה.

התחלת הרדיפות ושיתוף הפעולה הצבאי עם גרמניה

באביב 1940 החמירו שלטונות הונגריה את הפיקוח לאורך הגבולות, ועונש חמור הוטל על תושבים יהודיים שניסו להחביא פליטים בבתיהם. במקרים רבים הובאו יהודים, שנאסרו בעוון זה, למחנות הסגר. המחלקה לביקורת זרים (בקיזור: KEOKH – זרוע של מיניסטריון הפנים) ערכה מדי פעם מצוד של הפליטים בבודפשט ובערים שבקרבת הגבולות. כמה קבוצות של פליטים שנתפסו בתקופה זו נמסרו לשלטונות הרייך על-ידי מפקדי המשטרה והז'נדרמים ההונגריים, שהיו ברובם שונאי ישראל מושבעים.

הדאגה לכלכלת הפליטים העמיסה עול כבד על קהילות יהודי הונגריה. אומז'א פיתחה פעילות סוציאלית רבת היקף. בהתאם לדרישת השלטונות הקימה לשכה זו מספר מחנות-מעבר בשביל הפליטים שעבורם לא נמצא איכסון פרטי: בבודפשט (ברחובות פאווא – Páva, מאגדולנא – Madolna, קולומבוס – Kolumbus, רומבאך – Rumbach, דאמיאניץ' – Damyanich ועוד) ובערי השדה גאראן' (Garany), ריצ'ה (Ricske) ו-צ'ורגו' (Csörgö). מחנות אלה הועמדו בפיקוח המשטרה, אולם החיים בהם אורגנו על-ידי אומז'א.

באביב שנת 1940, בעת שהצבא הגרמני נחל ניצחונות מרשימים בדניה ובנורווגיה, נדון בצמרת הצבא ההונגרי מעמדם של יהודים, וראש המטה הכללי, הגנרל ורט (Werth), דרש למצוא באורח דחוף פיתרון לבעיה היהודית. במכתב שנשלח למיניסטר ההגנה בארטא (Bartha) קבע, כי יש לחייב את היהודים בשירות צבאי ובביצוע עבודות הנדסיות מיוחדות בגזרות שבהן האבידות בדם גדולות ביותר.

באותה תקופה נעשו הכנות קדחתניות לקראת המערכה נגד רומניה, שנועדה להחזיר את שטחי טרנסילבניה, שהשתייכו להונגריה לפני מלחמה העולם הראשונה. ב-25 במאי 1940 הוכרז על גיוס חלקי ומתיחות רבה הורגשה בכל רחבי המדינה. עקב המצב הפוליטי הוחלט להעסיק את כל היהודים, שלא גויסו לצבא, במסגרת "פלוגות עבודה", כך נוצרו פלוגות העבודה הראשונות, ובחודש יולי של אותה שנה הגיע מספרן לעשרים.

לפלוגות אלה גויסו – מלבד היהודים – סרבים, סלובקים, רותנים, צוענים וכן כמה ממנהיגי הפועלים ומעסקני המפלגה הסוציאל-דמוקרטית, קומוניסטים, ואפילו אחדים מאוהדי הקיצוניים של הרייך השלישי, שאורגנו ביחידות נפרדות. בקרב היהודים גויסו, נוסף על בני 25-48, גם בני 49-60, בנימוק שדבר זה ימנע מהם לעסוק בעורף "בפעילות מזיקה כלשהי". מצבם של אנשי "שורות העבודה" בתקופה זו, בהשוואה לשנים שלאחר מכן, היה מניח את הדעת: אלה שעבדו במקום מגוריהם חזרו לבתיהם בתום העבודה. הם נהנו מחופש תנועה מסוים, היו רשאים להשיג מזון מבחוץ ואף יכלו לחוג את חגי ישראל.

המערכה נגד רומניה נסתיימה עם "הבוררות השנייה בווינה" (30.8.1940), שלפיה "הוחזרה" להונגריה טרנסילבניה הצפונית, שבתוכה ישבו למעלה מ-130,000 יהודים. על "שחרור" שטחים אלה גמלו שופרות התעמולה ההונגריות בהכרזות פרו-גרמניות נלהבות. החל התקופה של שיתוף פעולה צבאי בין הונגריה לרייך השלישי.

בסתיו 1940 עברו דרך הונגריה יחידות של הצבא הגרמני בדרכן לרומניה, על פי הסכם שנחתם עם הרייך (7.10.1940). ב-20 בנובמבר הצטרפה הונגריה ל"ברית המשולשת" (רומא-ברלין-טוקיו). שיתוף הפעולה הצבאי עם גרמניה התבטא גם במישור היהודי: בהוראה הממשלתית מספר 2870/1941 נאמר ברורות, שהיהודים חייבים לשרת במסגרת הצבא ההונגרי ב"שירות העזר" (Kisegítő o Szolgált).

הידוק הקשרים עם גרמניה בתחום הצבאי גרם באביב 1941 שיחידות צבא עברו את שטחי הונגריה בדרכן ליוגוסלביה, וממחצית אפריל אף השתתפו כמה יחידות צבא הונגריות באופן פעיל במערכה נגד יוגוסלביה. ברית הידידות בין הונגריה ויוגוסלביה, שנכרתה חגיגית ב-12 בדצמבר 1940 והוגדרה כ"שלום קבע וידידות נצח", נשכחה עד מהרה. ראש הממשלה ההונגרי, הרזן טלקי, שחתם על ההסכם, התאבד לאות מחאה על הבגידה. תמורת עזרתה במערכה נגד יוגוסלביה קיבלה הונגריה את המחוזות באצ'קא (Bácska) ובאראניה (Baranya), שהיוו חלק משיטחה לפני חתימת חוזה טריאגון.

ב-19 במאי 1941 חוייבו אנשי שירות העבודה היהודיים לשאת על זרועם סרט צהוב; מומרים ענדו סרט בצבע לבן. ראש הממשלה החדש, ל. בארדוש (Bárdossy), הבטיח בנאומו הפרוגרמטי להטיל הגבלות נוספות על היהודים, ולמעשה בישר את חקיקתו של חוק יהודי חדש.

לפי מפקד האוכלוסייה, שנערך בהונגריה ב-1941, היה מספר התושבים 14,683,323, ומהם נרשמו 725,007 כבני דת משה (4.9 אחוז מכלל האוכלוסייה). יהודים שלא השתייכו לדת משה (לפי החוק משנת 1939 : IV TC) נרשמו בטור נפרד, ומספרם הגיע לכדי מאה אלף. למעשה היה מסר היהודים, לפי העקרונות הגזעניים, גבוה בהרבה, ונאמד במיליון.

ב-27 ביוני, חמישה ימים אחרי שגרמניה הסתערה על רוסיה הסובייטית, הכריזה גם הונגריה המלחמה על רוסיה באמתלה של הפצצת אוויר סובייטית על העיר קאשא. כעבור חודש, ב-25 ביולי, אישר הפרלמנט ההונגרי את "החוק היהודי השלישי" (XV TC : 1941), אשר הגדיר את המושג "יהודי" לפי עיקרון הגזע, ברוח חוקי נירנברג. סעיף 9 של החוק קבע באופן חד-משמעי, שיהודי הוא כל מי שמשתיך ל"דת ישראל" ומי שלפחות שניים מזקניו השתייכו אליה. החוק אסר גם על נישואין בין יהודים ללא-יהודים, בדומה לחקיקה שהונהגה בגרמניה, בסלובקיה, בקרואטיה ועוד. ראשי הכנסייה אומנם יצאו נגד חוק זה בטענה, שהוא סותר את עקרונות הדת הנוצרית, אולם מחאתם לא הועילה.

בתקופה זו ביצעו שלטונות הונגריה אחד מפשעיהם המחרידים, בגרשם כ-20,000 יהודים "חסרי נתיבות", שמוצאם כביכול מגליציה: למעשה היו רוב המגורשים תושבי השטחים שסופחו מצ'כוסלובקיה. בפיקוח הז'נדרמריה ההונגרית הוצאו מבתייהן לאור היום משפחות שלמות, ובמקרים רבים גם יהודים שעליהם הלשינו מסיבה כלשהי, והועברו לאזור הכיבוש בגליציה. רובם רוכזו בקאמנץ-פודולסק (Kamenetz-Podolsk), ובסתיו 1941 נרצחו שם בידי אנשי o.s. ובעזרת אנשי הצבא ההונגרי. גם כלפי תושבי המחוזות הסרביים ב-נובי-סאד (Novi Sad, בהונגרית – Újvidék) נהג הצבא ההונגרי באכזריות רבה. בתחילת שנת 1942, נרצחו שם כאלפיים תושבים סרביים וכאלף יהודים – קשישים, נשים וטף – באמתלה של מיגור התקוממות פרטיזנית.

למרות זאת הייתה עדיין הונגריה ה"אי הבודד", המחסה האחרון שנותר במזרח אירופה ובמרכזה. עובדה פרדוקסאלית היא שדווקא בארץ זו, שבה כה הזדרזו להנהיג הגבלות נגד

היהודים ושבּה היו זכויות וחירויות האזרח בשפל המדרגה לעומת ארצות רבות, לא דעך לגמרי הניצוץ האחרון של הרעיון הליבראלי, אלא נמשך זמן רב יותר מאשר בארצות אחרות במזרח אירופה. בתוכנית הלימודים של אוניברסיטת בודפשט משנת 1941/42 עדיין מופיעים שיעורים וסמינריונים של המרצה היהודי שאנדור ביכלר, כשנושא הרצאותיו הוא "הפריבילגיה של המלך בלה הרביעי, מקורותיה ותולדותיה" (הקתדרה לתולדות היהודים בהונגריה הוקמה בשנת 1914). תופעה מעניינת היא, שאף לאחר כניסת הונגריה למלחמה נגד רוסיה נתפרסמו בכמה עיתונים ובראשם ב-Népszava וב-Magyar Nemzet (בעריכתו של ליברל מובהק, ד"ר שאנדור פטו' - Pethő Sándor), מאמרים בנימה דמוקרטית והומאנית, שלא פעם לעגו ל"סדר האירופי החדש".

(הופעת העיתון "מאג'אר נמוט" אף הופסקה לתקופת מה, על שהעז לפרסם את האמת על התקרית האווירית המבויימת ב-26 ביוני 1941).

יש לציין שגם במישור הפרלמנטארי הושמעו דברי ביקורת מפי מנהיגים ליברליים ודמוקרטיים, כגון באיצי-ז'ילינסקי (Bajcsy-Zsilinszky) וראשאי (Rassay), שתקפו את מדיניות הממשלה ההונגרית. לזכותם יש לזקוף את עריכת החקירה ב-1942, בדבר פרשת הרציחות בנובי-סאד ואת העמדתם של הרוצחים לדין (סייעו לכך גם מאמצי ראשי קהילות בודפשט שהעלו ראיות אותנטיות).

בעוד שבארצות אחרות באירופה נסגרו המשרדים הארצישראליים, התחזקה בהונגריה הפעילות הציונית וקבוצות של נוער יהודי יצאו מדי חודש בדרכן לארץ ישראל (לאחר פרוץ המלחמה – דרך בולגריה ותורכיה). מספר העולים ארצה ב-1939 ועד כיבוש הונגריה באביב 1944 נאמד ב-6,060 איש. עוד ב-1941 והועמד בראש ההסתדרות הציונית בהונגריה (Magyar Cionista Szövetség) המהנדס אוטו קומוי (Komoly Otto). תנופה חדשה קיבלו ארגוני הנוער הציוניים עם בואם של פליטים מפולין, וכן מאנשי התנועות החלוציות מסלובקיה, שנמצאו מקלט בהונגריה בחודשי אביב 1942 כאשר החל גירושם ההמוני של יהודי סלובקיה. מעריכים, שכ-10,000 יהודים מסלובקיה הצליחו להימלט להונגריה מפני הגירוש. פליטים שנתפסו על-ידי המשטרה, נכלאו במחנות הסגר. כמה קבוצות נלקחו לגבול גליציה, ושם הוצאו להורג ביריות. רבים מפליטי סלובקיה היו דוברי הונגרית, וקשרי משפחה וידידות קשרו אותם עם יהודי הונגריה. אולם היהודים המקומיים, בחרדתם מפני עונש השלטונות, חששו לאכסנם. רק קבוצה קטנה יחסית נחלצה לעזרת הפליטים ותרמה מכספיה כדי להמתיק את גורלם. מרביתם היו עסקנים ציוניים ויחידים מתוך הציבור האורתודוקסי.

בשלהי 1942 הוקם בבודפשט "ועד העזרה וההצלה", ובראשו הועמדו המהנדס אוטו קומוי, ד"ר ישראל קסטנר, שמואל שפרינגמן ויואל בראנד. במרוצת הזמן הצטרפו אליהם נציגי פליטי פולין וסלובקיה, אנשי התנועות החלוציות, והם שנשאו במירב העול בפעולות העזרה לפליטים, ובעיקר בארגון ה"טיולים", כפי שכונתה הבריחה בלשון סתר.

בפרק זמן זה הוקם הקשר בין הוועד בבודפשט ובין "ועדת ההצלה הארצישראלית" בקושטא. התרומה הכספית הראשונה שנתקבלה בהונגריה הייתה תרומת הישוב בארץ והיא נשלחה בליווי קריאה: "הצילו את שארית הפליטה, עזרו ליהודי פולין".

בתקופת כהונתו של בארדושי כראש הממשלה (אפריל 1941 – מרס 1942) הגיע לשיאו שיתוף הפעולה עם גרמניה הן בשטח הצבאי והן בתחום האידיאולוגי – בכלל זה בשאלה היהודית. עוד בינואר 1942, בעקבות האבידות הגדולות של הוורמאכט בחזית המזרח, הגיעו לבודפשט שר החוץ הגרמני ריבנטרופ (Ribbentrop) וראש הפיקוד העליון של הוורמאכט, פילד-מרארשאל קייטל (Keitel), לשם ניהול משא ומתן על סיוע צבאי הונגרי. הוסכם ביניהם, שהונגריה תשלח לחזית המזרח את הארמיה השנייה. בפרק זמן זה אף נעשה ניסיון על-ידי חוגים קיצוניים בצמרת הצבא להביא לגירושם של הפליטים "הבלתי-לגאליים" שחדרו להונגריה, כולל יהודי קארפאטו-רוס וטרנסילבניה. תכתובת בעניין זה התנהלה חודשים מספר,

באמצעות שגרירות הרייך בבודפשט, עם משרדו של אייכמן. כפי שהסתבר, סירב אייכמן להיענות לפיתרון חלקי (Teilaktion), והביע נכונותו לטפל בעניין, רק אם תסכים הונגריה לכלול בתהליך הגירוש את כל יהודיה.

אנשי שירות העבודה בחזית המזרח

ב-17 במרס 1942, ערב שילוחה של הארמייה השנייה לחזית, יצאה הוראה על "העסקת היהודים לצרכי מלחמה", ובין השאר נקבעה גם צורת הלבוש: בגדים אזרחיים, כובע צבאי וסרט צהוב. בהנחיה סודית נאמר, כי ליחידות עבודה אלה יש לצרף 5-10 אחוזים של אישים יהודיים (או ממוצא יהודי) ידועי שם, או בעלי הון (במקרים יוצאים מן הכלל אף כאלה שגילם מעל 42). לפלוגות העבודה צורפו גם בעלי מום למיניהם, חולי שחפת ואף חולי רוח מסוכנים.

סגל הפיקוד הורכב מקצינים ומחיילים, רובם במילואים. ההנחיות בדבר אנשי פלוגות העבודה ניתנו בעל פה על-ידי המיפקדה הצבאית הראשית. דבריו של סגן אלוף מוראי (Muray) משקפים את מהותן של הנחיות אלה: "מפקד טוב הוא זה המחזיר מעט יהודים" (דבריו אלה צוטטו בבית המשפט בבודפשט, שבתום המלחמה דן אותו על פשעיו).

מפקדי הצבא ידעו, כי "אנשי שירות העבודה, שהובאו לאוקראינה, נשאו עמם בתרמיליהם את פסק דין המוות שלהם", כפי שכתב בזיכרונותיו שר ההגנה ההונגרי דאז, נאג'באצוני-נאג' (Nagybacsoni-Nagy), שניסה להמתיק את גורלם.

במועד זה הוקמו כתריסר גדודי עבודה, שמנו כ-14,000 איש, בתוכן שלוש קבוצות מיוחדות: האחת מורכבת מיהודים ושתים מנוצרים, שהוגדרו כ"אלמנטים מזיקים וחתרניים". לאחר מסע מייגע בקרונות בקר הגיעו המגויסים ליעדם, בקרבת נהר דון. במשך המסע סבלו המגורשים משרירות ליבם של מפקדיהם שערכו חיפושים בחפצי היהודים והחרימו אותם כרצונם, ואף הטילו עונשים על החזקת חפצים אסורים, חלק גדול מן דרך, לעיתים מרחק של מאות קילומטרים, נאלצו לעשות ברגל.

העבודות בחזית היו קשות מנשוא: הכנת ביצורים, הובלת ציוד צבאי ותחמושת, כשהיהודים רתומים לא אחת לעגלות הכבודות כתחליף לסוסים, סלילת כבישים וחפירת תעלות, ובעיקר פינוי שדות מוקשים. חוליות של אנשי פלוגות העבודה הופעלו בשעות הלילה כדי לגלות מוקשים ולפרקם (מכשירי גילוי לא ניתנו להם); עבודה זו נעשתה לא אחת תחת אש מהצד הרוסי.

בעלי מלאכה מסוימים, כגון מכונאים ומסגרים, הועסקו בסדנאות הצבא בעיר קייב, וזכו לתנאים טובים יותר. מצבם הפיזי של המגויסים הלך ורע עם התקרר החורף הרוסי. מפקדים רבים השאירו בזדון בקיץ ובחורף תחת כיפת השמיים, שעות המנוחה שניתנו להם היו מעטות מדי. אך הגורם העיקרי לחולשתם היה הרעב, המזון, שהוקצב לפלוגות העבודה, ניתן בידי המפקדים, שעשו בו כרצונם, ואף מכרו אותו לפקודיהם היהודיים תמורת סכומים מוגזמים, שעוני זהב או "שטר" (bon), שנמסר לפירעון לקרובים בעת חופשתו של החייל ההונגרי במולדת.

מפקדים אחדים עיכבו את חלוקת המזון, בכלל זה את מנת הלחם עד שהעלה עובש, אך יותר מכל הציקו לאנשי פלוגות העבודה היחס האכזרי והעיניניים שהיו מנת חלקם מידי המפקדים. בדו"ח רשמי, שנשלח למיניסטרויון ההגנה ההונגרי, מתואר המצב בזו הלשון: "אכזריות, אלימות ושחיתות היו לתופעות קבע לאורך קווי החזית". אף על פי כן רק שניים או שלושה מפקדים הונגריים מצאו לנכון למחות נגד יחס זה.

ב-24 בספטמבר 1942 נתמנה שר הגנה חדש נאג'באצוני-נאג', שביקר בחזית המזרח באוקטובר אותה שנה, ובדק גם את מצב אנשי פלוגות העבודה. בשובו התריע בפרלמנט נגד היחס שנתקל בו בהצהירו, כי "הוא עומד על עיקרון החוק והיחס האנושי". הוראותיו לשיפור המצב אומנם הועילו לפלוגות העבודה בפנים הארץ, אך מחוץ לגבולות הונגריה, בחזית המזרח, לא מילאו רוב המפקדים אחר ההוראות מבודפשט, והמשיכו לנהוג כטוב בעיניהם. יש לציין כאן את השפעתן של "עוצבות המבצע" (Einsatzgruppen) הגרמניות, שפעלו בשטח הכיבוש הרוסי וערכו טבח ביהודים המקומיים לעיני החיילים ההונגריים. לעומת זאת ידועים מקרים, בהם עוררה אכזריותם של ההונגרים כלפי היהודים בשעות העבודה את זעמם של מפקדים גרמניים, שקראו לעברם: "עליכם להחליט מה עדיף – להכות או להעביד; אי אפשר לעשות את שני הדברים גם יחד!".

ב-15 באוקטובר התיר מיניסטרוין הפנים ההונגרי למוסדות היהודיים (עיקר העבודה הציבורית נעשתה בידי "הוועדה לענייני חיילים משוחררים" (Hadvisltek Bizottsága), לערוך מגבית לביגוד עבור אנשי פלוגות העבודה, אשר לבושם התפורר והם נשארו מופקרים לחורף הרוסי. למעלה מ-800,000 פנגו נאספו למטרה זו בין יהודים, וכ-28 קרונות עמוסים חפצי לבוש שונים נשלחו לחזית בסתיו 1942. אבל רק יהודים מעטים נהנו ממפעל זה, שכן, כפי שנתגלה במשפטם של פושעי המלחמה ההונגריים, נשדד מיטב המשלוח ומירבו על-ידי הגרמנים וההונגרים. אכן, החורף הגורלי 1942-1943 ירד על אנשי שירות העבודה כשהם חשופים לקור, ובמצב פיזי ירוד לגמרי. בתקופה זו הגיע מספר היהודים בחזית המזרח ל-50,000 בקירוב.

בינואר 1943, עם פריצת קו החזית על-ידי הצבא האדום, פוזרה הארמייה ההונגרית השנייה; בחלקה הושמדה ובחלקה נסוגה בבהלה גמורה. האבידות היו כבדות מאוד ומתוך 200,000 חיילים נפלו 140,000. מעריכים, כי מתוך 50,000 היהודים נפלו בעת הנסיגה 40-43 אלף. (היחידה מספר 104/6 מנתה, למשל, בעת הנסיגה שני קצינים, 22 אנשי סגל הפיקוד ו-91 אנשי פלוגות העבודה. בהגיעה לביילגורוד – Bielgorod בסוף ינואר מנתה שני קצינים, 17 אנשי פיקוד ושמונה אנשי פלוגות העבודה). האכזריות ומעשי האלימות לא חדלו אף במצב זה, והיהודים הותקפו בלי הרף גם על-ידי חיילים גרמניים וגם על-ידי המיליציה האוקראינית. בתחנות לא ניתן להם ללון תחת קורת גג.

כמה מאות איש נפלו בשבי הרוסים; רבים מהחולים והחלשים שביניהם מתו בעת העברתם לעורף, אחרים אושפזו בבתי חולים ב-דאודובקא (Davidovka), בשיקומם טיפלו במסירות וללא ליאות כמה יהודים מהונגריה שמצאו מקלט מדיני ברוסיה הסובייטית. החוזרים מחזית המזרח נכללו בחלקם ביחידות העבודה, וכ-6,000 איש נשלחו בהתאם לדרישת הרייך בקיץ 1943, למכרות הנחושת ב-בור (Bor) שבסרביה. אליהם נתלוו שוב חיילים הונגריים, שהיוו את המנגנון הפנימי של המחנה, אך מבחינה ארגונית הועמדו היהודים תחת פיקוחו של ארגון "טורט" (Organization Todt), כלומר הצבא הגרמני והועסקו בעבודות פרך.

בספטמבר 1944 פונה מחנה בור, משום שהגרמנים שוב לא היו מסוגלים להחזיק מעמד בחזית הבלקן. לעובדי הכפייה נאמר שהם מוחזרים הביתה, אך תוך המסע המייגע, בהגיעם לגבולות הונגריה, נמסרו כמה יחידות לידי אנשי o.s., שרצחו אותם במכונות ירייה ב-צ'רוונקה (Cservnka), בוג'האד (Bonyhád) ו-סנטקיאסאבאדיא (szentkirályszabadja). את הנשארים הריצו החיילים ההונגריים הלאה ועינו אותם באכזריות. (הנכשלים שביניהם נורו בדרך) עד שהעבירו לידי הגרמנים. מסעם נגמר במחנה ריכוז באוסטריה, לקבוצה אחת של אנשי בור שחק המזל והיא שוחררה בדרך על-ידי פרטיזנים סרביים.

"ההפשרה" בעת כהונתו של קאלאי כראש הממשלה והשלכתה על הבעיה היהודית

טוב מזה לאין שיעור היה מצב היחידות שנשארו בהונגריה. אנשי פלוגות העבודה אוכסנו בקסרקטינים או במחסנים, ותנאי חייהם היו סדירים פחות או יותר. הם קיימו קשר עם משפחותיהם ואף קיבלו חופשות לבקר בבתיהם. יהודי הערים והעיירות, אשר בהן חנו היחידות, עשו הרבה לשיפור חייהם, ואירחו אותם בנדיבות לב. בהוראתו מה-8 במרס 1943 אסר שר ההגנה נאג'באצוני-נאג' פגיעה כלשהי באנשי שירות העבודה.

אך הסיבה העיקרית לשיפור המצב הייתה נעוצה באווירה הכללית שנשתררה בהונגריה עם התמנותו של מ. קאלאי (Kállay) לראש הממשלה (10.3.1942). יחסו אל השאלה היהודית תאם את מדיניותו בכלל, שהוגדרה כ"טכסיס הנדנדה". משימתו העיקרית הייתה לשחרר את הונגריה מהשותפות עם "הציר". בעוד שבגלוי המשיך לסייע למאמץ המלחמה הגרמני על-ידי משלוחי צבא וציוד מלחמתי, ובנאומיו הביע שוב ושוב את רחשי הידידות לגרמניה, הרי בסתר חיפש דרכים להתקשר עם המערב.

כבר בתקופה הראשונה לכהונתו פירסם קאלאי חוק להחרמת קרקעות שבבעלות יהודית, ושורה שלמה של צווים, במגמה ברורה להרחיק את היהודים מחיי המסחר. ב-31 ביולי 1942 יצאה הוראה (כהשלמה לחוק הגנת המדינה מ-1939), שבה הוגדר מחדש ובאופן ברור מעמדם של אנשי שירות העזר. צעירים יהודיים שוחררו מחובת הכשרה במסגרת ארגון הנוער הקדם-צבאי "לוונטה" (Levente). במרס 1943, כשלושה חודשים לאחר "אסון וורוניז" (Voronezh) – הייתה זו תבוסה מוחצת שבה הושמדה הארמייה ההונגרית השנייה, שלחמה בחזית המזרח לצד הגרמנים – גויסו שנתונים נוספים (גילאי 25-37), וכ-22 יחידות חדשות של אנשי פלוגות העבודה נשלחו לחזית המזרח. קיימת סברה, שהסכמתו של קאלאי לשילוח פלוגות עבודה אלה הייתה מעין ויתור טקטי כלפי הגרמנים. מאידך גיסא מוכיחה ההתכתבות שבין ממשלת הונגריה לבין מיניסטריין החוץ הגרמני, שקאלאי סירב בסתיו 1942 להיענות לפניות החוזרות של הגרמנים להעביר את יהודי הונגריה לשטחי המזרח, בטענו, שדבר זה עלול להרוס לחלוטין את כלכלת המדינה.

ידוע שבאביב 1943 (ובעצם כבר בסתיו 1942) יזמה ממשלת הונגריה צעדים להידברות עם בעלות הברית, ושליחיה המיוחדים פעלו בכמה בירות ניטרליות באירופה (שטוקהולם, ליסבון וקושטא).

בכמה עיתונים הונגריים בלטה בתקופה זו נימה אוהדת כלפי מדינות בעלות הברית. בימים הראשונים של אפריל 1943 ערך קאלאי עצמו ביקור ברומא אצל מוסוליני ואצל האפיפיור פיוס ה-12, וביקש מהאחרון שיתווך בין הונגריה לבין אנגליה וארצות-הברית. במעמד זה שיבח האפיפיור את עמדתה ההומאנית של ממשלת קאלאי כלפי היהודים. ימים אחדים לאחר ביקור זה (ב-17-18 באפריל) הוזמן העוצר הורטי אל היטלר, לארמון קלסהיים (Klessheim). בעת הדיונים קבל הפירר קשות על מדיניותו של ראש הממשלה ההונגרי ועל גישתו התבוסנית, בהזכירו את הגישושים הסודיים שנערכו מצד הונגריה במערב. הוא דרש פעולות נמרצות נגד היהודים. בדברו על "פיתרון השאלה היהודית" הזכיר הפירר את דוגמת פולין באומרו, כי "בטפילים היהודים יש לטפל כבחיידיקים מזיקים ולהשמידם!". תשובתו של הורטי הייתה ברורה: לאחר שנשולו מפרנסתם אינו יכול גם להרגם!

הפשרה נוספת חלה בעקבות המפנה במצב הצבאי בחודשי הקיץ. מלבד האבידות של הצבא הגרמני בחזית המזרח, החמיר גם מצבם של כוחות "הציר" בים התיכון, וכוחות אנגלו-אמריקאיים נחתו בסיציליה. בהונגריה עצמה הורגשה פעילותה של "החזית ההונגרית": ב-31 ביולי הגיש חבר בית הנבחרים באיצי-ז'לינסקי תזכיר ובו ניתוח מקיף על המצב המדיני. בין השאר הועלתה בו הצעה, לבטל את החוקים האנטי-יהודיים ולבדוק באופן יסודי את שאלת

פלוגות העבודה. מ. שלאכטא (Schlachta), חברת בית הנבחרים ומראשי ארגון הנשים הקתוליות, פרסמה מאמר בעיתון הקתולי "קול הנשמה" (Lélek Szava), ובו תיארה את סבלם של אנשי שירות העבודה.

כן ידוע כיום, ששליחיה של הונגריה, שפעלו בבירות אירופה הניטרליות, הזכירו תדיר בשיחותיהם את האספקט היהודי – סירובה של הונגריה לגרש את היהודים ו"מתן מקלט" ל-70,000 פליטים יהודיים, כהוכחה למדיניותה האנטי-נאצית של ממשלת קאלאי. יש לציין כאן, כי המספר הנקוב אינו ניתן להוכחה הלכה למעשה; מקורו, כפי הנראה, בתזכיר הונגרי סודי מ-28 באפריל 1943, המדווח על "דעתו של שר החוץ הגרמני, ריבנטרופ, בנוגע לשאלה היהודית בהונגריה". בין השאר מתואר בתזכיר זה ביקורו בוותיקן של ג'רג' בארצא (Barcza), ציר לשעבר של הונגריה בלונדון, אשר בהתאם ל"הנחיות ממשלתו" הדגיש עובדה זו באוזני האב הקדוש בהוכחה ל"מידת יחסה של הונגריה כלפי האנגלו-אמריקאיים".

מקור אחר מזכיר בהקשר זה את דבריו של הפרופסור אלברט סנט-ג'ורג' (Szont-Györgyi) (albert), הביולוג הנודע וחתן פרס נובל, כי בעת שהותו בקושטא בשליחות מדינית, בתחילת 1943, "התפאר" במעשה זה של ממשלתו בפני באי-כוח מעצמות המערב. לעומת זאת, הרישום היחידי העומד לרשותנו ממקור יהודי, הוא האומדן המשוער של ועד העזרה וההצלה בבודפשט, מ-22 בנובמבר 1943, שנשלח לארגונים יהודיים בקושטא ובג'נבה, המציין כ-15,000 פליטים (אך אומדן זה אינו נראה לנו מלא).

קברניטי הרייך השלישי עקבו בדאגה אחרי התפתחות המצב בהונגריה. גם לנפילתו של מוסוליני ולמינויו של המרשל באדוליו (Badoglio) באיטליה הייתה השפעה על דעת חוגים נרחבים בהונגריה. יש להניח, שהמאורעות באיטליה חישלו במידה ניכרת את החלטתו של היטלר להרחיק את קאלאי בעוד מועד. אולם גורם מכריע לא פחות היה אי שיתוף הפעולה של ראש ממשלת הונגריה ב"שאלה היהודית". על כך מעידים הדו"חות של זנמאיר על הונגריה, שנשלחו אל ריבנטופ (ב-30.4.1943 וב-10.12.1943), וכי יש לראות בהם את "חלוצי הבולשביזם". על כן ראה זנמאיר את הפיתרון היסודי של השאלה היהודית (Ein gründliches Anpacken der Judenfrage) כצו השעה וכתנאי לשילובה של הונגריה במאמצי ההגנה והקיום של הרייך.

כיבוש הונגריה בידי הצבא הגרמני

ואומנם, קברניטי הרייך השלישי החליטו על כיבושה הצבאי של הונגריה; במטה הראשי של הצבא הגרמני הושלמו ההכנות ל"מבצע מארגארטה" (Operation Margarethe) כפי שכוונה בצופן מיבצע הכיבוש. ב-12 במרס 1944 כינס אייכמן את "היחידה המיוחדת" (Sondereinsatzkommando) שלו במאוטהאוזן, כדי לתכנן את הפעילות בהונגריה. ימים ספורים לאחר מכן, ב-17 במרס 1944, הוזמן הורטי למטהו של היטלר, שם הופעל עליו לחץ לתת את הסכמתו למבצע. ברכבת המיוחדת שהחזירה אותו לבודפשט התלווה אליו מיופה-כוח של הרייך, אדמונד זנמאיר, כשבידו סמכויות רחבות ומיוחדות לשליחותו בהונגריה.

בישיבה שנערכה ב"מועצת הכתר" עם שובו של הורטי מגרמניה, מסר העוצר בצורה דרמטית על רשמי ביקורו אצל הפירר ועל טענותיו של היטלר, כי הונגריה מתכוננת לעבור לצד בעלות הברית. הוא ציין כי הבעיה היהודית לא זכתה עדיין לפיתרון מתאים, וכי חטאו הוא שאינו מרשה את רציחתם של היהודים.

ב-19 במרס 1944, השכם בבוקר, נכנס הוורמאכט להונגריה. למחרת הכיבוש הגיע לבודפשט ה"קומאנדו" של אייכמן, והוא עצמו הגיע כעבור יומיים. ראוי לציין שזהו המקרה הראשון, בו נוכח אייכמן באופן אישי במקום המבצע ופיקח עליו.

ב-20 במרס 1944, בהתאם להוראות אנשי הקומנדו, הוקמה "המועצה היהודית" (Zsidó Tanács) אשר מנתה שמונה חברים, שנבחרו מזרמים שונים שביהדות בודפשט – 5 גיאולוגים, 2 אורתודוקסים וציוני אחד. (גם בערי השדה הוקמו מועצות לפי מתכונת זו, אך מאוחר יותר). בראש המועצה היהודית הועמד שאמו שטרן, ראש הקהילה הגיאולוגית בפשט ונשיא איגוד הקהילות היהודיות: הוא היה אז בן 73 וידוע חולי.

הממשלה ההונגרית החדשה, בראשותו של ד. סטויאי (Sztójay) הורכבה ב-22 במרס.

הכיבוש הגרמני הנחית מהלומה כבדה על יהדות הונגריה, אשר בחודשים האחרונים של שלטון קאלאי הייתה נתונה באווירה אופטימית, בהאמינה שתצליח להימלט מידי היטלר. ראוי להזכיר, כי עד הכיבוש הגרמני ישבו עדיין שני חברים יהודיים בבית העליון, וציר יהודי אחד ישב בבית התחתון. אולם על אף מעמדה הכלכלי והחברתי המבוסס (כידוע פגעה התחיקה האנטי-יהודית בעיקר בשכבות הנמוכות, ואילו בעלי ההון עדיין החזיקו מעמד) הייתה יהדות זו מבודדת, הקיבוץ היהודי היחיד באירופה שלא השתייך בתקופה שלפני מלחמה העולם השנייה ל"קונגרס היהודי העולמי", ואשר קשריו עם יהדות העולם (מחוץ לציונים המעטים) היו מינימאליים.

על המתרחש בארצות שתחת שלטונו של היטלר ידעו מעט מאוד, חוץ מהחוגים שבאו במגע עם פליטים מפולין או מסלובקיה. המנהיגות היהודית הייתה מפולגת מבחינה ארגונית ולא היה לה קשר עם המוני העם. אנשיה היו שקועים במריבות קטנוניות ומתחרים זה בזה על תחומי פעולה מסוימים. חוט השדרה של העם, הגברים והצעירים, נעדרו מבתיהם כבר שנתיים-שלוש, עקב שירותם בפלוגות העבודה.

כבר בשעות הראשונות לכיבוש הגרמני פנתה המועצה היהודית אל השלטונות ההונגריים וביקשה את עצתם. הללו ענו בקיצור, שעל היהודים למלא אחר כל דרישות הגרמנים.

עוד בימים הראשונים נאסרו אישים הונגריים מהמחנה השמאלי וגם אישים בולטים בציבור היהודי, ואף סתם יהודים שעשו את דרכם ברכבות, הורדו מהן בכוח והובאו למחנות הסגר. בדו"ח מ-19 באפריל מסר זנמאיר, כי נאסרו 17,184 איש ב"מבצעים אינדיבידואליים". הגסטאפו השתכן במלון פאר (Hotel Majestic) שעל הר שוואבהג' (Svábhegy) ומכאן טווה את קוריו בתיאום עם הבולשת ההונגרית, שבראשה עמד פטר האין (Hain), שנודע באכזריותו. לפי מקור גרמני לא הגיעו לגסטאפו באף מדינה אחרת הלשנות כה רבות, כפי שהיה הדבר בהונגריה. עוד בימים הראשונים של הכיבוש הגיעו לידיהם כ-35,000 מכתבי הלשנה, ביניהם רשימות שלמות של עסקנים ופעילים ואנשי ציבור יהודיים ושל סתם אזרחים "בלתי רצויים". רשימות אלו הוכנו על ידי "האגודה הלאומית גרמנית" (Volksbund), מנהיגי המפלגות הימניות, ועוד.

ההנהלה הציונית נתכנסה בסתר כדי לקבוע דרכי פעולה לאור האסון שפקד את יהדות הונגריה. הוחלט לפעול במקביל בקווים שונים. "הקו ההונגרי", שאת ניהולו קיבל על עצמו א. קומוי, ראש ההסתדרות הציונית, ביקש לבוא במגע עם חוגים מדיניים הונגריים ולבקש את התערבותם. "הקו הגרמני" בראשותו של ד"ר קסטנר, ניסה להשיג את מבוקשו במגע ישיר עם השלטונות הנאציים, ואילו "הקו הבינלאומי", שהוטל על משה קראוס, היה צריך לטפל בנציגויות דיפלומטיות ניטרליות בבודפשט ולשדלן לפעולות עזרה והצלה.

כצעד ראשון ניסה קומוי להתקבל אצל השר אימרדי כדי להביא לידיעתו את האמת על יעדם של המשלוחים. אולם אימרדי סירב לקבל את הנציגים היהודיים וביקש תחת זאת שיוגש לו תזכיר. בתזכיר שנוסח בידי קומוי, הוצע בין השאר להעסיק את היהודים הכשרים לעבודה בתעשייה ובחקלאות בתחומי המדינה, ואף הובעה אזהרה מפני תוצאות העלולות לנבוע מן הגירושים. מסמך זה נשאר כמובן ללא כל תשובה מצד השלטונות.

גם המחלקה ל"טיולים", שבמסגרת ועד העזרה וההצלה, נחלצה לפעולה. למשימה זו הוקמה ועדה משותפת, מורכבת מנציגי כל התנועות החלוציות. העבודה חולקה לשלוש קבוצות עיקריות: "טיול", עזרה, והכנת בונקרים. אלפי מסמכים (פנקסי צבא, תעודות זהות וכו') הוכנו במעבדה. צוות שליחים שוגר לגבולות יוגוסלביה כדי למצוא קשר עם הפרטיזנים של טיטו; אחרים נשלחו לגבולות רומניה, כדי ליצור נקודות-קשר ולברר את סיכויי-הבריחה. חלק גדול של הפליטים הסלובקיים פילס דרכו בעיקר דרך גבולות מזרח סלובקיה – וכך החל מבצע "בחזרה". המסלול לתחום רומניה הוביל דרך הערים נאג'וואראד ו-קולוז'וואר. מעבר לגבולות ציפו לבורחים וחלוצים מתנועות הנוער, שהוצבו בנקודות הגבול ודאגו לסידורם של הבורחים במקום. מבצע זה נמשך מאפריל עד סוף אוגוסט 1944, ונפסק עקב המפנה המדיני ברומניה.

באפריל החלו להתפרסם הוראות שונות בקשר ליהודים. הראשונה בהן, שעליה החליטה הממשלה בישיבתה מה-31 במרס (מספר 1240/1944), המחייבת ענידת הטלאי הצהוב, נכנסה לתוקפה ב-15 באפריל. מכאן ואילך באו ההוראות בזו אחר זו. על היהודים נאסרה הנסיעה ברכבת ובחשמלית, הוחרמו מהם מכשירי טלפון, מקלטי רדיו ומכוניות. נסגרו החנויות והמפעלים שהיו בבעלות יהודית, ונשללו מהם כל מקורות הפרנסה. א. באקי (Baky) ול. אנדרה (Endre) מונו מזכירי מדינה, שעליהם הוטל הטיפול בעניינים יהודיים.

בישיבה סודית, שהתקיימה ב-7 באפריל במיניסטריון הפנים, הוחלט על פינוי היהודים מתחומי הונגריה והנחיות הביצוע נשלחו לראשי המחוזות, למפקדת הז'נדרמריה ולגורמים אחרים. ב-13 באפריל הוכרז על השטחים שבצפון (קארפאטו-רוס וטרנסילבניה) ועל נפות אחדות בדרומה של המדינה כעל "אזור מבצעים", והיהודים הוצאו במפתיע מבתיהם ורוכזו בגטאות בתנאים בלתי אנושיים.

המשלוח הראשון יצא לאושוויץ ב-24 באפריל, כשהוא מורכב בחלקו מעצורים במחנות הסגר ומפליטים שנתגלו, או שנתפסו בשעת התייצבותם לביקורת בפני השלטונות. ובעוד שבבודפשט החל המשא ומתן בין ד"ר קסטנר ואייכמן בעסקה הידועה בשם "סחורה תחת דם", התחילו באמצע מאי הגירושים ההמוניים מאזור קארפאטו-רוס. הקשר בין ה"יודן-קומנדו" של אייכמן ובין קבוצת קסטנר הוקם בתיווכו של ויסליצני, שהיה קודם לכן נציגו של אייכמן בסלובקיה, ושהביא עמו מברטיסלאבה, מהרב וייסמאנדל, מכתבים בעברית שנועדו לפיליפ פרוידג'ר, ראש הקהילה האורתודוקסית בבודפשט, לד"ר ניסון קהאן, המנהיג הציוני, ולברונית אדית וייס. במכתבים אלה הוצע למנהיגי יהדות הונגריה לבוא בדברים עם אנשי הקומנדו ולנסות להביא לדחיית הגירושים, בדומה לסלובקיה, על ידי הסכם כלכלי בין הצדדים.

המועצה היהודית והגירושים מערי השדה

כל מאמצייהם של חברי המועצה היהודית להתקבל אצל שר הנים א. יארוש (Jaross), או אצל אחרים שהיו ממנים על עניין היהודים, היו לשווא. לבסוף החליטו אנשי המועצה לפנות אל השלטונות בכתב. בפנייתם מה-26 באפריל התריעה המועצה על סבלם של היהודים במקומות הריכוז ובגטאות וביקשה רשות לשגר משלחת למקומות אלה. (ב-3 במאי פנתה המועצה באותו עניין בתזכיר אל ה"קומנדו" של אייכמן).

מכל מקום נראה, כי בשבועות הראשונים אחרי הכיבוש הגרמני כוונו עיקר מאמצי המועצה למניעת התנגשות עם הגרמנים, ומשום כך לא היו מוכנים לסטות מהדרך הלגאלית. רוב החברים תלו תקוות בקשרים אישיים ובאפשרות של שתדלנות. יו"ר המועצה היהודית עצמו היה בעל קשרים בחוגים "הגבוהים ביותר". תחילה היו אנשי המועצה עסוקים בארגון עבודתם, ובעיקר במילוי דרישותיהם השונות של הגרמנים, שנתקבלו חדשות לבקרים. מדי יום ביומו הופיעו אנשי o.o. במוסדות הקהילה ותוך איומים תבעו לספק להם חפצים שנזקקו להם

– שמיכות ומכונות כתיבה, שמפניה ותמונות יקרות ערך. כן הוטל על המועצה לפנות מאות דירות יהודיות תוך יומיים.

בעיצומה של הטרגדיה נעשה ניסיון נועז ביוזמתם של כמה אנשי פלוגות העבודה. קבוצת אנשים צעירים אלה, שדוברם היה רופא צעיר מבודפשט, ד"ר אימרה וארגא (Varga), הופיעה לפתע במשרדי המועצה ודרשה לחדול משיטת השתדלנות וה"פטיציות". הם ביקשו לעורר את דעת הקהל הנוצרי, דרשו פעול הנמרצת והתנגדות בכוח ובנשק. גישה זו לא נתקבלה על דעתם של אנשי המועצה וד"ר וארגא עצמו התאבד למחרת היום תוך ייאוש, על שדבריו לא עוררו הדים.

הגירושים מערי השדה בוצעו בארבעה שלבים, בין ה-15 במאי וה-7 ביוני 1944. למגורשים נאמר, שהם נשלחים לעבודה בפנים הונגריה, למקומות כגון קנ'רמז'ו (Kényermező) ויעדים בדויים אחרים. אנשי הז'נדרמריה נהגו בקורבנותיהם באכזריות רבה. קשישים, נשים וטף נדחסו לתוך קרונות משא בעיצומו של קיץ, 80 איש בכל קרון, כששרשותם דלי אחד ריק ודלי אחד עם מים. בהגיע הרכבות לעיר קאשא, נמסרו המגורשים לידי הגרמנים שליוו עד ליעדם – אושוויץ.

במחנה מוות זה נעשו סידורים ושכלולים טכניים מיוחדים להגדלת כושר קיבולה של מכונת ההשמדה, כדי שתוכל לקלוט את יהודי הונגריה, לקראת מה שכוונה "מבצע הס" (Action Hoss), על שם מפקד מחנה אושוויץ. לאחר מיון מאולתר הפרידו בין נשים וגברים על גיל 50, ילדים עד גיל 14, וכן חולים ואנשים שלא היו עוד כשרים לעבודה – אלה הובאו מייד לתאי הגזים. המוכשרים לעבודה פוזרו במחנות השונים. עוד לפני כן נאלצו המגורשים מהמשלוחים הראשונים לשגר אל קרובים שנשארו בבית גלויות, שנשארו כתובת בדויה: ואלדזה (Waldsee), בתוספת מילות הרגעה כי שלומם בכי טוב. רץ 0.0. מיוחד והביא את הגלויות לבודפשט, ועל המועצה היהודית הוטל להעבירן לתעודתן.

עד ה-20 ביוני גורשו מהונגריה 427,400 יהודים במבצע בזק חסר תקדים. עיתוני הונגריה לא הזכירו כלל את העניין ושליטי המדינה העמידו פנים בפני ראשי הכנסייה, שבאו למחות נגד הגירושים, כאילו היהודים נשלחים לעבודה ברייך, כפי שנעשה במדינות אחרות באירופה.

למועצה היהודית בבודפשט נודע על ריכוז היהודים בגטאות באורח בלתי רשמי. המקור לידיעות אלה היו בעיקר כמה צעירים יהודיים אמיצים, חברי התנועה הציונית, שהצטיידו ב"ניירות אריים" ולעיתים אף במדי צבא או במדים של עובדי רכבת, יצאו לערי השדה והתגנבו לגטאות, כדי להושיט עזרה לכלואים שם.

אחד הצעדים, שנקטה אז ממשלת הונגריה, היה גיוסם של כמה שנתונים של צעירים יהודיים, שהיו מרוכזים בגטאות, לשירות בפלוגות עבודה. כתוצאה מכך נשארו בהונגריה כמה אלפי בחורים צעירים עד סתיו 1944, גם לאחר שמשפחותיהם הוגלו; מלבדם נותרו בודפשט עד תום המלחמה עוד מספר פלוגות עבודה. (ייתכן מאוד, שהיה זה הישג של המועצה היהודית, הודות לקשריה עם אישים מרכזיים במיניסטריון ההגנה ההונגרי). היחס אליהם הורע אומנם, בהשפעתם של כל אותם המפקדים שקודם לכן שוחררו מתפקידיהם בגלל התנהגותם האכזרית, ושהוחזרו ליחידות היהודיות לאחר הכיבוש הגרמני.

מכל משלוחי המגורשים שיצאו את הונגריה בקיץ 1944, נבדל אחד: היה זה המשלוח שכוונה "רכבת ברגן-בלזן", שיצא את בודפשט ב-30 ביוני 1944, עם 1,684 נפשות. אנשיו עמדו לצאת לחופשי, אך הועברו זמנית למחנה ברגן-בלזן. משלוח זה אורגן במסגרת המשא ומתן בין אייכמן וקבוצת קסטנר, כ"מחווה של רצון טוב". (יואל בראנד, שנשלח לתורכיה כדי להשיג ממעצמות בעלות הברית, באמצעות ארגונים יהודיים, 10,000 משאיות תמורת שחרור יהודי הונגריה, היה עצור באותה עת בידי השלטונות הבריטיים).

רשימת נוסעי הרכבת הורכבה על ידי ד"ר קסטנר, והכילה חתך של האוכלוסייה היהודית (אישים בעלי עמדה, פליטים, חברי תנועות הנוער החלוציות) וקבוצה של אנשי קולוז'וואר – מקורביו ובני עירו של קסטנר, (פרשת בחירת המועמדים לרכבת ברגן-בלזן הועלתה במשפט גרינוואלד-קסטנר, שנערך בירושלים ב-1955, והסעירה את הציבור הישראלי). בתמורה לשחרור המשלוח היה על קהילת בודפשט להפקיד בידי ה-0.0, עוד לפני צאת הרכבת מהונגריה, שלוש מזוודות מלאות יהלומים, זהב פלטינה ומטבע זה, בשווי של כמיליון דולר – כ-1,000 דולר כופר נפש לגולגולת. אחרי שהות של כמה חודשים במחנה ברגן-בלזן, הגיעו נוסעי הרכבת, כשתי קבוצות, לשוויץ – האחת ב-21 באוגוסט והשנייה ב-4 בדצמבר 1944.

בהודעתו מיום 8 ביולי 1944 קבע פרנצי (Ferenczy), לויטנאנט קולונל בז'נדרמריה וראש המחלקה לעניינים יהודיים, כי במשך 56 ימים הוסעו לאושוויץ 147 רכבות ובהן 434,351 נפשות. (לפי תכיר של גבלס מה-23 באוגוסט: 430,000 נפשות).

מאמצים להצלת יהדות בודפשט

הפלישה האנגלו-אמריקאית לנורמנדיה (ב-6 ביוני 1944) והתקרבות הרוסים להרי הקרפטים ולגבולות הונגריה, המריצו את אייכמן לפעולה קדחתנית בהגשמת משימתו – פינוי מוחלט של הונגריה מיהודים. לאחר שמטרתו הושגה בערי השדה, נשאר לפניו האתגר העיקרי: בירת הונגריה, בודפשט, ובה כ-220,000 יהודים, אשר גירושם נקבע לתחילת חודש יולי. בימים שבין ה-17 וה-24 ביוני הועברו יותר מעשרים אלף מיהודי הבירה לבתים מיוחדים שסומנו במגן דוד צהוב.

מאידך גיסא נתנו התמורות בחזיתות גם אותות חיוביים במצב היהודים בהונגריה. בחודש יוני הורגשה התעוררות אצל אישים מסוימים בציבוריות ההונגרית, ביניהם ראשי הכנסייה, ובעידוד גורמים אלה החלה גם המועצה היהודית בפעולה של ממש. גורם חשוב בהתפתחות זו היו ללא ספק "הפרוטוקולים מאושוויץ", שנשלחו על ידי אנשי "קבוצת העבודה" סלובקיה לעולם החופשי, וגם למנהיגי יהדות הונגריה, בסוף מאי 1944, כאזהרה על יעדם האמיתי של המשלוחים. בפרוטוקולים אלה מסרו שני בחורים יהודיים מסלובקיה, שנמלטו מאושוויץ, דין וחשבון מהימן ומפורט על מחנה המוות ועל שיטות ההשמדה. המועצה הפיצה את דברי עדותם בין ראשי הכנסייה ואישים אחרים שבאמצעות הורטי הכן הגיעו גם לידי העוצר. מסמך זה הועבר גם לשוויץ, ושם פורסם ברבים ועורר הדים נרחבים.

בתקופה זו נקטו הכנסיות בצעדים מעשיים ותקיפים יותר להצלת שרידי יהדות הונגריה. במקום זה כדאי לציין, שכבר בסוף מרס 1944 קיים הנונציוס האפוסטולי בבודפשט, אנג'לו רוא (Angelo Rotta), שיחות עם שרי ממשלת הונגריה, והזהירם "לנהוג במתינות" בהוצאתן לפועל של הגזירות נגד היהודים, בהזכירו את "כאבו העמוק של האב הקדוש" (נציין, כי הנונציוס הקדים את ראש הכנסייה הקתולית בהתערבותו). בתזכיר שהגיש לממשלת הונגריה ב-15 במאי העיר אנג'לו רוא בין השאר: "כל העולם יודע מה פירושם של הגירושים". אף על פי כן חזרה ממשלת הונגריה וטענה, כי מדובר ב"שילוח פועלים לגרמניה, בדומה לפועלים הונגריים לא-יהודיים רבים, לאותה מטרה". אך ההסבר הרשמי לא הניח את דעתו של הנונציוס, ששאל במכתבו אל ממשלת הונגריה: "האם זקנים בני 70 ואף 80, נשים זקנות, ילדים וחולים, מסוגלים לבצע עבודות כלשהן?"

גם ראשי הכנסיות מחו נגד הגירושים. הבישוף לאסלו ראואס, ראש הכנסייה הרפורמטית, יעץ לעוצר הורטי שהשתייך לעדתו, בקשר לשאלה היהודית "להימנע מכל עמדה העלולה להטיל עליו את האחריות למעשי האכזריות העתידים לבוא". ראש הכנסייה הקתולית, הפרימאס יוסטיניאן שרדי, פנה בעניין זה לראש הממשלה סטויאי. במשך חודש אפריל נערכו דיונים

ובירורים רבים, ונוסף על כך הביעו ראשי הכנסיות את עמדתם גם בכתב. בתזכיריהם עמדו בהרחבה על ביצוע ההוראות "ללא שיפוט בעל תוקף חוקי". עם זאת חזרו והדגישו, כי בראש דאגתם עומדים האינטרסים של אלה שתנצרו. (מספרם של אלה, כלומר "יהודים לפי קנה המידה הגזעי", היה למעלה מ-100,000 נפשות).

בעניין עמדתן של הכנסיות עלינו לזכור, שבהונגריה הזדהתה הכמורה הזדהות מלאה עם הממשלה ועם מדיניותה, שלא כבארצות כבושות אחרות. עמדתן הנוקשה של הכנסיות הושפעה לא מעט מרגשי חרדתה של הכמורה מפני הבולשביזם. התקדמותו של הצבא האדום לגבולות המדינה הגבירה איפוא את דבקותם בשלטון ודבר זה בא לביטוי גם ביחסם לשאלה היהודית. היו אומנם יחידים מבין אנשי הכמורה, אמיצים וצדיקים, חסידי אומות העולם, שדבקו ברגשי האחוה ואהבה לזולת. עימהם נמנה אהרון מארטון (Marton Aron), הבישוף הקתולי מטרנסילבניה, שמקום כהונתו בג'ולאפהר-וואר (Gyulafehérvár) נשאר, בהתאם לבוררות וינה (1940), בשטח רומניה. משם היה עובר לעיתים לעיר הבירה קולוז'וואר (Kolozsvár) למילוי תפקידו כראש העדה. כאיש שפעל "מבחוץ" היה מעמדו עצמאי יותר, והוא אף ניצל מעמד זה לטובה.

ב-18 במאי 1944 קרא בדרשתו לאנשי הכמורה, שנאספו בכנסיית מיכאל הקדוש בקולוז'וואר, לעמוד לצידם של הנרדפים מתוך אחווה, ובשעת הצורך גם לשאת בעול הסבל והכלא, כדבר שלא יהיה לחרפה אלא לתפארת: "עיניים הייתי לעיוור ורגליים לפיסח אני. אב אנוכי לאביונים..." (איוב כ"ט, ט"ו-ט"ז).

האמת היא, שרובם המכריע של המאמינים לא ידעו מה עמדתה העקרונית של הכנסייה כלפי הגירוש. הכנת ניסוחה של איגרת הרועים נמשכה, לפי הידוע, חודשיים תמימים; הפרימאס שרדי התלבט אם לצאת או לא לצאת בגלוי כנגד מדיניות הממשלה. לבסוף, לאחר דחייה מייגעת (תיקונים ושינויים בנוסח) עוכבה הפצתה של האיגרת בידי הצנזורה, ובעקבותיה התערבה אף הממשלה. כתוצאה מכך נאסרה קריאתה של האיגרת בכנסיות. לאחר משא ומתן עם השלטונות שונה הנוסח וצומצם להודעה פורמאלית גרידא, שנקראה מדוכני הכנסיות ב-16 ביולי. אותה עת כבר גורשו יושבי ערי השדה שבהונגריה לאושוויץ והמערכה התנהלה אז על הצלת יהדות בודפשט. גם בחבר הבישופים היו בודדים, שמתחו ביקורת על איטיות פעולתו של הפרימאס שרדי: הנונציוס האפוסטולי ביקר אף הוא אצל הפרימאס ב-8 ביוני ושאלו, מפני מה אין חבר הבישופים נוקט עמדה תקיפה יותר כלפי ממשלת הונגריה (יש לציין שבשיחה זו הושמעו טענות הדדיות). חשיבות דחיית איגרת הרועים וביטולה יובן מדבריו של הברון וילמוש אפור (Apor Vilmos), הבישוף של ג'יר (Győr), שבמכתבו לפרימאס שרדי (מ-27 במאי!) קבל על שוויתר על תוכניתו המקורית להוציא איגרת רועים, בזו הלשון: "בשיטות הנהוגות כעת, אין המוני מאמינינו יודעים ואינם יכולים לדעת את השקפותינו, וכך אנו נושאים באחריות על כך שרבים משתתפים בהוצאתן לפועל של הוראות אכזריות – מי בנכונות רבה ומי בפחות נכונות – ומסלים לעצמם תורה (תורת הגזע – ל.ר.) הראויה לגינוי".

אכן, ב"מבצע בזק ללא תקדים", כפי שהוגדרו הגירושים בהונגריה, בלטו בהשתתפותן שכבות רחבות של האוכלוסייה, ובתוכן המעמד הבינוני: מורים, פקידים ודומיהם, שלכאורה מלאו את חובתם מתוך "תחושה לאומית", אך לאמיתו של דבר הייתה לנגד עיניהם ביזת הרכוש היהודי. לא לשווא שיבח גבלס את ההונגרים בחוזר פנימי ששלח לעסקני המפלגה הנאצית (מיום 2 באוגוסט 1944) ושב סקר את "הבעיה היהודית" הונגריה: "הגירושים בוצעו בזמן הקצר ביותר, בהתמדה מופלאה ובעקשנות. גורם חיוני להצלחת המבצע הייתה העובדה, שהצעדים נגד היהודים נתקבלו על דעת רוב העם ההונגרי".

עניין זה הובן גם על ידי נציגי היהדות, ובשעה שהוחל בהגליית היהודים מסביבת בודפשט הבירה, התעוררו אלה לפתע (לאחר שנפוצו כליל אשלייתיהם, כי ליהדות הבירה לא יאונה כל רע) ובבהלה ניסחו "קול קורא אל הציבוריות הנוצרית" והפיצוה בכמה אלפי טפסים בין תושבי

העיר בודפשט. תושבי הבירה הלא-יהודיים נתבקשו להיות למגן ליהודים. "עתה מדובר בחיינו החשופים פשוטו כמשמעו", נאמר בקריאה.

באמצע יוני חל, כאמור, שינוי מה בעמדת הכנסיות. שני נציגים קבועים, האב הישועי יאנושי (Jánosi) וההגמון אפור נתמנו לתפקיד מיוחד זה, לעשות למען הצלתם של שרידי יהדות הונגריה. ב-21 ביוני הגישה הכנסייה הפרוטסטנטית תזכיר לממשלת הונגריה כניסיון אחרון, ובצטטה את דברי מארטין לותר: "אין אנו יכולים לנהוג אחרת", היא תבעה להפסיק את מעשי האלימות נגד היהודים.

עד סוף יוני 1944, כלומר עד סיום המבצע ברוב ערי השדה, לא עוררו המאורעות בהונגריה הד מיוחד בעולם החופשי. הוכחה לכך מובאת במכתבו של זנמאיר, מיופה-כוח הרייך בבודפשט, לממונה על העיתונות הגרמנית, שמידט, בתשובה לחששותיו של האחרון מפני תגובות על גירוש יהודי בודפשט. זנמאיר הרגיע את שמידט: "אין סיבה לדאגה יתרה, עד היום (8 ביוני) לא הייתה תגובה פומבית ניכרת". אומנם ידוע, כי הקונגרס היהודי העולמי פנה בתחילת אפריל 1944 לכמה מוסדות בינלאומיים וביקש את עזרתם הדחופה. אנשיו אף פעלו למען התערבותן המיידית של הארצות הניטרליות ושל ארצות-הברית.

גם לאפיפיור הופנתה בקשה לשדר נאום לאומה ההונגרית ולהזהירה מפי התוצאות. ב-22 במאי 1944 פנו לאפיפיור הרבנים הראשיים של ארץ ישראל, הרב י"א הרצוג והרב ב"מ עוזיאל, באמצעות הנוציוס האפוסטולי בקהיר, וביקשו את "התערבותו הדחופה" אצל ממשלת הונגריה.

בתקופה זו הופנתה כל תשומת הלב של העולם החופשי למאורעות המלחמה, והחדשות מן החזיתות היו מרעישות. הצבא האדום התחיל במתקפת הקיץ הגדולה; בעלות הברית נחתו בנורמנדיה, ורומא כבר הייתה בידי בעלות הברית מ-4 ביוני.

יש להניח, שמלבד המצב המדיני, גם ההדים שעוררו הדו"חות של אושוויץ בדעת הקהל העולמית, גרמו לכך שלמן סוף יוני הגיעו לבודפשט איגרות מחאה בזו אחר זו. פיוס ה-12, הנשיא רוזוולט, גוסטאב מלך שבדיה, מאכס הובר, נשיא הצלב האדום הבינלאומי – כל אלה ביקשו בדחיפות את התערבותו של העוצר הורטי.

המחאה הראשונה הגיעה במברק מן הוותיקן ב-25 ביוני. הייתה זו הפעם הראשונה שפיוס ה-12 מחה אישית ובפומבי נגד רדיפות היהודים (המילה "יהודי" נעדרה מן הטקסט; דובר על נרדפים מטעמי גזע). את דבריו להורטי פתח האפיפיור במילים אלו: "מכמה צדדים פנו אלינו לעשות כמיטב יכולתנו, שבקרב העם הנעלה והאבירי הזה לא יארכו ולא יחריפו עוד סבלותיהם של אומללים כה רבים, שבגלל השתייכותם ללאום או לגזע זר הם נרדפים כה קשה זה זמן רב".

גם מן הנשיא רוזוולט הגיעה איגרת, שהועברה באמצעות השגרירות השווייצית: ניסוחה היה תקיף וחמור, וצורף אליה תוכן האזהרה שאותה השמיע הנשיא בנאומו עוד ב-24 במרס 1944, בתגובה על כיבושה של הונגריה על ידי הצבא הגרמני. מכתבו של מלך שבדיה הזכיר את "היחס האבירי המסורתי של ההונגרים".

עוד ב-26 ביוני התכנסה "מועצת הכתר". לפי בקשתו של הורטי, שדרש מממשלת הונגריה לנקוט באמצעים להפסקת הגירוש. החל המאבק הפנימי בקרב ממשלת סטויאי, שרבים משריה נטו לקו הגרמני. גם הז'נדרמריה ההונגרית הוכיחה את יעילותה כשהיא מפנה את אחרוני הגטאות שבערים פץ' (Pécs) וסומבאטהיי (Szombathely). באמצע יולי הצליח אייכמן בתכסיס ערמומי לגרש את היהודים ממחנות ההסגר קישטארצ'ה (Kistarcsa) ושארואר (Sárvár). משלוח עצירים, שיצא מקישטארצ'ה אומנם הוחזר ממש מהגבול, בפקודתו של הורטי, אך אייכמן הצליח לגרשו בשנית.

בתקופה זו התחזק מעמדו של הורטי. ההתנקשות בחיי היטלר (ב-20 ביולי 1944) חיזקה את דעתם של רבים, שראו במאורע זה סימן נוסף לתבוסתה הקרובה של גרמניה. יתר על כן, נודע להורטי, כי אלמנטים ימניים קיצוניים חותרים תחת שלטונו ומתכננים להרחיקו.

לפעילותם של הנציגים הדיפלומטיים נתנה תנופה נוספת עם בואו לבודפשט, ב-13 ביולי, של השליח המיוחד ראול ולנברג (Raoul Wallenberg), שנשלח על ידי "המועצה לפליטי מלחמה" האמריקאית (War Refugee board) ביוזמת מוסדות יהודיים בארצות החופשיות, כדי לנצח על מפעל ההצלה בהונגריה. פעולתו מומנה בעיקר על ידי הג'וינט. רשמית שימש ולנברג נספח לצירות שבדיה, ופעילותו הענפה נעשתה בחסות הצירות. ביוזמתו התכנסו נציגי כמה ארצות ניטראליות (שבדיה, שווייץ, פורטוגל וספרד) בראשותו של הנוציוס אנג'לו רוטא, כדי לתאם את אופן פעולתם. כתוצאה מכך הוגש תזכיר לממשלת סטויאי, ובו תביעה להפסיק את הגירושים לאלתר.

באמצעי יולי 1944 הוקמה מחלקה להגירה ליד הצירות השוויצרית, ברחוב ואדאס 29 (Vadász utca), ב"בית הזכוכית" המפואר (שהועמד לרשות המבצע הזה על ידי א. וייס, בעל בית מסחר גדול לזכוכית בניין). בראש המחלקה הועמד הקונסול ק. לוצ (Lutz), שהיה בשנים 1939-1941 קונסול שווייץ בארץ ישראל, ונודע ביחסו האוהד ליהודים.

החל בשנת 1941, עם ניתוק היחסים בין הונגריה לבריטניה, טיפלה הצירות השוויצרית גם בנתינים בריטיים, ודבר זה כלל אף את ענייני הסוכנות היהודית, המשרד הארצי-ישראלי, ענייני עלייה ועוד. משנכשלה תוכנית העלייה התרכזת קבוצת הפעילים תנועת "החלוץ", שמצאו מקלט ב"בית הזכוכית", בארגון מבצעי בריחה ושחרור אנשים ממחנות הסגר ומבתי כלא.

ללחץ שהפעילו גורמים שונים של ממשלת הונגרי היה לבסוף תוצאות. ב-18 ביולי הצהירה הממשלה, כי תרשה את יצאתם של כל היהודים, אשר יהיו בידם היתרי כניסה למדינות אחרות, כולל ארץ ישראל, וכי ממשלת גרמניה תאפשר את מעברם בשטחי הכיבוש. אך הזדמנות זו הוחמצה. חודש שלם עבר בחילופי איגרות ובדיונים ממושכים, עד שב-17 באוגוסט הצהירו ארצות-הברת ואנגליה שיעשו את הסידורים המתאימים לקליטת היהודים. (ממשלת בריטניה, נאמנה למדיניותה הארץ-ישראלית, ומתוך פחד שיהיה עליה לקבל מספר גדול של יהודים, נרתעה מכך וארצות-הברית דבקה בעקרונות חוקי ההגירה שלה).

במשך חודש אוגוסט נעשו בחוגים המקורבים להורטי הכנות קדחתניות כדי להביא למפנה בעמדת ממשלת הונגריה, ולהינתק מההתחייבויות כלפי גרמניה. מעמדו של סטויאי נתערער עם פרישתם של אימרדי, יארוש וקונדר מן הממשלה. (השלושה צורפו לממשלה בהשפעת הגרמנים, בימים 7-8 באוגוסט). אולם עד הקמת הממשלה החדשה בראשות הגנרל גזא לאקאטוש (Lakatos Géza), שנועדה לחולל את התפנית הלכה למעשה, חלפו עוד שלושה שבועות.

ב-26 באוגוסט הגיש העוצר הורטי תזכיר לשגריר הרייך, שבו התחייב לרכז את יהודי בודפשט בשטח מוגדר בתחומי המדינה וקבע ברורות, כי ההונגרים ידאגו בעצמם לפיתרון הבעיה היהודית, אך לא על ידי שילוחם. נעשו אף צעדים נוספים להחזרת "ריבונותה" של הונגריה, ובמכתבי מחאה דרש הורטי את שחרורם של עצירים פוליטיים, והחזרתה לגרמניה של המשטרה החשאית (Sicherheitsdienst) והקומנדו של אייכמן. בארמון המלכים קיבל הורטי לראיון משלחת מורכבת מנציגיהן של מפלגות הסוציאל-דמוקרטיות, האיכרים הזעירים והקומוניסטים, ודן עמם על עתידה של הונגרי החדשה ודמוקרטיה.

ב-29 באוגוסט נתמנה הגנרל לאקאטוש לראש הממשלה, וב-30 באוגוסט הושג הסכם בין שלטונות הונגריה ובין הגרמנים, שקבע כי על אייכמן והקומנדו שלו לעזוב את הונגריה. באמצע

ספטמבר יצאו שליחים הונגריים למוסקבה ולאטליה כדי לנהל משא ומתן עם בעלות הברית על כניעתה של הונגריה ופרישתה מן המלחמה.

בתקופה זו, במחצית השנייה של אוגוסט, התחילו המגעים החשאיים בין אנשי חוגים הונגריים רשמיים לבין קבוצת קומוני, במטרה למנוע גירושם של יהודי הבירה. הועלתה הצעה ל"פיתרון הונגרי פנימי", כתחליף לגירוש, היינו להעביר את היהודים לערי השדה. בשלב הראשון של המגעים נוהלו שיחות בין קומוני וכמה קצינים בכירים ימניים (פרנצי, לולאי), שהצטרפו למחנה האנטי-גרמני במאמץ למנוע את הריכוז ואת הפינוי לערי השדה. קומוני קיבל אינפורמציה שוטפת על התוכניות הסודיות לקראת העתיד – פרישה מן המלחמה ושבתת נשק, והרכב הממשלה שתוקם לאחר שביתת הנשק.

תוך כדי השיחות הועלה הרעיון לבטל את ההוראות האנטי-יהודיות, לדאוג לכך שתקופת המעבר כתוצאה מן התפנית, תהייה חלקה מבחינה יהודית, ואף הועלתה הצעה למנות יהודי (המועמד היה קומוני עצמו) כשר בלי תיק, שיופקד על ענייני היהודים, ולחלק נשק לאנשי שירות העבודה שהוחזקו בבודפשט.

בתקופה זו קיבל העוצר בחשאי לראיון גם את יו"ר המועצה היהודית, שאמו שטרן. נראה היה כאילו עברה הסערה, והעניינים עומדים להסתדר. אך עיכובים במשא ומתן, והיעדר עירנות וכוח ארגוני מצד שליטי הונגריה, איפשרו למיזמה-כוח הגרמני וזנמאיר להשלים את הצעדים לתפיסת השלטון בידי פרנץ סאלאשי (Szalasi Ferenc), ראש מפלגת "צלב החץ".

תפיסת השלטון בידי סאלאשי (15 באוקטובר 1944)

בצהרי ה-15 באוקטובר שידר רדיו בודפשט את קריאתו של העוצר אל העם ההונגרי, על פנייתה של הונגריה אל בעלות הברית בדבר שביתת נשק. (למעשה נחתם כבר ב-11 באוקטובר במוסקבה הסכם בין נציגי הונגריה ורוסיה). בקריאתו של הורטי הוזכרה גם השאלה היהודית "שבפתרונה טיפל הגסטאפו בצורה הידועה, הנוגדת את העקרונות האנושיים". אולם כל עניין הכניעה הוכן בצורה פזיזה ובלתי מתוכננת. הקצונה ההונגרית, שבלטה בנטייתיה הימניות, לא נענתה לפנייה (אין לשכוח כי אחוז גבוה מבין הקצינים הבכירים היה ממוצא גרמני-שוואבי). הניסיון לתפנית נכשל והורטי ומשפחתו נלקחו בשבי לגרמניה, (בנו, הורטי הצעיר, נחטף בעורמה בידי סוכנים גרמניים ב-15 באוקטובר).

עוד בשעות המאוחרות של אותו יום, שבו שודרה הקריאה על כניעתה של הונגריה, נשמע ברדיו בודפשט קולו של סאלאשי, שהודיע על תפיסת השלטון בידו כ"מנהיג האומה" (nemzetvezető), והמשך המלחמה לצידו של הרייך.

עם עלייתו של סאלאשי לשלטון הופנתה שוב תשומת הלב לבעיה היהודית. ב-17 באוקטובר הופיע אייכמן בבודפשט כדי לחדש את המשא ומתן על המשך הגירוש. בהיעדר כלי רכב הבטיח להביא את היהודים הנוותרים ברגל עד לגבולות הרייך, ואף קיים את הבטחתו.

ב-8 בנובמבר במזג אוויר גשום וקר, יצאה הקבוצה הראשונה של יהודי בודפשט ל"מצעד המוות", ובעקבותיה עשו את דרכם אלפי יהודים נוספים (מספרם נאמד ב-76,000 נפשות), בתוכם נשים וישישים, בכיוון הגבול האוסטרי, כביכול לעבודות ביצורים. אלפים גוועו בדרך מתלאות מצעדי המוות, אלפי אחרים, שהתקשו בהליכה, נורו למוות.

גם גורלם של אנשי פלוגות העבודה שנשארו בבודפשט נחרץ עם עלייתו של סאלאשי לשלטון.

שר ההגנה החדש, ברגפי (Beregffy), פרסם ב-21 באוקטובר הוראה, שחייבה בעבודת כפייה את הגברים היהודיים בגיל 16-60, ואת הנשים בגיל 16-40. אך למעשה, עוד לפני שהוחל בהעסקתם, הוחלט ב-26 באוקטובר על "השאלתם" לשלטונות גרמניה. ובשעה שהצבא האדום התקרב לגבולות הונגריה (ב-19 באוקטובר נפלה העיר דברצן, העיר השלישית בגודלה בהונגריה), הריצו את אנשי פלוגות העבודה מערבה, בהליכה של 30-40 ק"מ ביום.

בתחילת נובמבר הגיעו היהודים, שיירות-שיירות, לגבולות אוסטריה, ושם נמסרו לרשות הצבא הגרמני. רבים נפלו קורבנות בדרך: המפגרים בהליכה נורו, ואחרים נרצחו בדם קר על ידי מלוויהם. הנותרים הועברו חלקם לעבודות בבניית הקו נידר-דונאו (Nieder-Donau), וחלקם למחנות ריכוז, לרבות דאכאו ומאוטהאוזן.

בבודפשט עצמה נמשכו הטרור והאנדרלמוסיה. רבבות יהודים, שלא היו בידם תעודות מגן של נציגויות ניטרליות, רוכזו בגטו סגור. האספסוף השתלט על הרחוב והכל התחרו על חלוקת הרכוש היהודי. בכל שעות היום נראו יהודים מובלים בכוח על ידי אנשי צלב החץ למקום בלתי ידוע – לרוב למרתף חשוך, או לבניין המפלגה, או סתם לשפת הדנובה – שם נורו בהמוניהם.

בית הדין בבודפשט, בפניו התנהל משפטה של חנה סנש, הצנחנית הארצישראלית שהוחזקה במעצר מחודש יוני, התכנס בחשאי ודן אותה למוות. רעם התותחים הסובייטים נשמע כבר בפרברי העיר באותו בוקר של ה-7 בנובמבר, כאשר כיתת חיילים הונגריים שמה קץ לחיי הלוחמת-המשוררת בת ה-23.

ב-17 בנובמבר 1944 הגישו נציגי הארצות הניטרליות בבודפשט איגרת מחאה לממשלת הונגריה. בין השאר נאמר שם, כי סאלאשי הבטיח, למחרת כינון ממשלתו, שלא יהיו עוד גירושים. אף על פי כן מובלים היהודים במסווה של "שירות עבודה" לגרמניה. נציגי המדינות הניטרליות הביעו לפני ממשלת הונגריה, "כבני אדם וכנוצרים", את כאבם העמוק ואת תביעתם לבטל את הגירושים "ולחזור ולמסורת הנוצרית העתיקה".

מיניסטר החוץ, הברון קמן' (Kemény) בתשובתו לפניית נציגי הארצות הניטרליות, חילק את יהודי הונגריה ל-6 קטגוריות כדלקמן:

- א. בעלי תעודות חסות;
- ב. יהודים ש"הושאלו" לממשלת גרמניה;
- ג. יהודים המרוכזים לפי שעה בגטו;
- ד. בעלי תעודות חסות מטעם עוצר הונגריה;
- ה. מומרים;
- ו. יהודים נתיני חוץ.

המאמצים להצלת שרידי היהודים הלכו והתגברו והנציגויות הניטרליות והכנסיות הוסיפו להעניק תעודות מגן למיניהן – הנפוצות שבהן היו ה-Schutzbrieף השוויצרי וה-Schutz-Pass השוודי, שהוענקו לבעלי קשרים עם חו"ל, לאנשים שקרוביהם בארצות החופשיות ולבעלי זכויות וקשרים מסחריים. גולת הכותרת של הפעילות הזאת היה ההסכם בין הצירות השוויצרית לבין ממשלת הונגריה, למתן "תעודות חסות" ל-7,800 יהודים בבודפשט. בית הדפוס החשאי של החלוצים, ששוכן אף הוא ב"בית הזכוכית", הפעיל מנגנון מסועף להכנת תעודות נוספות. כתוצאה מכך התרכזו ב-72 בניינים מוגנים בבודפשט קרוב ל-90,000 יהודים בעלי תעודות חסות אמיתיות ומזויפות (שוויצריות, שבדיות, ספרדיות, פורטוגזיות, ותעודות מסאן סלבדור ומטעם נציגת האפיפיור).

בנובמבר הוקמה מחלקה שעסקה בהצלת ילדים יהודיים, ביוזמתו של אוטו קומי ובחסות הצלב האדום הבינלאומי (קומי עצמו נרצח בידי אנשי צלב החץ ב-1 בינואר 1945). בתוך כך נמשך הטרור. היה זה המרוץ האחרון נגד הזמן. אותה שעה כבר החלה ההפצצה המרוכזת של

בודפשט על ידי הצבא הסובייטי. בירת הונגריה הייתה נתונה במצור. אף על פי כן ארבה עדיין סכנה לבתים המוגנים, לבתי היתומים ולמנזרים, שבהם הסתתרו הנרדפים.

ב-18 בינואר 1945 כבש הצבא הסובייטי את החלק המזרחי של הבירה ההונגרית, את פשט, בו שכן הגטו עם כ-100,000 יהודים ששרדו. החלק המערבי של העיר, בודא, שוחרר רק כעבור חודש ימים, ב-13 בפברואר, ואילו שחרור הונגריה כולה הושלם רק כעבור חודשיים, ב-4 באפריל 1945. [4]

מגדה גרץ הישרדות

מגדה גרץ הייתה **בת חמש עשרה וחצי** כאשר השתחררה ממחנה ברגן-בלזן. בעדותה היא מספרת על ילדותה בתקופת השואה, כניסת הגרמנים להונגריה, תלאותיה והעברתה למחנה ההשמדה אושוויץ. במחנה קועקה ידה **במספר A-25980**. עם התקרבות הרוסים לאזור אושוויץ, הוליכו הגרמנים את אסירי המחנה בצעדת מוות לעבר מחנה ברגן-בלזן.

כאשר שבה לעיר מולדתה מצאה את ביתה סגור ועליו שלט: **"רכוש ממשלתי, אסור לפתוח"**. שכניה ההונגרים סרבו להחזיר לה את דברי הערך שהוריה הפקידו אצלם.

עכשיו כשאני כותבת את זיכרונותי אני רוצה לתאר את משפחתי, שילדי לא הכירו אותה גם לא מתמונות לדאבוני.

אמי שרה, נולדה ב-31.12.1900 למשפחה אמידה, קטנת קומה, אישה יפה, תמיד לבושה בטוב טעם, אינטליגנטית, בטוחה בעצמה, עם רגליים קטנות אבל איתנות על הקרקע. שאיפתה הייתה שאנו נדמה לה וניקח ממנה דוגמה בכל.

היא הייתה תלמידה מצטיינת ובגאווה הראתה לנו את תעודותיה מהתיכון. בכל המקצועות היה לה "טוב מאוד". היא רצתה להמשיך ללמוד באוניברסיטה, אבל הוריה שהיו אנשים שמרנים (קונסרבטיבים) וגם קצת דתיים, לא הסכימו שהבנות יקבלו השכלה אקדמית. (לסבא של אמי) היה חשוב שהבנות תלמדנה לרקום, לבשל ולהיות עקרות בית טובות. הבנים קיבלו השכלה גבוהה. שני בנים היו במשפחתה. אחד היה עורך דין ואחד רואה חשבון.

אבי היה יפה תואר, זקוף, גבוה עם גומות חן, הרפתקן ורומנטיקן עם הרבה חוש לאסטטיקה ליופי. הייתה לו נשמה של אומן.

הוריו תכננו את עתידו כסוחר עצים, עסק מכובד ורווחי, אבל אבי לא אהב מסחר ולא את המקצוע שבחרו עבורו. הוא עזב את בית הוריו, עלה על אונייה בקונסטנצה עיר נמל גדולה ויפה, ברומניה. הוא החליט לראות עולם וגם ללמוד מקצוע: דקורציית פנים, תכנון וגם ביצוע. עד כמה שזה נשמע מוזר הוא לא ירד מהאונייה עד לגמר לימודיו.

אחרי נישואיו עם אמי הוא פתח בית מלאכה. אמי האישה האנרגטית והחרוצה ניהלה את המסחר ואבי היה המבצע.

אני זוכרת, הייתי ילדה בת תשע, עשר, בערך, אבי קיבל תכנון של בית מלון ודקורציה בעיירה קטנה. עיירת נופש הרחק ממקום מגורנו. היה קיץ וחופש גדול מבית הספר. הצטרפנו אליו. בילינו קיץ בלתי נשכח בחברתו. הסיפורים האין סופיים על מלחמת העולם הראשונה שהיה נוהג לספר לנו. אנו הילדים, ובמיוחד אני, אהבנו את סיפוריו. הסיפור על המלחמה עד היום נחרט בזיכרוננו. בזמן שהוא היה חייל במלחמה, על אבי היה לשמור בכניסה למחנה צבאי בלילה. הוא נרדם מעייפות.

בחלומי הופיע אחיו המת והזהיר אותי שבאים (הפטרולים) לביקורת ושיתעורר! הוא הקיץ משנתו וראה שאכן המשמרת לבדיקת לילה באה. רוחו של אחיו הצילה את חיי. אחיו השני שבנעוריו עזב את בית הוריו ונסע לאפריקה להיות מיסיונר, את שמו אסור היה להזכיר בבית. המיט בושע על המשפחה (כך טענו אז), הוא היה הכבשה השחורה של המשפחה.

אני חולקת על דעתם. אמרתי זאת כאשר אבא סיפר לנו על משפחתו. אהבתי לצאת לטיולים, לקטוף פטריות ביער. בחברת אבא הכל היה משעשע. שיחקנו משחק בציור. היה עלינו לנחש מה תהייה המשמעות של הציור (חידה). למשל אבא היה מצייר דמות, פרח, בובה, בית או דבר אחר (היה לו כישרון רב בציור). הוא התחיל בנקודה מסוימת לא מקובלת, אנו הילדים היינו צריכים לנחש מה תהיה התמונה. אם חשבנו שהגענו לפיתרון, אבא היה משנה את הדמות ותמיד פספסנו את הניחוש. זה היה כיף. היינו משפחה מגובשת ומאושרת.

אחותי הבכורה ארנה שמגיל צעיר הייתה בחורה רצינית, שקולה, יפה מאוד עם שיער (טיצאן) בצבע נחושת מבריק, עור פניה היה בצבע אקזוטי (קראול). זו הייתה תופעה נדירה. בדרך כלל לג'ינג'ים יש עור לבן עם נמשים. כולם התפעלו מיופיה. היא הייתה מוכשרת מאוד בעבודות יד, בישולים ובמיוחד אפייה כבר מגיל צעיר.

אחי, שהוא היה בשלוש שנים צעיר ממני היה גאון קטן. בולע ספרים. היו לו הברקות וביטויים לא כמו לילד רגיל בגילו. היינו מכנים אותו "איינשטיין הקטן". חלומי היה להיות מהנדס מכונות. הוא היה חותם את שמו: "אדלר אלכסנדר מהנדס מכונות". לדאבוננו היטלר שינה את תוכניותיו.

אני נזכרת איך צעדנו בדרך אל בית הספר תמיד יחדיו. המרחק מביתנו היה גדול וכך איפשר לנו הזמן לשוחח על לימודים, על חברים ועל תוכניותיו. אני תמיד הייתי האוזן הקשבת שלו. בבית לא תמיד היה לו קהל שיאזין ושיבין לרוחו לכן שיתף אותי בסודותיו. האהבה בינינו הייתה טהורה ואמיתית. לעולם לא אשכח את טוב ליבו כאח וכחבר שלי!

אינני יכולה בלי להזכיר את הורי אימי את סבתא וסבא. סבתי שאהבה אותי יותר מכל חמש עשר נכדיה.

את רוב חופשות הקיץ ביליתי בביתם. ידעתי להעריך את האהבה וההערצה אלי. סבתי, הייתה אמא של שבע בנות ושני בנים. הייתה לה גם בת מאומצת משפחה מעוטת יכולת. הנערה גדלה בבית סבתא כבת לכל דבר וכאשר התחתנה גם בנדוניה לא קיפחו אותה.

סבתי ששמה היה רגינה יופייה והליכותיה כשמה, אצילה, גבוהה, (בניגוד לסבא שהיה נמוך), ידעה לשלוט על משק ביתה ועוזרותיה. למדתי הרבה חוכמת חיים ממנה.

סבא (אב אמי) היה אדם יקר, מכובד בעירו וסוחר מצליח בעסקיו. היו לו עסקים רבים, בין השאר בית חרושת לגבינות וחמאה. הוא גם התעסק ביבוא של פירות יבשים ופירות טרופיים מארצות שונות וגם מישראל.

אני זוכרת את המחסן הענק ואת החנות ברחוב הראשי בעיר. אהבתי לבקר ולטעום מהפירות והתפוזים הטעימים שהיה מכבד אותי בחנותו, והסבא נהנה מתאבוני הרב.

הוא היה אדם שמבחוץ היה קשוח אבל עם לב זהב והרבה חוש הומור. אני נזכרת במעשה קונדס בזמן שהותנו עם אמי (הרחק מעירנו) בביתם. בבית שתי אחיות של אמי שהיו רווקות עוד. בערב יצאו כולם עם הסבתא "לבל", זה היה אולם ריקודים מכובד, ואפשר היה להיכנס רק עם ליווי. בקיצור, מקום למשפחות אמידות ומכובדות בעיר.

הסבא נשאר לשמור עלי. ישב בחדר עבודתו עם ספר ענק. הוא ניהל את חשבונות עסקיו. אני שכבתי באחד החדרים הרבים. לכל בת היה חדר וכל חדר היה צבוע בצבע אחר. אני אהבתי במיוחד את החדר הוורוד עם מיטת הברזל הצבועה ורוד עם הכפתורים המוזהבים המבריקים כמראה. הייתי מבריגה ממקומם את הג'ולות (כפתורים) ומחביאה בתוכם פתקים ודברים סודיים שלי.

מעל המיטה, היו שתי תמונות גובלן גדולות עם דיוקן של כושי וכושית שבדמיוני הפלגתי עמם לארץ רחוקה באפריקה. כאשר כל בנותיה של סבתא נישאו, הנכדים יכלו לבחור בחדרים כרצונם. שכבתי במיטה ורציתי להסב את תשומת ליבו של סבא מעבודתו ואולי קצת תשומת לב. קראתי לו "סבא, חם לי", הוא נכנס והסיר את השמיכה מעלי. אחרי כמה דקות שוב קראתי לו "סבא, קר לי", הוא נכנס וכיסה אותי.

המשחק נמשך כמה פעמים עד תום סבלנותו של סבא. קיבלתי כמה מכות על הטוסיק באומרו: עכשיו יהיה לך קר וגם חם ותישני!!! מהר מאוד נרדמתי.

אהבתי אותם, את ביתם, את גינתם הגדולה שהשתרעה על שני רחובות עם עצי פרי, ירקות ופרחים שגדלו בגינה. הייתי אוספת את ילדי השכונה והיינו מטפסים על העצים לקטוף מטובי הפירות שבגינה.

לפסח כל הילדים של סבא וסבתא עם ילדיהם הגיעו לסדר. הייתה שמחה/מהומה. היו לי בני דודים שלא נפגשתי עמם אלא רק פעם בשנה אצל סבא שבאו לסדר. אני זוכרת בן-דוד שגר מאוד רחוק, צ'כוסלובקיה, והוא דיבר רק צ'כית. אני לא הבנתי אותו. והוא לא הבין אותי. אבל מהרגע הראשון שנפגשנו, נקשר בינינו קשר עמוק. הוא היה בערך בגילי. אז היינו בני שש-שבע.

כל אותו שבוע בבית סבא הוא לא זז בלעדיו. אנו עזבנו יום לפני כולם והוא הבן-דוד, החביא את נעליו שלא אסע הביתה.

את בן-דודי לא ראיתי יותר. הוא עם כל משפחתו נספו בשואה.

את הורי אבי רק אני הכרתי. הם גרו בהונגריה. אנו גרנו ברומניה דאז, קצת מסובך להסביר שמקום מגורנו היה טרנסילבניה. פעם רומניה ופעם היו ההונגרים כובשים את המקום. גם לנו הילדים היה קשה להתרגל לשינוי המשטר.

כאשר נולדתי, המקום היה שייך לגרמניה. למדתי ארבע כיתות בבית ספר רומני וכשבאו ההונגרים למדתי בבית ספר הונגרי. שפת אמנו הייתה הונגרית, בבית הספר הונגרי למדתי עד כיתה ה'. הספקתי ללמוד שנה אחת בתיכון פרטי כי הגרמנים הגיעו אלינו ולא הרשו לימודים תיכוניים. יותר נכון סגרו את בתי הספר העבריים (יהודים) ולא אפשרו ליהודים ללמוד בבית ספר.

הורי אבי מוצאם מעיר האורות והוולסים – וינה. במלחמת אוסטרו-הונגריה המשפחה התפצלה. חלק נשאר בווינה וחלק מהמשפחה עברה להונגריה.

הורי אבי עם אחיהם גרו בעיירה לא הרחק מבודפשט סקשפהרור, מקום הכרתם של המלכים ההונגריים.

המקום היה מפורסם בגלל הבזליקות והכנסיות הגותיות היפיות. אני נזכרת שבשנת 1942 ביקרנו עם אמי בהונגריה. שהינו כמה ימים אצל משפחתנו בבודפשט.

העיר הגדולה עשתה עלי רשם רב. הבתים היפים מסוגננים בסגנון גוטי, בתי קפה והמסעדות המרוהטים בפאר, האנשים האלגנטיים ושפע האורות ומנורות הקריסטל סינוורו את עיניי.

עזבנו את בודפשט להגיע אל ביתם של הורי אבי. בשבילי הם היו כזרים. לא הכרתי אותם מקודם, רק מסיפורי אבי. עם רגשות מעורבים ועם פחד מהביקורת, איזה רושם יקבלו עלי? אבל מהר מאוד התחבבתי עליהם וחיבבתי אותם. במיוחד חיבבתי את דודתי שהייתה גנת בגן ילדים פרטי משלה, ואמי ברצון השאירה אותי בחסותה בין הילדים והצעצועים הרבים שבגן.

בבית סבתי משך את תשומת עיניי מגן שהיה תלוי על הקיר. המגן היה עשוי מעור מתוח (אולי עור של חיה כלשהי).

סבא סיפר בגאווה שהוא קיבל את המגן כאות הוקרה על גבורתו במלחמה לצידו של מלך אוסטריה פרנץ יוזף כפרש בחיל הפרשים. שמו של סבא היה צבוע בצבע אדום עם מסגרת מזהב.

הוא אמר שהשם (אדלר) ADLER הוא שם מאוד מכובד וצריך לשאת אותו בגאווה. זה מה שזכור לי מבית סבא.

אחותי ואחי לא זכו להכיר אותם. נשארו בחיים רק אחות ואח אבי, דודה ודוד. בזמן המאורעות בבודפשט עם הרוסים בשנת 1956 המשפחה ברחה לקנדה והקשר איתם היה רופף מאוד. מזכרת שבשנת 1937-38 גרנו באזור אחר שם היו לנו שכנים יהודיים. אחד השכנים שהיה גם חבר טוב שלנו, הוא היה עורך דין במקצועו וחבר טוב של אבי והילדים היו חברים שלנו. הם היו אנשים אמידים ולטיפול ילדיהם הייתה אומנת מצ'רנוביץ שדיברה ולימדה את הילדים בשפה הגרמנית.

המשפחה החליטה בשנת 1940 לעזוב ולהגר לאמריקה. ניסו לשכנע גם את הוריי להצטרף אליהם. אבא שהייתה לו ויזה לארצות-הברית הסכים, מטבעו היה הרפתקן והתלהב מהרעיון. אמי והוריה התנגדו. המשפחה נסעה והיום הם משפחה מאושרת יחדיו. אחרי המלחמה קיבלנו דרישת שלום מהם.

בשנת 1944 הגרמנים נכנסו להונגריה. בבית הספר שרוב חברינו היו גויים, אנו הילדים לא הרגשנו אנטישמיות עד לפלישת הגרמנים. גרנו בעיר, בעיר גדולה ויפה. בבית רוב שכננו היו גויים ואז פתאום הכל השתנה. בית הספר ובבית כינו אותנו במילות גנאי, המורים, התלמידים והשכנים. אסרו עלינו לימודים תיכוניים ואקדמיים.

באירופה, כבר בשנת 1939 הוציאו את היהודים למחנות ריכוז. היו פוגרומים, רציחות בפולניה. השמועות הגיעו אלינו, אבל לא רצינו להאמין שדברים אכזריים כאלה יכולים לקרות. היום אני מוחה על התנהגות הוריי שלא סיפרו ולא מצאו דרך ואפשרות לעזוב ולהציל את המשפחה. אצלנו רק דיברו על ריכוז היהודים למחנה עבודה עם כל המשפחה ביחד. אחרי שבזזו חנויות, הדיחו יהודים מעמדות גבוהות הוציאו אותנו מביתנו לגטו.

ההכנות לקראת עזיבתנו היו כרוכות בהרבה התלבטויות – מה לקחת? מה להשאיר? שכננו הגויים הסכימו ברצון להחביא כמה דברי ערך בתואנה שאחרי המלחמה יחזירו לנו את הכל (העמדת פנים ושקר). התחלנו בהכנות. כל ילד קיבל תרמיל גב ובפנים דחסנו את מעט המיטלטלין האישיים שלנו.

לחלק מתכשיטי אמי אבא תפר רצועות כפולות בתרמיל הגב, בתקווה שזה מה שיציל אותנו. כאשר עמדנו לעזוב את הדירה, עברתי בכל החדרים להיפרד מהחפצים ומהזיכרונות שעזבתי אחריי עם הרגשה שלא אחזור יותר לראות את הבית.

ההעברה מהבית והצפיפות בגטו היו קשים. גרנו כמה משפחות ביחד. **על מחנות הריכוז לא ידענו.** גרנו כחודש בגטו. בשנת 1944 בחודש יוני ריכזו אותנו, כל אחד עם התרמיל על הגב, העלו אותנו לרכבות משא סגורות היטב.

ברכבת מהומה. נשים, ילדים, טף וזקנים. כולם הצטופפו יחד. האוויר בקרון הבאיש ריחו ואוויר מבחוץ לא בא מכיוון שכל הפתחים היו סגורים. בכל תחנה עלו לרכבת שוטרים הונגריים וציוו עלינו להעביר להם תכשיטים, דברי ערך וכסף.

מעניין, אני תוהה, כמה שהאנשים מסרו עוד נשאר מספיק, ובכל תחנה חזר המחזה על עצמו והשק של השוטר תמיד התמלא מהשלל שאספו מאיתנו. הנסיעה ארכה כמה ימים. עצבנות וחרדה אל הבלתי ידוע. ישנו במשמרות. אני עמדתי רוב הזמן, הייתי צריכה לפנות את מקומי ליותר מבוגרים ולאמהות עם תינוקות. מרוב עמידה רגלי התנפחו ולא יכולתי לנעול נעליים. נעלתי זוג נעליים של אחותי שהיו גדולים, אבל נוחים לי.

ב-1944.2.7 הגענו לאושוויץ.

כאשר פתחו את דלתות קרונות הרכבת המראה היה מפחיד. על המסילות הסתובבו שבויים יהודים עם חליפות הפסים ועזרו לאנשים לרדת מהרכבת. האס-אסים הכריזו בקול רם: "מי שלא יכול ללכת, לעלות על המשאית". אני בגלל שרגלי היו נפחות ובקושי הלכתי, רציתי לעלות על המשאית. בחור עם חליפת פסים ניגש אלי, בכוח רב סחב אותי ולחש את עוד צעירה, תלכי ברגל". אז לא הבנתי את אזהרתו וכוונתו, אבל עם הזמן נודע לי שכל אלו שעלו על המשאית היו חולים, זקנים או אמהות עם תינוקות והם נשלחו למשרפות. אבי, אחי, אחותי ואני נעמדנו בטור.

שוב שומעים ברמקול: "גברים לחוד ונשים לחוד".

אמי אחזה ביד אחי הקטן. התקדמנו לעבר המרצחים, מנגלה ועדו קציני אס.אס. עד בדרגות גבוהות. מנגלה הצביע על אמי וצעק "שמאלה". אמי ניסתה להתנגד, פנתה אל מנגלה בגרמנית רהוטה "אני רוצה ללכת עם ילדיי" ומנגלה הרים את מקלו ובאכזריות דחף אותה לצד השני. לא הייתה לנו אפשרות להיפרד לשלום ממשפחתנו.

אחותי ואני נשלחנו ימינה. צעדנו ביחד יד ביד מהר-מהר, זאת הייתה הפקודה, להתקדם קדימה, קדימה מהר-מהר. עברנו דרך מחנה בירקנאו שבאושוויץ. המחנה היה מגודר בחוטי תיל חשמליים. מכל עבר הציצו ראשים מגולחים לבושים בבגדי סחבות ובצעקות רמות פו אלינו: "זירקו אלינו אוכל, בין כה ייקחו לכם הכל!!" אחותי ואני הבטנו אחת בשנייה וחשבנו "אלו לבטח בלתי שפויים המסכנים".

לא עלה על דעתנו שבעוד שעות ספורות גם אנו נראה כמותם. הגענו לאושוויץ מקום הריכוז של כל החפצים שהאנשים השאירו מאחוריהם. גם המרחצאות היו שם. את המקום כינו "קנדה" על שם ארץ השפע – כי כל דבר שאנשים הביאו איתם התרכז שם. שוב צעקות וגם מכות. ציוו עלינו להתפשט להשאיר את הכל ולהיכנס למקלחות.

גילחו את שערנו והיתזו עלינו חומרי חיטוי, רטובים העמידו אותנו בפרוזדור ארוך עם חלונות פתוחים. רעדנו מקור ומרוב עייפות היינו אדישים לכל המתרחש סביבנו. צייטנו לפקודות מבלי להתנגד.

אחרי זמן ממושך הגיעה ערימת בגדים קשורים עם חבל וריח חיטוי מגעיל נדף מהם. אל כל אחד זרקו בגד, בלי אבחנה, בלי מידה.

למזלי קיבלתי שמלה עם שרוול קצר, אדומה עם נקודות לבנות וגם גופיה. המזל היה עם הגופייה. לא כולם קיבלו גופיה. השמלה שהייתה רחבה שימשה לי לכמה מטרות למשל, נגד גשם. הייתי מרימה אותה על ראשי והגופייה הגנה עלי.

קיבלנו גם תחבושת היגיינית מבד. לי עוד לא היה וסת אז. את התחבושת ניצלתי ככובע על הראש המגולח. במשך הזמן הפסיקו את הווסת לכולם עם כמויות גדולות של ברום באוכל. גם כאמצעי הרגעה והפרעות הורמונאליות בגוף הנשים, כידוע הגרמנים המרצחים חשבו על הכל והכל היה מתוכנן מראש.

עוד נשים אימצו את הפטנט וחבשו את התחבושת על ראשיהן. לראות את המחזה המצחיק, עם כל העצב בתוכו פרצנו בצחוק. אחותי קיבלה שמלה שחורה ארוכה ומהודרת עם הרבה מלמלה (מן שמלת ערב לריקודים) ושוב המראה המשפיל הצחיק אותנו. הרגשנו עלבון. (אומרים שאחד הסימפטומים הידועים של צער, חרדה ועצב הוא הצחוק או הבכי). נראינו כמו "המשוגעים" שעברנו קודם דרכם.

את הנעליים יכולנו להשאיר אבל במחנה גנבו לנו. קיבלנו נעלי עץ (קלופר) כך קראו להם נעליים הולנדיות. בבוץ לא יכולנו להתקדם בהם ומהשפשוף קיבלנו יבלות. אחרי "תצוגת האופנה" הובילו אותנו ברגל לברקנאו שבאושוויץ. בכניסה לשער שלט "עבודה משחררת" "ARBEIT MACHT FREI" במחנה A התכנסו הצוענים. במחנה B היו גברים ובמחנה C נשים. אותנו איכסנו בבלוק מספר 10 במחנה C.

היו 36 צריפים במחנה C. בסוף המחנה היה צריף (אנטלאזונג קומנדו) שפירושו "צוות עובדי חיטוי". היו שם מקלחות, לשם הובילו אותנו כל כמה ימים להתרחץ. הגרמנים מאוד הקפידו על ניקיון כהרגלם.

בצריף מספר 10 היו כבר נשים כאשר אנו הגענו. (בלוק אלטסטר) המפקחת על הצריף הייתה יהודייה מצ'כוסלובקיה. היא הגיעה למחנה בתחילת הקמתו. דיברה הונגרית (לא טוב) וכעסה במיוחד על יהדות הונגריה. הייתה לעיתים קרובות מזכירה לנו: כאשר אתן אכלתן חלות לבנות בבית, אנחנו כבר סבלנו במחנה ריכוז מרעב. כאילו שבאשמתו הגענו למחנה ריכוז יותר מאוחר ממנה. היא גם אמרה לא פעם "אם לא תתנהגו יפה, תלכו להורים שלכם" והצביעה לכיוון העשן שיצא מהמשרפות שבערו יומם וליל. קבלת הפנים בבואנו לצריף התחילה עם צעקות: "להסתדר בשורה, לא לדבר, לא לשאול שאלות, לעלות לדרגשים" (המיטות).

הצריף שימש פעם אורוות סוסים. באמצע היה משטח בטון לכל אורך הצריף וטבעות ברזל בצדדים לשם קשרו את הסוסים. משני צידי המשטח היו דרגשים של שלוש קומות. לכל קומה דחפו שתיים עשרה נשים. שש בכל צד, אנו קיבלנו את הקומה הראשונה לשם היה נוח יותר לטפס.

בלילה, רק לפי פקודה מהחברות יכולנו להסתובב לצד השני. מי שלא צייתה לפקודה קיבלה מכות ובעיטות. בכל קומה היו שתי שמיכות דוקרניות. אלו ששכבו באמצע היו מכוסות, לאלו שבצדדים הייתה בעיה, אחת סחבה מהשנייה את השמיכה.

אנו שהגענו בקבוצה יחד מהונגריה התחברנו בינינו והייתה הבנה ושפה משותפת. אבל היו בצריף בחורות מפולניה, יוגוסלביה, יוון, הולנד ששפת אמן הייתה שונה. הפקודות היו בהונגרית, כי רוב הבנות היו מהונגריה וזה גרם לשנאה רבה ולכעס בינינו. המסכנות בין הבנות היו הבנות היווניות. הן לא ידעו חוץ משפת אמן יונית שום שפה אחרת.

גם את המזג האוויר של אירופה לא יכלו לסבול, קפאו מקור. הבחורות ניצלו את חולשתן ואת אי ידע התקשורת עם הבנות, הן גנבו להן שמיכות, אוכל, הכל מה שרק יכלו. אני ריחמתי עליהן, אבל לא הייתה לי אפשרות לעזור להן.

במשך הזמן הן למדו גרמנית והונגרית בדרך הקשה אבל עם הצלחה.

סדר היום היה כך: בבוקר, יותר נכון לפנות בוקר, הסתדרנו לספירה (אפל) בשמש, גשם, לא היה חשוב באיזה מזג אוויר. עמדנו שעות ספורות עד שנשות האס.אס. הגיעו עם הכלבים שלהן. פקודה לעמוד דום ולא לזוז עד גמר הספירה. לא תמיד התאימה הספירה ואז התחילו מהתחלה.

אני נתמכתי באחותי מצד אחד ומצד שני בחברה, כי הייתי מתעלפת מחולשה. עודדו אותי וצבטו אותי כדי שהלחיים יקבלו צבע אדום ושלא יראו את החיוורון שלי. "עוד קצת החזיקי מעמד" הן היו אומרות לי בעדינות.

המסדר חזר על עצמו בכל יום. אחרי הספירה נכנסנו לצריפים ושם חילקו לו ארוחת בוקר. קיבלנו מים בצבע כהה, לזה קראו "קפה", פרוסת לחם מנסורת עץ (ככל שזה נשמע לא מציאותי, את הלחם היו אופים מנסורת עץ). בצהריים מרק עשוי מסירפד. כן, העלים הדוקרניים שגדלים פרא בצידי השדות, נדקרים מהם ומקבלים בועות. לפעמים גם קצת תפוח אדמה וקצת בשר בתוך המרק לפי המזל. החלוקה התבצעה על ידי השביות, בפיקוח מנהלת הצריף (בלוק אלטסטר). הסירים היו גדולים. למי שבחלוקה הגיעה לתחתית הסיר, קיבלה את החלק הסמיך. כמובן היו גם פרוטקציונריות, ידידות של המחלקת ומשפחתה. אלו בלי המזל והפרוטקציה, קיבלו רק את המרק הצח מלמעלה. לארוחת ערב קיבלו פרוסת לחם עם גבינה או ריבה ושוב קפה. כך נמשכה השגרה.

הטרנספורטים יצאו יום ולילה. כל יום היו הפרדות, מי לעבודה ולמי למשרפות. אושוויץ היה מחנה מעבר והשמדה. הפרידו בכוונה בין אם לבתה ובין אחות לאחותה. אם נודע להם קרבת המשפחה, עשו זאת בשמחה רבה.

אני זוכרת שהיו איתנו בבלוק אמא עם שתי בנותיה. את הבנות בחרו (לא ידעו לאן) את האמא השאירו. האמא רצה אחרי הבנות ולא נשמעה לאזהרת האס.אס., היא נורתה לעיני בנותיה.

יום אחד באו אלינו לצריף ובחרו בחורות לעבודת חיטוי. ביניהן נבחרה גם אחותי. אותי הכניסו לצריף מספר 8. ידענו מהשמועות, מהשהות הממושכת במקום, שצריף מספר 8 הוא התחנה האחרונה ליושביו. לשם לקחו נשים מבוגרות, ילדים חלשים וחולים.

אחותי ארנה שהייתה גדולה ובריאה יותר ממני, לא השלימה עם הבחירה. בעזרת קרובת משפחה שהייתה שומרת בשער הצריף, הגניבה אותי משם לפני שסגרו את הצריף.

באישון לילה, שמענו שמעמיסים את יושבי צריף מספר 8 על משאיות לכיוון המשרפות. אני חזרתי לצריף מספר 10. התחבאתי מתחת לשמיכה וחיכיתי לגורלי. בלי הלשנה המצב היה אפשרי. השתתפתי בבקרים בספירה. הגרמנים וגם המנהלת לא הרגישו בשינוי.

היו מקרים שמצריף אחד ברחו לצריף אחר, כדי להתאחד עם קרוב משפחה ואז מקצה השורה העבירו או הוסיפו את החסר, עד שעלו על הרמאות. הסיכון היה גדול שמא אתפס. שיחק לי המזל ונשארת עם אחותי. אחותי החלה לעבוד בסוף המחנה "במקלחות" בעבודות חיטוי. עבדו שם כשמונה בנות. מנהלי העבודה בחיטוי היו שני אס-אסים בדרגות שונות, האחד בשם פיטר היה ידידותי יותר. אחותי ניגשה אליו והעניזה לבקש ממנו לצרף גם אותי לעבודה. הוא הסכים באומרו למפקד מעליו (אס.אס. עם דרגה יותר גבוהה) שהעבודה רבה והוא צריך עוד

עובדות. עוד חברה צירפה את אחותה הקטנה. היינו עשר עובדות יחד. הרגשתי הקלה ומאושרת ששוב אנו ביחד.

היחס של המפקדים היה מאוד אנושי ובמיוחד פיטר שהיה בן שמונה עשרה סיפר לי שיש לו אחות בגילי ואני גם דומה לה.

הוא היה עוזר לי להתמודד עם קשיים. מדי פעם היה מביא סנדוויץ' ומתחלק איתי כמובן רק כאשר המפקד מעליו לא ראה. הגרמנים האס-אסים ביניהם גם מנגלה באו כדי לבחור אנשים למשרפות (הם בא לעיתים קרובות). פיטר היה מחביא אותי בחבית ריקה של די.די.טי.

עבודתנו הייתה לחטא אנשים ובגדים. כל קבוצה חדשה וגם אלו ששהו במחנה היו צריכים לעבור חיטוי. אנו היינו ממלאים את המכשיר באבקת חיטוי. המכשיר היה כזה כמו שהשתמשו פעם גד ג'וקים, מן פומפה שכזו. היינו מתיזים לבית השחי, בין ההרגליים ועל הראש. את הבגדים היינו מכניסים לתוך מכבסת קיטור ועד שגמרו להתרחץ הבגדים היו מוכנים. פחדתי שלא אעמוד בנטל שהטילו עלי, אבל התמודדתי יפה. מה גם שלא הייתי צריכה לעמוד השכם בבוקר לספירה.

כך המשכנו לעבוד. בחודש דצמבר הייתה שמועה שהצבא הרוסי מתקרב לאושוויץ. היו גם הפצצות של חיל האוויר אך לא ידענו מי מפציץ. האם אלו היו אווירונים של ארצות-הברית, אנגלים או רוסים?

אנו שמחנו שמתקרב שחרורנו ויצאנו והרענו לטייסים. הגרמנים התחבאו מפחד.

בצריך מספר 10 נשארו בחורות שעבדו במחנה, ביניהן הייתה לנו חברה שעבדה במטבח. את שאר הבחורות בחרו לכל מיני עבודות. **זכור לי שבאו וחיפשו בחורות יפות ואז עיקרו אותן לשימוש אינטימי עם החיילים הגרמניים. זה נודע לנו רק יותר מאוחר.**

היה סוף דצמבר. "כריסמס". המצב במחנה נעשה קשה מיום ליום. עבדנו קשה, היה מעט אוכל, השלג היה כבד מאוד. כוחותינו אזלו. חברתנו שעבדה במטבח (עבודה קשה אבל משתלמת) ביקשה מאחותי לעזור לה במטבח ובתמורה לעבודתה קיבלה אחותי כמה תפוחי אדמה מבושלים.

העבודה במטבח התנהלה כך: הגרמנים היו משגיחים על הבישול, מכניסים לסירים הגדולים קוביות מרגרינה, כמות גדולה של ברום (חומר הרגעה בצבע אפור כמו מלט), תפוחי אדמה, ירק סירפד וגם כמות קטנה של בשר (מי יודע מאיזו חיה היה הבשר), והיו עוזבים את המטבח. במהירות לפני שהמרגרינה הייתה נמסה, היו (עובדי המטבח) מוצאים אותה. את תפוחי האדמה והבשר היו מוציאים לאחר הבישול, כך שאלינו הגיע המרק הצח. אחותי עזרה בלילה להוריד את הסירים הגדולים מהאש ולקלף תפוחי אדמה. לפנות בוקר הייתה צריכה לעזוב את המקום. העבודה לא הייתה חוקית כמובן. היה הסכם עם השומרת של הצריך והיא אף קיבלה חלק מהשלל. תפקידה היה לפתוח את השער כאשר אף אחד לא רואה ולהכניס אותה. כך נמשך המשחק תקופה קצרה. אולי פעמיים - שלוש עבר הכל בהצלחה.

ליל חג המולד, אחותי עבדה במטבח.

הגרמנים השתכרו ואס.אס. יצא כנראה להשתין. אחותי יצאה מהמטבח עם קופסה ביד. הוא צעק (האס.אס.) "עמדי". אחותי החלה לרוץ ולא התייחסה לאזהרתו והוא רץ אחריה שיכור ומתנדנד לכל כיוון ושוב צועק "עמדי, אם לא אני יורה!" היא רצה בכל כוחה, הגיעה לצריך שלנו ללא נשימה. רק הספיקה להיכנס לדרגש והוא בעקבותיה, בקולי קולות צעק "הדליקו אורות". המפקחת הרשעית של הצריך קמה משנתה ושאלה מה קרה? (כמובן היא לא ידעה על עבודות

המטבח של אחותי). הגרמני האס.אס. הסביר בצעקות "נכנסה לכאן יהודייה מסריחה עם קופסה ביד, היכן היא?" היה לנו איסור מוחלט על יציאה בלילה מן הצריף. רק לבחורות שעבדו במטבח, הן יצאו עם ליווי של אס.אס.

כולם התעוררו משנתם. הוא (האס.אס.) הסתובב בין הדרגשים הסתכל על המיטות עם עין בוחנת שיכור מתנדנד, הגיע אל המיטה שלנו. נעמד עם הגב למיטתנו, הקופסה הייתה על המיטה, לא הספקנו להחביא אותה, הוא קילל מספר קללות ועזב את הצריף.

היום כשאני כותבת ונזכרת במעשה עוברת בי צמרמורת. אני חיה מחדש את המתרחש. מה היה קורה אם האס.אס. היה מסתובב ורואה את הקופסה על המיטה? עדיף לא לחשוב על התוצאות.

בוקר אחד התעוררנו לקול נפץ עז. **התברר שעובדי המשרפות באושוויץ "הזונדר קומנדו" פוצצו את אחת המשרפות. קמה מהומה, ואנחנו שמחנו שלא יהיו יותר משרפות.** אבל שמחתנו הפכה לעצב כשנודע לנו שתפסו שלושה בחורים יהודים שעשו את המעשה ותלו אותם על עמודים בכניסה למחנה. הרביעי הצליח לברוח. אחרי המלחמה שמעתי אותה גירסה אך יותר מפורטת מחבר טוב של הניצול.

כידוע, עובדי המשרפות היו עובדים זן קצר מאוד. אחרי כן היו שורפים אותם שלא יישארו עדים לפשע הנורא. לארבעת הבחורים האלה היה סיכוי קלוש להישאר בחיים. הם ידעו מה יעלה בגורלם כך או כך, לכן סיכנו את חייהם וביצעו את המבצע. את האס-אסים זה לא עצר מלהשמיד ולשרוף עוד יהודים. נשארו עוד כמה משרפות בפעולה שעבדו בלי הפסקה. היהודים הגיעו עדיין טיפין-טיפין.

יום אחד, במפתיע, (שם הכל היה במפתיע), הגיעו אלינו לעבודה שני גרמנים עם עטים משונים. התברר שרוצים לעשות לנו כתובת קרקע. המפקדים הגרמנים אמרו לנו שאם יש לנו מספר על היד, זה לגיטימציה להישאר בחיים. (כאילו לא שרפו אנשים עם מספר על היד?) ומאז היינו בלי שמות רק מספרים. **מספרי היה (ועדיין) – 25980-A** לאחותי מספר אחד פחות היא עמדה לפניי. היא הייתה הגיבורה. זו הייתה הערכה על עבודתנו המסורה.

צריכים להבין את המנטאליות של הגרמנים דאז. אדם עובד (במקרה זה יהודים שבעיניהם לא היו בני אדם) מעריכים אותו כעובד טוב, אומן או יוצר. הם ידעו לבטא גם במעשים, כגון מילה טובה. ובמקרה שלנו, מדי פעם קיבלנו אוכל יותר מרוכז (כמו שיש בתחתית הסיר הגדול).

הצבא הרוסי התקרב (כך הייתה השמועה).

הגרמנים החליטו לרוקן את המחנה. כל יום היו בחירות יסודיות. הלכו מצריף לצריף. בצריף אחד (ואת הזוועה אני ראיתי במו עיניי). אמא אחת, שהייתה בהריון, כפי הנראה הגיעה כל למחנה, ילדה בצריף. המפקחת של הצריף (הייתה בין הטובות, היו גם כאלו), שיתפה פעולה ובעזרת בחורות וחברות התינוק נשאר בחיים. האמא הייתה לועסת את הלחם ונותנת לתינוק עם היניקה שלא הספיקה מחוסר חלב אם. **(גרזה זה היה שמה של האס.אסית), הופתעה למראה עיניה, לא איבדה קור רוחה ובאכזריות עם רצח בעיניים לקחה את התינוק ואמרה "בוא קטנצ'יק, לך יהיה יותר טוב שם" ובתנופה איטית זרקה אותו לתוך המשאית.**

אנו עצרנו את נשימתנו. אך אסור היה שהיא תראה את אכזבתנו הגדולה למראה הזוועה. ואז הגיעו גם אלינו למקום עבודתנו לצריף הדזינפקציה (כך קראו למקום) ושוב גרזה עם פמליה של אס-אסים, **וגם מנגלה היה שם.** אותי ואת האחות הקטנה (היא הייתה בת 13

שנים) של חברתנו כבר אי אפשר היה להחביא. היינו צריכות להתייצב בפני האס-אסים. אני ידעתי שאם אצטרך לעבור לבחירה של המרצחים לא אשאר בחיים. בחוץ חיו המשאיות וזה היה הסימן להובלה לתאי הגזים.

הבחירה התנהלה כך: להתפשט ולעבור ערומים עם הבגדים ביד. הם עמדו בכניסה לצריף, הביטו עלינו בעין בוחנת (כמו בבהמות בשוק), והחליטו מי יישאר בחיים. הם כמובן הסתכלו על גיל, מצב בריאות. כל אלה קבע מבט עיניהם.

אחרי הבחירה, הקבוצה הייתה צריכה לעבור לצד השני של משטח הבטון (כפי שצינתי בכתבה קודם לכן) ולהתלבש, או נשלח למשאית. המעבידים הגרמניים (אס-אסים) לא יכלו לעזור לנו, כי גם הם פחדו מגרזה האס-אסית ומנגלה שגם הוא היה נוכח. הרגשתי שהגיע סופי, שלא אעמוד במבחן. הייתי רזה, קטנת קומה וגם בגיל, צעירה, כל הנתונים שאצלם היו שלילי.

קבוצה לפניי עברה (גם האחות הקטנה של חברתנו) והיא נשלחה לכיוון המשאיות. אחזתי ביד אחותי בחוזקה ואמרתי "אני עוד צעירה לא רוצה למות, אני רוצה לחיות" (ידיי רועדות בזמן הכתיבה מהתרגשות).

התפשטתי והתחלתי ללכת. פתאום נעצרתי, הרגשתי מן דחף, אינסטינקט, לא ידעתי איך לכנות את הרגשות, יצאתי מתוך השורה, עברתי את המשטח לצד השני ובחיפזון התלבשתי תוך שנייה (עד היום לא מבינה איך עשיתי זאת) אבן גדולה נפלה מליבי.

זו הייתה הדקה הקריטית והגורלית שבחיי.

כפי הנראה הם היו עסוקים באותו רגע לא שמו לב אליי. לקחתי סיכון והצלחתי!! באותו ערב העבירו אותנו לצריף אחר ומכינים אותנו לדרך. לאן? לא ידענו. פיטר בא לבקר אותנו. הוא שמח שהצלחתי להתחמק מהבחירה ואיחל לנו כל טוב. התנהגות אנושית יוצאת דופן.

בבוקר מוקדם קיבלנו כל אחת כיכר לחם ושמיכה ויצאנו לדרך לכיוון **ברגן-בלזן**. היום אני יודעת לאן הובילו אותנו. אבל אז לא אמרו לנו ולא ידענו שזה יהיה מרש ברגל: "**צעדת המוות**". צעדנו יום וליל מבלי לוח, רק לפעמים נחנו כאשר השומר הגרמני ישן. אז נתנו גם לנו לישון בשלג ובקור. זה היה בסוף חודש דצמבר, מי שלא יכול היה להמשיך לצעוד – נורה.

ראינו בשלג, בדרך שעברנו, גוויות של גברים. כפי הנראה גברים שעברו לפנינו. כל כמה זמן שמענו יריות. ידענו שוב, שמישהי נורתה למוות.

פגשתי חברה לאחר השחרור, שנורתה היא וגם אחותה במרש המוות. החברה הייתה פצועה קשה אך נשארה בחיים. איכרים מצאו אותה, טיפלו בה והיא הבריאה. אותה מתה במקום. היום כשאני כותבת את זיכרונותי, אני תוהה כמה הרצון לחיים מחזק את האדם בשעת הצורך והמצוקה. האדם יותר חזק מהחיה.

לצעדה קראו "צעדת המוות" (טויטאן מרש).

לא תיארתי לעצמי שאוכל ללכת דרך כה ארוכה. רוב זמן מסענו שמענו הפצצות, לא ידענו מי מפציץ, רק קיוונו שהגענו לסוף המסע!! הגרמנים לא ויתרו. המשכנו עוד ועוד את הצעדה בדרך קשה ובתנאים בלתי אנושיים, עברנו שדות ושבילים ומתחת לשלג הציצו גידולים רקובים של תפוחים. (תפוחי אדמה). הבנו שבתוך האדמה יש עוד שאריות שלא הספיקו להוציא. ללכת ולהוציא מהאדמה תפוחים היה מעשה שכרוך בסכנה אבל היו כאלו שסיכנו והוציאו תפוחים ואכלו כמובן עם הקליפה.

לכל קבוצה של בערך עשרים בנות היה שומר אחד. לפעמים השומר עשה עצמו כאילו לא ראה מה מתרחש, גם הוא התעייף מאיתנו. עברנו ערים, הרים שדות ויערות והגענו לתחנת רכבת. שם על המסילה עמדה רכבת משא עם קרונות פתוחים מלמעלה, ובקרון אחד עוד היו בולי עץ.

אמרו לנו לעלות לקרונות. בקושי ובאפיסת כוחות טיפסנו למעלה. באמצע הקרון היה ארגז ומלבדו לא היה שום מקום ישיבה. האס-אס התיישב על הארגז, גם הוא היה עייף ותשוש. לא יכולנו לעמוד הרבה זמן ואחת נפלה על השנייה. היית המהומה, מכות וצעקות. אוכל לא קיבלנו. אכלנו שלג וזה שימש לנו כמים נגד צימאון.

השומר הגרמני ריחם עלי ונתן לי את מקומו לשבת על הארגז. ברגע שהתיישבתי, קבוצת נשים התיישבה עלי. הרגשתי מחנק ונשמתי בקושי. אז אחותי שהייתה המלך המושיע לכל אורך הזמן הורידה את חגורת שמלתה והרביצה להם עם האבזם בכל כוחה עד ששיחררה אותי מההמון. הגרמני לא התערב. הוא נהנה מהמראה. הוא לא ניסה להשתלט ולדכא את המהומה. קשה להבין את הסיטואציה, אדם במצוקה למה הוא יכול להיהפך. החיה שבאדם תמיד נמצאת, אבל יש מעצורים או העמדת פנים. אדם פוגעים בו מראה את פרצופו האמיתי, כמו חיה פצועה. אני נזכרת לדוגמה, בילדותי, ליום הולדתי ה-6 קיבלתי מהוריי בובה גדולה ופיפיייה. אהבתי אותה מאוד ולא נפרדתי ממנה גם בלילה. יום אחד החלטתי לרחוץ אותה. אז עשו את פני הבובות מפורצלות או מחומר של תערובת נייר קרטון ודבק. שלי הייתה מחומר של תערובת נייר צבוע יפה. בזמן הרחיצה ירד הציפוי מהפנים היפות של הבובה והבובה נשארה מכוערת. לא יכולתי להסתכל עליה וזרקתי אותה.

בכיתי יומיים, אבל את הפרצוף המכוער של הבובה לא שכחתי עד לעצם היום הזה. כך הרגשתי כלפי האנשים באותו הזמן ברכבת. הפנמת ערכים, חרטה וכעס בדרך לברגן-בלזן, כאשר האדם במצוקה, הוא מסוגל לכל. מאבד את צורתו ופרצופו. **לכולם הייתה רק מטרה אחת לשרוד!! ולא חשוב באיזה מחיר.**

מחנה ברגן-בלזן היה שונה מהמחנה שאנחנו הכרנו. משרפות לא היו (כבר אז לא פעלו). אנשים מתו ממחלת הטיפוס. לכלוך וזוהמה בכל מקום. באמצע המחנה הייתה בריכה גדולה עם מים וגוויות צפו עליהם. כפי הנראה האנשים קפצו לתוכה והתאבדו מרוב ייאוש. הובילו אותנו משם למין ביתן שנשים שכבו ועל רצפת האבן. מצאנו מקום על ידן ומרוב עייפות נרדמנו, אבל רק לזמן קצר. הנשים דרכו עלינו והייתה צפיפות גדולה. מי שקם (כמו בכנסת) לא מצא יותר את מקומו כי הוא היה תפוס.

גרמנים לא ראינו. מעל לגדר היו שומרים. אל תוך המחנה לא נכנסו. הייתה שם מגיפת טיפוס וגם אותם זה הפחיד.

הנשים רובן חולות בטיפוס לא עזבו ולא יכלו לעזוב את מקומן. מחלת הטיפוס (לידיעת אלה שלא יודעים) מתבטאת בכל מיני סוגים וסימנים שונים. היום אני יכולה לעשות דוקטורט על המחלה. הגרוע שביניהם היה טיפוס הראש. אז האדם מאבד את זיכרוננו וגם יכול להיות אלים ומסוכן לציבור. רק מתוך חולשה וחום גבוה לא יכלו לתפקד.

בלילה מישהי נדחפה בינינו, לא ראיתי אותה, רק שמעתי אותה. היא דיברה כל מיני דברים לא לעניין. גם לא ברורים. בבוקר (אולי כבר בלילה) הייתה מתה. הסימנים האופייניים של המוות בברגן-בלזן (שאנו נפגשנו איתם) היו הכינים היוצאים מהאדם (הן אוהבות חום). לדאבוני עם התופעה הזאת נפגשתי לעיתים קרובות.

היום קשה לתאר את הזוועה ששררה במחנה. האדם איבד את צלם האנוש. בחוץ, בחצר ערימות של גוויות. הגרמנים לא טרחו להוציא אותם אל מחוץ למחנה. להם זה לא הפריע, לא הריח ולא חוסר המקום.

אנו עוד היינו בריאות. יצאנו לחצר, שמירה לא הייתה לא בחוץ וגם לא בפנים (בבלוק) בביתן. כל אחד עשה כראות נפשו. בחוץ פגשנו את דודתנו, אחות אמנו: דודה אלוש. היא הגיעה למחנה בערך באותו זמן מגטו טרזיאן-שטאט. מאוד שמחנו לראותה חיה ובריא. עד אז לא הייתה לו כל ידיעה עליה. היא הובילה אותנו אל ביתן סמוך, שם אכסנו אותה. אותו ביתן, אותו מראה, אותם האנשים החולים כמו ביתן שלנו. דודתי ביקשה שנהייה בקשר ושנבוא לבקרה. לדאבוני את הדודה לא ראינו יותר היא נפטרה זמן קר אחרי כן מטיפוס. זה נודע לנו מחברתה של הדודה שהגיעה אל הביתן שלנו לבשר על מותה והגישה לנו מעיל שחור ישן באומרה "הדודה שלכן ביקשה למסור לכן את המעיל", ויש לה עוד בקשה, היות והמקום אצלם מאוד צפוף, שנבוא ונוציא את גויייתה מהביתן. הופתענו מבקשתה אבל התלוונו אליה לביתן. הדודה שכבה על רצפת האבן.

נזכרתי באמי, הדמיון ביניהן היה מפליא. עברו עלי מחשבות, חרדות, זיכרונות על משפחתה, בעלה ושני בניה, איך נסביר להם, אם נישאר בחיים, את המראה הקשה, את צורת מותה הטרגי. לא היה לנו זמן להרהורים, אמרו לנו להזדרז. תפסנו אותה, אחת ברגליים, אחת מהראש והוצאנו אותה החוצה אל אחת מערמות הגויות הרבות שבחצר. מהמעיל השחור שכחנו לגמרי. התכסינו בו ולא הקדשנו לו חשיבות רבה. עד שיום אחד הרגשנו משהו בין הכרית והשרוול משני הצדדים. **כשפתחנו זאת ראינו שהיו תפורים שם שתי מטבעות זהב. אז הבנו את כוונתה של הדודה עם המעיל. את המטבעות שמרנו ויום אחד הן באו לידי שימוש בהצלת חיינו.**

מגיפת הטיפוס התפשטה על כולם. גם אנחנו נדבקו בה. למזל, לא ביחד. אני חליתי ראשונה. אחותי טיפלה בי במסירות רבה. אני חליתי בטיפוס הבטן ובטיפוס הראש. עם טיפול נכון ותרופות אפשר לרפא את המחלה, אבל אצלנו? לא קיבלנו תרופות ולא טיפול רפואי. לפי דעתי רק הרצון העז לחיות, המזל וכמובן עזרתה של אחותי הציל אותי. המחלה מתבטאת בראשיתה בחום גבוה, שלשולים, איבוד תיאבון וטשטוש מוחלט. כאבי ראש חזקים (כמעט השערות שצמחו במשך הזמן נשרו). אבל ההזיות היו מוזרות. כאילו חייתי בעולם אחר ודיברתי לא לעניין (אני לא זוכרת כלום, אחותי סיפרה לי, גם דיברתי שטויות). התקופה ההיא זמן המחלה נמחקו מזיכרוני.

הייתה בינינו רופאה שעדיין לא חלתה. אחותי ביקשה ממנה ייעוץ ושאלה מה לעשות איתי? היא הרופאה הסתכלה עלי ואמרה "לא תחזיקי מעמד הרבה זמן". אני נשארת בחיים והיא חלתה ונפטרה.

את המנות הקטנות של הלחם שקיבלנו, אחותי שמרה לי. הם העלו עובש. אולי העובש עזר לרפאני ולחסנני.

ואז אחותי ארנה חלתה ואני נכנסתי לפעולה. כל רצונה היה רק לשתות. (כתוצאה מחום גבוה). שתייה קיבלנו מעט ואז החלטתי שאלך למטבח לגנוב שתייה. קיבלתי בהשאלה מחברה כלי מפח עם ידי (לכלי היה ערך רב. החברה הזהירה אותי לשמור עליו). כדי להגיע למטבח הייתי צריכה לעבור יער שהיה די רחוק. עוד חלשה מהמחלה עם קצת סחרחורת מיהרתי לכיוון המטבח. הסירים הגדולים כבר חיכו למשלוח לביתנים עם הקפה (המים השחורים) סגורים בסגירה הרמטית. גניבת קפה או אוכל (מהעבר היה לנו ניסיון) צריך לבצע במהירות וביעילות. פתחתי את הסיר, הכנסתי את הכלי לתוך הסיר, מלאתי את הכלי ורצתי לכיוון היער.

במטבח עבדו רוסיות ובחורות מאוקראינה, חזקות, בריאות ורעשניות. אחת יצאה מהמטבח וראתה אותי רצה. היא רצה אחריי, רצנו עד אמצע היער שם היא תפסה אותי, זרקה אותי על הארץ. לא ידעתי מה רצונה. הקפה מזמן נשפך. היא משכה ממני את הכלי ואז הבנתי שהיא רוצה את הכלי. הוא מצא חן בעיניה. אחזתי בידית הכלי ולא שחררתי אותו. היא לחמה איתי ואני לא ויתרתי עליו. היא אמרה לי משהו ברוסית דבר שלא הבנתי, אז עקרה את הכלי מידי,

ואני נשארתי עם הידית ובלי הקפה. מיואשת חזרתי בלי הכלי ובלי קפה. רק עם חבטה בראש. את חברתו היינו צריכות לפצות על אובדן הכלי תמורת שתי מנות לחם.

במחנה המצב החמיר. ריח ריקבון מהגוויית נדף מכל עבר. אוכל ושתייה קיבלנו בצמצום. סיפרו שרוצים להרעיל את כל אנשי המחנה. ארנה (אחותי) בינתיים הבריאה. היינו רעבות. רצינו לאכול. אז נדלקה לנו הנורה האדומה: "יש לנו שתי מטבעות זהב". מכרנו אותן ותמורתן קיבלנו אוכל שלא היה מורעל (עובדה שאנו חיות). רוב הנשים שבמחנה, לקראת הסוף, אלה שאכלו את המנות הקטנות, מתו מהרעלה וממחלת הטיפוס.

בחודש אפריל 1945 השומרים הגרמניים ברחו ועזבו את משמרתם. הדרכים היו חופשיות המחנה למחנה אחר וגם אפשרות לצאת אל מחוץ למחנה.

לא הרחק מאיתנו היה מחנה של גברים. מי שיכלה הייתה יוצאת לחפש אוכל. אני גם הלכתי בעקבות האחרים. בחורה אחת באה וסיפרה בהתרגשות שישנם מחסנים מלאים עם אוכל. אלו היו ממחסנים של הגרמנים (הבחננו לפי טיב האוכל) הצטרפתי אל החבורה לכיוון המחסנים. המרחק היה די גדול ממקום הביתנים. כאשר הגעתי לשם לא רציתי להאמין למראה עיניי. אנשים (היו גם גברים) חותכים ופותחים שקי סוכר, קמח, קופסאות בשר, צנצנות עם ריבה ומיכסים להם. אחת שפכה סוכר וקמח על ראשה וצהלה משמחה. המחסן התחיל להתמלא באנשים. נזכרתי במחזה של מולייר הקמץ. להבדיל, במחזה של מולייר הקמץ שכיסה את ראשו בכסף. בשבילנו האוכל היה שווה יותר מכסף.

אנשים נדחפו, מחוץ למחסן השתרך תור ארוך. נדחפתי גם אני פנימה. הרמתי את שמלתי ומלאתי אותה עם כל מה שבא לי ליד.

בקושי רב השתחררתי מההמון ופניתי לדרכי. אבל הראש היהודי כבר אז במצב מביש פעל באופן שלילי. בקיצור, החכמים ערכו מלכודת ומישהי יצאה עם מקל וחבטה על ראשי, ולקחה את השלל. כפי שכבר כתבתי, בשביל לשרוד עושים הכל.

חזרתי עם מעט אוכל, אבל עם חבטה גדולה על ראשי. הנחמה הייתה שאני לא הייתי היחידה שנשדדה. שם במחסנים נפגשתי עם הגז "ציקלון 2". התברר יותר מאוחר שכל אלו שאכלו הכל ביחד כמו: בשר, סוכר, מרגרינה, חלו ורובם נפטרו.

ב-15 לאפריל 1945 הצבא האנגלי הגיע לברגן-בלזן. שמענו רעש של רכב כבד (אולי אלו היו טנקים). חיילים אנגלים באו לשחרר אותנו. למראה צילם של אנשים (של שלד מתהלך), מראה מפחיד ומזעזע עמדו החיילים, הביטו בנו ודמעות זלגו מעיניהם. היו ביניהם גם יהודים מקנדה. רצו לעזור לנו לעודד אותנו, רק לא ידעו באיזה צורה לעשות זאת. חילקו לנו אוכל (מאחר יותר זה הזיק לבריאותנו). עם האמבולנסים פינו את החולים שלא יכלו ללכת לבתי חולים. אותנו שיכולנו כבר ללכת, העבירו לבניין בעיירה קטנה על יד ברגן-בלזן. הבניין היה לפני כן בניין מגורים של החיילים הגרמניים. קיבלנו בגדים חדשים, כלי רחצה ואוכל. הפעם נזהרו והאכילו אותנו בדייסה ומאכלים קלים. היינו חלשים, רזים מהמחלה שעברנו. באו רופאים בדקו וטיפלו בנו במסירות.

אני שקלתי אולי 25 ק"ג. על כיסא לא יכולתי לשבת, העצמות על הישבן בלטו והעדפתי רוב הזמן לשכב על המיטה. נפגשנו עם חברתו מחנה אושוויץ. (החברה התומכת בזמן הספירה). כל אותו הזמן לא ידענו עליה כלום. פגשנו את האחיות הבכורה של אמנו שלא ידענו שהיא נשארה בחיים. היא הייתה כמונו במחנה ברגן-בלזן. שמחנו איתה וצירפנו אותה הוגם את החברה איתנו לבניין הגדול. היינו חבורה אחת גדולה ועליזה.

חבילות מזון "קאר" K.E.R מאונר"א זרמו למגורינו. קיבלנו מכל טוב. האנגלים מאוד דאגו לבריאותנו. כל יום באה אלינו רופאה לבדוק אותנו ולשאול האם יש לנו אליו טענות ותלונות.

במקרה שאל אותי איזה רופא (כפי שהבנתי הוא היה פסיכולוג), שוחח על כל מיני דברים ושאל אם קיבלתי ווסת. אמרתי לו, שלא הייתה לי אף פעם בגלל גילי הצעיר ובמחנה בגלל הברום שקיבלנו (חומר הרגעה שנתנו לנו הגרמנים). הוא שלח אותי לגניקולוג וקיבלתי זריקות והמחזור הסתדר. כפי הנראה ההורמונים לא עבדו ולא פעלו מחוסר תזונה וחולשה.

דודתנו חלתה, קיבלה התמוטטות עצבים ולקחו אותה לבית החולים. נפרדנו ממנה, אך היא לא ידעה מהמתרחש סביבה. נפגשנו איתה כשנה אחרי כן כשהיא יצאה מבית החולים. חברתנו הטובה עזבה אותנו. היא קיבלה ידיעות דרך הצלב האדום שאחיה נמצא בגרמניה בעיירה "צלה" קרוב אלינו. היא נסעה לפגוש אותו. באו אלינו מהצלב האדום והציעו לי לנסוע לאנגליה או לשבדיה למשפחות למטרת אימוץ. בגלל גילי הצעיר **(הייתי בת חמש עשרה וחצי)**, הם רצו רק אותי לאמץ, לא הסכמתי לנסוע בלי אחותי.

עם הזמן התחזקנו, תודות לשפע האוכל, והטיפול הרפואי הטוב. החלטנו לנסוע הביתה בתקווה למצוא מישהו מהמשפחה בחיים. על אמי ידעתי, יותר נכון הייתי בטוחה שהיא לא נשארה בחיים מפני שהיא אחזה ביד את אחי ונשלחה שמאלה. את אבי, שהוא היה אדם צעיר יחסית ובריא, קיוויתי למצוא בחיים. אבל לדאבוננו, לפני עזיבתנו את המקום, מישהו סיפר שהיה יחד עם אבי והוא נפטר במחנות זמן קצר לפני שחרור. משפחתנו הייתה יחסית גדולה. תקוותנו הייתה למצוא קרוב משפחה. נרשמנו במשרד, קיבלנו תעודת זהות, ארזנו את קצת המטלטלים והחיילים האנגליים הסיעו אותנו לתחנת הרכבת.

רכבות יצאו כל כמה שעות לכל מיני כיוונים. עלינו על הרכבת. לא ידענו לאן היא נוסעת. גם לא היה לנו חשוב. הגענו לעיר גדולה ומשם הדריכו אותנו להמשיך עם עוד כמה רכבות הביתה. הרכבות היות מלאות עם אנשים. כולם רצו להגיע הביתה. מחיר הנסיעה לא היה גבוה. בכל תחנה עלו פליטים עוד ועוד.

בכל תחנה שהרכבת נעצרה חילקו לנו אוכל. היו גם חולים נכים. הם קיבלו גם טיפול בדרך. סוף-סוף הגענו למקום מגורנו הישן "טרנסילבניה", שהייתה תחת כיבוש הרוסים. בבית לא מצאנו אף אחד ממשפחתנו. בבית החולים היהודי אכסנו את כל הפליטים שחזרו. נפגשנו עם חברים וחברות מהמקום. עם לב כבד הלכנו לראות את ביתנו. היה סגור עם מנעול. על הדלת היה כתוב **"רכוש ממשלתי, אסור לפתוח"**.

הייתה לנו אפשרות לפתוח ולהיכנס, אבל הזיכרונות היו כואבים יותר מדי. היום אני מצטערת שלא נכנסו לדירה. רק לקחת כמה תמונות משפחתיות למזכרת. **השכנים הגויים "הטובים" שהחבאנו אצלם (הורינו) דברי ערך, הופתעו לראות אותנו בחיים. כמובן שלא היו מוכנים להחזיר לנו את החפצים שלקחו. בעיר דאז התאחדו בחורים יהודים והקימו ארגון משטרתי והם היו ממונים על הוצאת רכוש מהגויים. גם אנו קיבלנו חלק מרכושנו בחזרה (חלק גדול נשאר אצלם). מכרנו את הדברים שהחזירו לנו.**

אחות אמי שחיה עם משפחתה ולא הוציאו אותם למחנות ריכוז, הייתה ברומניה. יצרנו קשר איתם והם הזמינו אותנו אליהם לקלוז (לשם עברו אחרי המלחמה). שמחנו לפגוש בביתם בת ובני דודים שגם הם חזרו והתאכסנו אצל המשפחה, המקום היה כקיבוץ. הדירה הייתה די גדולה אבל לא הרגשנו בנוח, למרות קבלת הפנים היפה מצידם. עוד אחות אמי חזרה עם משפחתה – בעלה ובנה, חוץ מהבת הקטנה יהודית שנפטרה. הדודה עם בעלה ובנה חזרו למקום מגוריהם (סיגט). גם הם רצו שנישאר אצלם. התארחנו לתקופה קצרה אצלם. אבל היה לנו דחף פנימי להמשיך להתקדם ולהתיישב, שתהיה לנו פינה משלנו ולהפסיק עם הנדודים. בנם אימרה גם עזב את ההורים ויצא לכיוון ארץ ישראל (אז פלסטינה). [5]

אלי נצר: ילדות

כשהייתי בן חמש הייתה כבר המלחמה.
בגיל אחת-עשרה שיחקתי מחבואים עם המוות:
הצצתי בו ממסתורי: ראיתי ירויים בחצרות,
פגרי סוסים על אבני הרחוב
וחיילים רוסים שכובים בשורות ארוכות
לפני כנסיית לסלו הקדוש.

אחר-כך עשיתי מלחמה ולא התחבאתי עוד
והמוות ראה אותי
ובחר בחזקים ממני
ובטובים ממני.

יש לי מה לספר לבני ולנכדי
את גבורתי היחידה
חיי.

[6]

יהודים מגורשים ע"י ז'נדרמים הונגרים, טרם עלייתם לקרונות רכבת הגירוש [7]

אבדי אהרון אתמול

אבדי אהרון-ארווין (ABADI ERVIN-AHARON),
ניצול שואה, סופר, עיתונאי, גרפיקאי וצייר ישראלי שנולד בהונגריה.
היה פעיל ציוני בבית"ר בבודפשט ועלה לישראל ב-1950 ומרגע שכף רגלו דרכה
על אדמת מדינת ישראל החל ליצור.

אהרון אבדי נולד ב-19 באפריל 1918 בבודפשט לצבי ובלה שהיו סופרים בעלי השקפה ציונית.
כבר בגיל צעיר מאוד התגלה כצייר מחונן. כשהתבגר נשלח ללמוד אומנות ברומא, איטליה.
כסף לא נמצא בכיסו וככל סטודנט לאומנות שרבט ברחוב למחייתו. הוא נאלץ לשוב להונגריה
כאשר החלו טיהורים על רקע גזעני באיטליה הפשיסטית. אמו חלתה בסרטן
ועל מנת לממן את הטיפולים בה לימד ציור בבית ספר.

עם עליית הנאצים לשלטון והקמת פלוגות צלב החץ בהונגריה,
היה בין מקימי המחתרת הציונית, נתפס נכלא ונשלח יחד עם יהודים רבים
למחנות עבודה וכפיה. בהמשך הגיע למחנה הריכוז ברגן בלזן.
בשנת 1945 השתחרר מהמחנה כחולה בטיפוס.
עד שהחלים, שהה בבית חולים אמריקאי בהירלסלבן משם חזר לבודפשט.
הוא נישא לשרה גרוסמן, לה היה מאורס עוד לפני המלחמה.

בלית ברירה עבד למחייתו בעיתון "הניצוץ" עיתון של המפלגה הקומוניסטית, אותם תיעב בכל
נימי נפשו. הוא היה חבר ופעיל בבית"ר. ב-30 באפריל 1946 נעצר על ידי
המשטרה ההונגרית כשניסה לפגוע בשגרירות הבריטית.

אהרון אבדי כתב ספרים וגם אייר ספרים רבים.

כאשר עינתי בספרו "אתמול", עמ' 10-33, הוצאת כתבים, תשי"ג-1953,
התרשמתי מיכולת הכתיבה והביטוי שלו. הוא הצליח לתאר נאמנה את קורותיו ותלאותיו
בפלוגות העבודה בהונגריה וגלגולו למחנה ברגן-בלזן.

כצייר מחונן הוא שילב בתיאור קורותיו ציורים מפרי ידיו.
כתיבתו מבטאת שילוב של אומנות הכתיבה והציור יחדיו. יצירותיו זו מקרבת את הקורא
לתלאות שעבר אהרון אבדי.

מטעמי עריכה לא הבאתי את כל התמונות שצייר בספרו. תמיד תוכלו לשוב ולעיין בספרו.

בן ארבע הייתי.

עמדתי ליד החלון ועיני התקועות באפלה שבחוץ, נפלו כל הזמן פנימה ושוב נתעטפו דמעות: אבי שכב בראש חבוש והתחבשות הייתה מוכתמת בדם. "השוטר עשה כאילו אינו רואה כלום", מלמל אבא.

בן שש הייתי.

אמי אמרה לי: "אתה כבר נער גדול ופיקח. אל תיתן את עצמך למכים. זרוק לראשם את כל הבא לידיך! – בוא וארחץ את פניך".

בן שבע הייתי.

"יהודי אי אפשר לו לשחק בפלוגתנו!" צעקו רבים מהם, ופניהם להטו בתאוות רציחה וחירוק שיניים.

בן עשר הייתי.

יחד עם חברי טיילתי בחורשת-העיר. אחד מן הנערים שעברו על ידנו אמר לחברי גולדמן, שעם אף כמו שלו אין להתהלך בין הבריות. ושילך לו הביתה! – ועל זה פרצה התכתשות עד דם.

בן חמש עשרה הייתי.

אבי חזר הביתה מעובדתו ואמר: "זרקו אותי החוצה. אין לי עוד משרה. חוק-יהודים". פירוש הדבר: אין לחם, אין עצים להסקה.

בן שמונה עשרה הייתי.

"טוב, טוב, אין דבר, בני". אמר לי המורה-האמן, הצייר סולה. "אתה תבוא אלי ושנינו נצייר לנו כאן. אני אסדר לך גם עבודה שתשתכר קצת. אל תפחד. זה לא ימשך זמן רב. אני בוטח בעם ההונגרי. לנו אין חפץ בהיטלריזם. אתה תצייר, סמוך עלי". המורה מצא לי עבודה. עמדתי על סולם וציירתי פרסומת קולנוע, את ראשיהם הכבירים של ווילי פורסט ושל רינאטה מילר. מזה התפרנסתי. אחר-כך סידר לי המורה-האמן אפשרות לנסוע לרומא להשתלם באומנות.

רומא. בן תשע עשרה הייתי.

חיי מצוקה ורעב. אך ראיתי שם את מיכאל אנג'לו ואת רפאל. אחר-כך ראיתי את מוסליני ואת היטלר, וגירשוני מאיטליה, עם עוד יהודים רבים, והוכרחתי לחזור להונגריה. בא מכתב, שאמי חולה מסוכנת, היא רוצה לראותנו. וחזרתי. אמי שכבה במיטה. "התבגרת, בני", אמרה לי וליטפה את פני בידה הצוננת, "כבר הוטב לי".

"לאמא סרטן", לחש לי אבא בקול קהה-אטום כשירדנו במדרגות. אבי היה אז סוכן ספרים. היה עובר את העיר עם מזוודה מלאה ספרים. האדון המורה.

העיתון "ויראדאט" (עמוד השחר) הודיע על עמודו הראשון באותיות גדולות: **"מודעות יהודיות אין אנו מקבלים"**.

מורי לציור שמח לי כשהופעתי אצלו, אך בנעימה נואשת קבל: "רע מאוד, בני. לא כך חשבתי. הם השתגעו. מזכיר המדינה הוא הדיקטאטור לענייני אומנות. אינו מקבל יהודים לראיון. אתמול דיברתי איתו. מובן שלא יכולתי להזכיר לו את שמך. לא יועיל. אך הוא אינו יכול לאסור לא עלי ולא עליך לצייר אצלי כאן".

העיתון "ויראדאט" כתב, שצריך לנתח ולעקור את המורשת היהודית מתוך הספרות והאומנות ההונגרית לכל ענפיה.

שוב ניתחו את אמי.

עיתון אופנה, המודפס בשחור-לבן, הזמין אותי לצבוע את התמונות בצבעי-מים. מאה דפים בעד עשרה פגה. יותר טוב מלא כלום. את הפירמה היהודית, שאבי עבד בשבילה, סגרו.

ראש המשלה אימריד, שגם בעורקיו זרם דם יהודי הצהיר ברדיו, ששאלת היהודים תיפתר סוף-סוף לחלוטין.

את אמי הביאו לקבורות. אבי היה עתה זקן מאוד. בן 57. בערבים היה יושב ליד השולחן ומחבר ספר לימוד חדש בשביל בתי הספר למסחר. אסור היה לו לחתום על יצירתו בשמו היהודי. בתור מחבר הופיע נוצרי, והוא שלשל לכיסו את רוב ההכנסות. מעבודה כזו כמובן אי אפשר היה להתפרנס. למען הפרנסה היה רושם כתובות על גבי מעטפות. שכן 2000 מעטפות היה 5 פגה. לבסוף קיבל עבודה בקהילה היהודית: חוקר מצבם הסוציאלי של היהודים מטעם משרד-הסעד היהודי. ערב אחד שב הביתה מן העבודה ופרץ בבכייה: המצוקה הנוראה שהוא רואה יום-יום, היה בה כדי להוציא את האדם מדעתו.

ואז בא הגיוס לגדוד עבודת החזית. וזאת הייתה ההתחלה.

שעה תשע בערב. אבא הניח את העט, הסיט את המשקפיים על מצחו, אחר-כך הסיר אותם, ההביל עליהם והתחיל מנגבם לאור המנורה. בינתיים פזל אלי מפעם לפעם, כשאני אורז את חפצי ומתכוון ללכת. אחותו עזרה לי לארוז, ושניהם האיצו בי לקחת עוד ועוד, אך אני הרגשתי שלא יהיה לי צורך בחפצים רבים.

אני עצמי ישנתי כל אותו לילה. כאילו לרזרבה. אך אבי ודודתי לא עצמו עין. הבוקר בא. הגזירה באה. לא נתתי לאיש ללוותני. בשום אופן לא. אם להינתק, הרי בבת אחת.

שוב קראתי את פקודת הגיוס המיוחדת במינה:
המפקדה הממלכתית-ההונגרית לחלוקת שרות העבודה תוך 48 שעות מזמן קבלת צו גיוס זה עליך להתייצב בפני מפקדת השירות. את השירות עליך לקיים בבגדי עצמך. להביא בגדים עליונים ותחתונים חמים, נעלי חיילים, שמיכה וכלי אכילה.
17 באוקטובר 1940
(חתימה לא ברורה)

מזמן חייתי לכך. כל חברי ומכרי כבר יצאו. יהודים לא נחשבו כשרים לשירות צבאי. הם אינם ראויים לשאת נשק ולא ללבוש מדי-צבא.

היה עדיין חושך כשקמתי ממיטתי. יצאתי יחף אל חדר האמבטיה ושם התלבשתי. כל התלבושת שלי, החל מנעלי הצבא ועד צעיף הצמר שעל צווארי וכובע-החורף, הכל נרכש במחיר מכבינת הזהב של שאמא, שרשרת הזהב הכבדה משעון אבא, וטבעות הקידושין של שניהם.

כך חמקתי החוצה, על בהונות רגליי.
התת-שוער כבר טאטא את חדר המדרגות.

"דרך צלחה, אדון צעיר".
"אלוהים עמך, הדוד בוטוש".

שעה חמש. ערפל דחוס, לבן, רירני התמתח. השחר דימדמ. מיהרתי במרוצה אל תחנת החשמלית עם המשא על שכמי. צעדי הדהדו והספל הקשור בצד התרמיל קשקש בריקנות הרחוב. מישוהו קירב אלי. את דמותו לא ראיתי, רק את קול צעדיו שמעתי. אחר-כך הופיעה דמות אזרח, על גבו ילקוט-גב ושמיכה.
"בוקר טוב. גם אדוני? גם אתה?"
"כן".
"דוקטור קארטאל שמי".
אמרתי לו את שמי. עלינו יחד על החשמלית.

בתחנת הרכבת המעושנת באו, התהלכו, התיישבו ושוב קמו יהודים מצוידים לדרך. לדרך לא-נודעת. נשים נאחזו, השתלבו, נדבקו בבעליהן, באביהן, בבניהן ובכו חרישית. עמדתי יחידי על יד עמוד הפנס, ומשראיתי את הנשים הבוכות, נחה דעתי שלא נתתי ללוותני. טוב מאוד. ורע מאוד.
מישהי מאחורי שמה לפתע בעדינות את ידה על עיניי.
"מאגדה!" קראתי.
"סלח לי, לא יכולתי. באתי להיפרד, אל תפחד, לא אבכה".
ולא בכתה.
"לא באתי אלא לומר לך, שאני יודעת שאתה תחזור, אני יודעת".

"גדוד הפרך – התגודד!"
"הקשיבו היטב, בני אדם!" צעק הסמל.
"זוהי החלוקה הסופית! ועכשיו: דום!
ימינה פנה!"
הסרן מפקד הגדוד הופיע. הסמל הודיע לו:
"אדוני הסרן, סמל בשירות גאבור קיש מודיע בהכנעה: הגדוד היהודי עומד מוכן לפקודה! 17 אנשי משמר, מאתיים ושלושים יהודים!"
הסרן טאלאש, צעיר בלונדי, אדום שפם, בחייו האזרחיים: פקיד דואר. הוא פישק את רגליו וידייו לאחוריו. הוא התנודד על בהונותיו במגפיים הדורים, קדימה ואחורה, ולבסוף אמר:
"אני הנני הסרן טאלאש. אתם מכירים את השם הזה? אינכם מכירים? אם כן, תזכו להכירו. אני הנני בנו של אישטוואן טאלאש, שאתם רצחתם בשנת 1919. כן, כן, אתם, היהודים. לזה שימו ליבכם! אני הנני מפקדכם, מבינים? ... אינני שומע! רשמתם לפניכם? ענו!!"
"רשמנו!" ענה גדוד פה אחד.
"מה אתה רוצה?" פנה בעיניים יוקדות משנאה אל אחד מבינינו שהרים את ידו.

"אדוני הסרן, מודיע בהכנעה, אבי היה קצין קונטר-ריבולוציוני... אני השת -"
"בלום פיך, קיא-צואה יהודי! – סמל, חלק להם את הטלאים הצהובים!"
"ציד יפה נפל בחלקנו בברנש זה", לחש בין שיניו שכני הד"ר קארטאל.

הגדוד עמד בטורי-חמישה. על ידי עמד אדם בשם ז'יגא, זה היה שמו הפרטי. הוא הציג את עצמו כך, בשם הפרטי: ז'יגא (מן השם ז'יגמונד). ז'יגא היה אדם בלי כל מלאכה ועיסוק. כלומר, הוא היה חייט, אך זה מזמן לא עסק במלאכתו. פוחח משוק-הבלאים, רועה זונות. ז'יגא אמר קצת קדורנית:
"הטחתי לה ללילי סנוקרת עצומה ברגע הפרידה. כך לכל הפחות לא תתקדר אחרי, חתולה מסכנה. אני אוהב אותה. אמרת לה שלא תבכה אחריי. אני אומר לך, אין עוד תרנגולת כזו בעולם!"

אנשי הגדוד דשדשו קילומטר אחרי קילומטר. הרים ועמקים, שדות שלג וביצות שלג. שבועות וחודשים על גבי חודשים. אחר-כך חצבו סלעים, בראו יערות, בנו כבישים בים של בוך, בשיטפון גשמים. משכו בעגלות בסערות שלג במקום סוסים, הטעינו חומרי ירייה בשרב שמש לזהות, רעבים וצמאים, והניחו מוקשים, ופינו מוקשים וחפרו חפירות, ומתחו תיל דוקרני באש מכונות ירייה וזכרו מכשולי טנקים באדמה קפואה – וכל זה תחת הצלפת שוט על גביהם, ראשיהם ופניהם.

בגדיהם נקרעו, זקנם גדל פרע, גופם כוסה כינים.
הגדוד הלך והצטמק. מילאו את הפחת, ושוב נפלו חללים: צירפו שני גדודים לאחד. גדוד חדש, מפקד חדש, גרדומאים חדשים.

איפה נותרו החברים-למוות הנושים? איפה נהג-הטקסי, איפה האופטיקאי, איפה הדוד פריימאן, איפה הממתקאי, שהבטיח להאכילנו ממיטב ממתקיו כשניגאל? – היכו אותם נפש. את הממתקאי משום שגנב תפוח אדמה אחד נבול. ד"ר קארטאל מת מיתה משונה משום שסירב לתת את כפפותיו המבוטנות לחייל.

אך ג'יגא חי. הוא טיפל בחברו לסבל ואדאש. ואדאש נפגם קצת ברוחו. הוא היה מדבר שטויות. כל הזמן היה ממלמל וקיבתו הייתה משלשלת, וז'יגא היה מטפל בו במסירות גסה נוגעת עד הלב. הוא היה מחרף ומגדף אותו והיה עובד במקומו בלילות. ז'יגא לא נתן לו לואדאש למות. הן אב לשלושה ילדים הוא. אי אפשר.

"אם הוא התחמר לעשות לו שלושה ילדים, אסור לו להתפגר!" היה אומר ז'יגא, רועה הזונות. לז'יגא התייחסו התליינים בכעין צל של כבוד. ז'יגא נשא בעול הגיהנום ולא כרע תחתיו. ומלבד זה הייתה לו מפוחית-פה, והוא ידע לנגן יפה את השיר החביב על כל חייל:
"רק בשלך הוא ניצוץ דמעתי בעיניים".

וכלבי-הדם היו מקשיבים, מקשיבים וליבם היה מתמוגג בקרבם.
ז'יגא – אופריוס בשאול תחתיה, המאלף לרגע את מפלצות-האדם המפלצות ביותר בבני תמותה.

* * *

לפעמים היה עולה מדמדם בי העבר; רחוק, רחוק, מטושטש. מאגדה. בהיפרדנו אמר לי שאחזור.

תוך עבודה בהמית שמונה-עשרה שעות ביום, ברעב, בקור-קיפאון, במדווי-אברים, חוור בי דיוקנה, כהה ונמוג, דאגת-הדאגות, ועניין-העניינים היה לי תפוח אדמה, שהייתי מוצא לפעמים באדמה הנטושה. ובלילה העסיקוני הרמשים.

אבא - - - הדודה האננה - - - ובתה אדית - - - עם ארוסה של אדית נפגשתי פעם. מראהו היה מחריד.

"אתה הוא זה?" פניתי אל צרור הסחבות.

כן, הוא היה זה, - - -

אבא יושב וכותב ספר. הדודה יושבת בשערות מדובללת קצת ובפנים עייפים וסותמת גרב. ממרחק אלפי קילומטרים ועשרות שנים שומע אני איך אבא אומר:

"האננה, אולי תגהצי עוד פעם את הכותונת ואת הבגדים שלו... אני מרגיש שהוא יחזור...
תראי, בקרוב".
"כן, אגהץ. הוא יחזור".

בורוש היה שוטה אומלל. דמות קומית היה בורוש. עם מבט ראשון בו, היה מושך את העין בעמידתו המדולדלת השטיינית, שנוסף לה היו שיני-המעדר שלו בולטות מבין שפתיו הכבירות. כאזרח היה אופה. סך הכל: "יהודי מגוחך", המגרה את טלפי חיות האדם להתעלל בו.

פעם ישב וסיפר על מלאכתו, על אפיית הלחם והסהרונים והגלוסקות, כמה קמח, כמה מלח וכמה מים נחוצים בשביל כמות זו וזו של כל אחד ואחד מהם. שמע זאת אחד החיילים, וביקש ממנו, ודווקא בידידות, שיתחיל את הרצאתו מחדש. התחיל בורוש מראש וסיפר, ומשגמר בפנים קורנים (איזה פנים ואיזו קרינה גרוטסקית מעציבה!): "וכך יוצא לחם יפה ומבהיק... גלוסקה יפה וטעימה...", אמר לו החייל: "עכשיו הנח את הכל פה ובוא אחרי!" בורוש עזב את מקומו בתוכנו והלך אחרי החייל.

- - - בערב עדיין היה בורוש עומד ומרצה וחוזר ומרצה בפני השומרים את הרצאתו על אפיית הלחם והגלוסקות הטעימות, גופו המולקה עד דם, פניו חרושים בשוט, והוא מדבר ומספר, ו"הקהל", קצינים וחיילים, שומעים ותופסים בבטנם המתחלחלת מצחוק. בידו של הסמל היה מקל גמיש, כעין מקל ושוט ביחד, בו היה מכה ומכה בלי הרף את בורוש השוטה, שיספר ויספר, ותמיד מן ההתחלה, אך לא סתם, אלא בלהט, בשמחה, בחדוות המלאכה, על ייצור הלחם ועל הולדת "הגלוסקה הרכה, החמימה והטעימה מאד". לבורוש כבר לא היו שיניים בולטות בפיו. הוא כרע על ברכיו וקינח בגב כפו את הדם מאפו, מפיו, מלחייו וממצחו. "ובכן, איך אופים את הגלוסקה, בורוש? ספר נא, ספר!"

"אדוני הסמל, אדוני הקצין הטוב והיקר... כן, כן... אני מספר... אל נא, אל נא תואיל להכות, כן – כן, שמים את הקמח.. אוי, אוי.. אל נא..."
הם לא הרפו ממנו עד שנפח את נשמתו בייסורים.

יהודים, זלילה!"

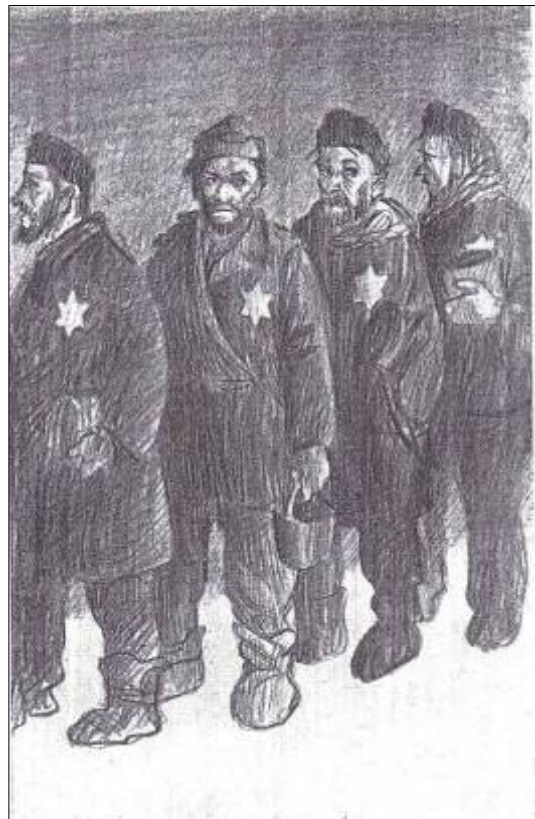
רב טוראי המפקח על המטבח עמד על יד הקלחת בפרצוף שמן מבהיק, ומאחוריו שני הטבחים היהודיים. הרב טוראי אהב את הסדר. כשגדוד הפרך היה עומד לקבל אוכל, היה מצווה להסתדר ולעמוד על פי כללי הפאראדה הצבאית, והיה בודק את חיפוי הטורים רגעים ארוכים. הקיבות פירכסו ועולפו ברעב, והרב טוראי, ידע זאת. וידע, שכל שנייה היא שנת גיהנום ארוכה בשביל מזי-הרעב.

מי שקיבל את מנתו, צעד שני צעדים חוקיים הצידה והתחיל לבלוע. בלענו את השעועית או הכרוב המבושלים במים תפלים, ומשחזרנו אל חפירתנו, כבר שכחנו שאכלנו פעם.

שני הטבחים היהודיים היו שנאים-מגועלים על כל הגדוד. אחד מהם, קולטאי שמו, השיג את משרתו בשוחד; קרוביו שילמו שם בבית 200 פנגה לחודש לאשת הסמל, שיחזיק אותו במטבח. קולטאי היה מתרחץ במים חמים ומתגלח יום-יום, ואחרי הגילוח היה רוחץ את פניו באלכוהול, אנשי הגדוד כמעט שלא היו להם מים לשתייה; כמעט תמיד היו המים קופאים לקרח עד בוקר.

קולטאי היה יושב כל היום במטבח החם ושחק בקלפים עם חיילי המשמר. וכשרופא הגדוד, הד"ר וארגו, רצה להיכנס אל המטבח לבקש מים רותחים לטיפול בחולה, היה קולטאי אומר לו תוך ריטון:

"אל תיכנס דוקטור, חכה שם בחוץ! בוודאי גם את המשריץ כינים".

הטבח השני היה חי במטבח בחדו של המפקד הרב טוראי, שהיה בחייו האזרחיים מלצר, חדל

אישים ושוכב זכר מושחת מידות הטבח היהודי הצעיר פריץ טורוקי – שמו היה פריציקה בפי כל, שם אשה לטיפ. הכל ידעו בשל מה הוא איש חסותו של הרב טוראי, שאסר על "אהובו" לבוא במגע עם היהודים, והלה גם נזהר מכך. פריציקה היה צורח היסטריה אם מישהו בין היהודים היה ניגש עם ספלו קרוב יותר מדי אל דוד האוכל.

שעועית... עדשים... כרוב, הכל מבושל במים תפלים.

ומן המטבח אפשר היה לשמוע את רחש מעשי המרחשת, טיגון השומן, ולהרגיש את ריחו. כל מיני בשר היו מתבשלים, מיטגנים וניצלים במטבח, והרב טוראי היה מופיע בפתח המטבח וצועק אל החיילים:

"אדונים מגני-המולדת! הלבבות מוכנות! אפשר לבוא! חמות עדיין!"

ואת זה היה צועק כשהוא נוגס חתיכת צלי בפה מלא והשומן נוזל על סנטרו.

והקיבות היהודיות התנפחו וקפאו כאבן מן השעועית היבשה והתפלה.

נסוגים. הלאה, הלאה. לא בבת אחת. בינתיים נעמדים ועובדים. אחר-כך שוב נסוגים.

חורף 1942, היטלר נרתע ונבוכ.

1943. שוב גליציה, נסיגה ונסיגה.

בשעתו עברנו את הנפות הללו במהירות קדימה, יחד עם תנופת גדודי-הנאצים, מזרחה. אותו זמן כמעט שלא ראינו כלום מכל הנוף הזה – עכשיו הספקנו לראות.

סביבת למברג. בעיירה קטנה חנינו שני לילות. בבית הכנסת שיכנו אותנו. אחרי מצעד נסיגה של חמישים-שישים קילומטר ליום. רוצצים היינו עד כדי התמוטטות. אפטיה גמורה. לעצום עיניים ולישון.

ובכל זאת - - - משהסירונו את הקרשים הממוסמרים על דלת בית הכנסת ונכנסנו, נדהמנו למראה עינינו.

הנאצים מילאו את בית הכנסת חמרי-מלחמה ואלומות קש, ואת ארון הקודש הפכו לאיבוס סוסים. הגללים היו מוטלים סביבו, כעדים.

* * *

כל בתי היהודים היו ריקים לגמרי. מן המרתף ועד עליית הגג. על הקירות – כוכבי מגן דוד אדומים: סימן למרצחים, מורה דרך להם.

* * *

בגבול עיר טורקה חפרנו ארבעה ימים את מלכודות הטנקים. הפלוגה שלנו חפרה במדרון גבעה. הקרקע היה תחוח. אחרי נעיצות-מעדר אחדות נתקלנו בגופות ממוסמסות, חלי יהודי טורקה. כשבעת אלפים נפש, אנשים, נשים וילדים, כולם בלילה אחד, בשנת 1941.

גדוד הפרך חזר מעבודת החזית. דמויות זקנות צעדו ברגליים כושלות ובאברים מדולדלים. לזנב הצועדים סמכו שנים את השלישי: קורמוש וגדי את פירדי, שהיה תלוי בהם כסחבה מקורעת.

הסמל טימאר ניגש אל הגדוד ובידו פנקסית: הוא פנה אל השלושה:

"מה זה?"

"פירדי נורה בבטנו".

"שאוהו אל קברו".

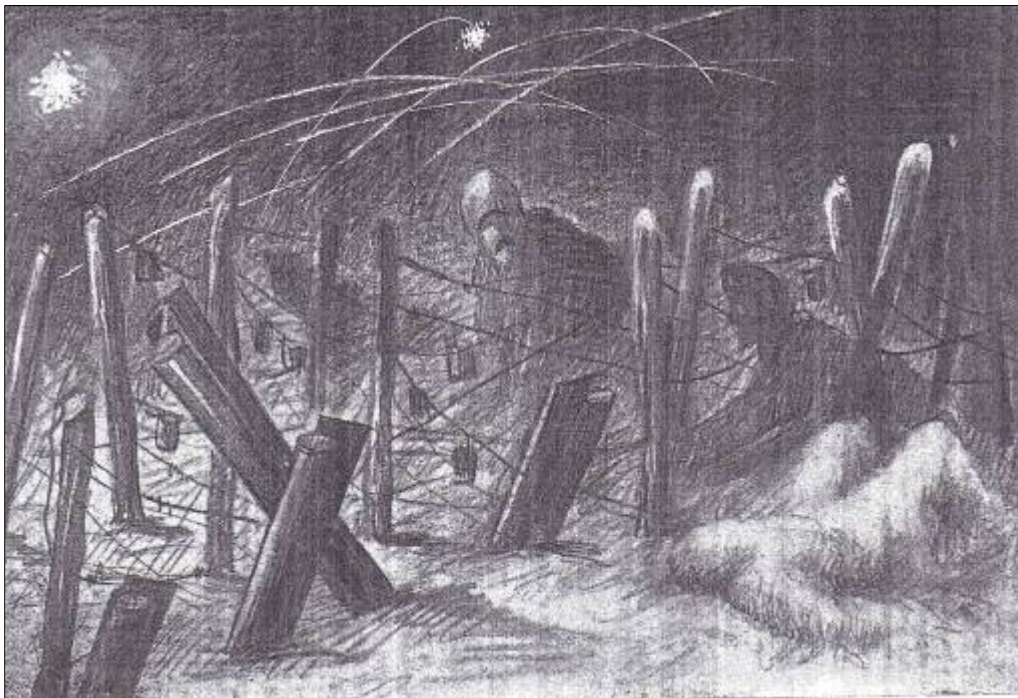
"הוא חי עדיין".

"אז שימות. מה עוד?"
"הד"ר נימדי, גליק ושווארץ נשאר שם".

הסמל הרטיב בלשונו את העיפרון ורשם שני צלבים על יד שלושת השמות.
"ועכשיו הקשיבו! כל יהודי לוקח איתו שני מוקשים מספר שמונה, כמו אתמול. כמה מספרכם?
שלושים וחמישה? אם כן, בדיוק שבעים. זה לא הרבה. אתה, ראדו, אחראי לכך שעד החילוף
יהיו כל המוקשים טמונים בקרקע!"
ראדו אסף את האנשים. "בואו, נלך".

הלילה היה זרוע כוכבים. שלושים וכמה מעלות קור. אחד אחר השני זחלנו ועברנו את מגן
החזית והלחתנו הלאה. הרוח טאטאה את פתותי השלג החדים כמחטים. החפירות הרוסיות לא
היו אפילו כמאתיים מטר מאיתנו.

לעבודת לילה כזו היינו מתכרבלים בכל סמרטוט שבעולם. המוקשים לא היו גדולים, שניים יחד
משקלם עשרה קילו. קושרים אותם על הגב וכך זוחלים קדימה כלפי החזית הרוסית.
לברוח אל הרוסים אי אפשר היה. את מניחי המוקשים היו שולחים בכל יום למקום אחר, כדי

שלא יידעו היכן ממוקש הקרקע והיכן לא.
בתחילה היו כאלה שניסו לעבור; וורטוש, שומודי, הולמוש, בורטו - כולם נשארו שם קרועים
לגזרים.
אפשר היה להיהרג גם באופן אחר. הרוסים היו מעיפים רקטות כבירות, והסחבות היו
משחירות על השלג הלבן, ומיד היו מכוונות הירייה מתחילות לזרוע את המוות. השלג היה ניתז
כלפי מעלה, ואיתו יחד – הנשמות.
אז: אחד החיילים ההונגריים היה "רואה" פתאום דבר-מה והיה פורץ בצעקה: "היהודים
בורחים!" והחיילים ההונגריים היו ממטירים אש על מניחי המוקשים היהודים.
כך מתו הדוד בלאו בן ה-40, הקשיש בחבורה, אשר גם שם לא הזניח את הנחת התפילין בכל
בוקר, וד"ר פילס, והריפורטר וויידה, והרץ...

תחת גדר התיל היה מונח חלל. הרוח כיסה כמעט את כולו שלג. אחד מבינינו זחל אליו והסיר מעליו את השלג.

"גליק", הודיע, והסיר מעליו את צניפו וכפפותיו. גליק נשאר שם, בלי צניף ובלי כפפות. שכוב על גבו ועיניו הפקוחות מביטות בכוכבים המתיזים גיצים בליל אוקראינה המקפיא – אין דבר, בעוד רגעים מספר שוב יכסהו השלג.

בשקט גרפנו וחפרנו באצבעותינו בשלג ובקרקע, והמוקשים שקעו פנימה. אחר-כך עפה רקטה רוסית והאירה עליו – ומכונות הירייה התחילו מטקטקות, ומחברינו נפלו אחד-אחד. וכעבור רגעים העיפו הרוסים נר סטאלין המאיר כשמש בצהריים ומכונות הירייה טאטאו את

מניחי המוקשים מפנים, והרובים ההונגריים מאחור. ראשון נפל ראדו. הוא פישק את זרועותיו כמתכונן לצלול, ומייד השתטח.

שכבתי והתחפרתי כחפרפרה. מישהו התחיל מיילל על ידי. שוב נוקבו אחדים ככברה, אחר-כך כבה האור וקמה דממה. מבין השלושים וחמישה זחלו בחזרה שבעה עשר. זה חודש ימים שקו החזית היה מוכן. טור משולש מלא וגדוש צבא גרמני והונגרי ונשק למכביר. בטון ובטון בכל פינה. ובכל עשרים וחמישה מטר בסיס למכונת ירייה ועמדת נשק אנטי-טנקי בנויים בתוך הבטון. גדרי תיל, שדות מוקשים וארטילריה ומרגמות, ובעורף ארטילריה כבדה שבכבדה.

משך ארבעה חודשים נבנה "הקו ההרמטי", 25,000 יהודים עמלו בו 15-16 שעות ליום. שבועיים רצופים זרם חומר המלחמה הנה יומם ולילה בלי הפסק. עוביו של הקו – 20 קילומטר, ובכל מקום חזקו שווה.

"עד כאן תחום הרוסים! כאן יטיחו את ראשם אל קיר אטום!"
"כעת קיץ. כאן נבלה גם את החורף. אך באביב הבא – הידד! עד מוסקבה!"
זה היה פזמון הקצינים.

להסעת חומרי המלחמה נרתמו היהודים, שהיו מביטים אפוסית-תקווה לאורך קו ההגנה הענקי ולרוחבו. הוא השתרע בהרחבה ובבטחה דרך גליציה הדרומית, קדמת הקרפטים. לא. לדאבון ליבנו ולמפח נפשנו: לא. כאן לא יעבור שום כוח זר. החיילים התהלכו עליזים. פה ושם נפוצו שמועות, שאי שם במערב הרחוק, בצרפת, מנחיתים לגרמנים מהלומות. אך כאן ביטלו את "הבדיות היהודיות" בתנועת-לעג. קיץ נהדר היה.

החיילים היו משחקים כל היום בקלפים ובמכות באחוריים, ומגהקים ומגסים ברוב שובע. קבוצת קצינים גרמניים והונגריים גבהי-קומה הייתה עוברת מפעם לפעם לאורך החפירה. כשאחד מהם היה מזכה את הטוראי בשיחת-רגע, היה הלה עונה בפנים נוהרים. כל הזמן היו הקצינים משקיפים אל עבר אדמת-הביניים. מביטים ומתלוצצים, משתובבים ממש – ורק כשיהודי היה עובר על ידם, היה מצחם מתקמט קדורנית.

והיהודים – בגורלם לא חל כל שינוי. אמת, שמספר שעות העבודה ירד לארבע עשרה, ובכל שבועיים קיבלו גם יום מנוחה, האדונים הקצינים כבר השתוקקו להיפטר מהם, אך לצערם הרב עדיין היה צורך בהם.

שעה חמש בבוקר.
"הבט!" אמר פתאום פרנק הקטן, והראה בידו החוצה.
"מה?"
"שם, על הגבעות, שם!"

כולנו בטנו, אוויר ההשכמה הזך נתן לראות למרחקים. מאחורי הגבעות עלו כעין חוטים שחורים אחד אחרי השני, מקבילים זה לזה - - - החוטים נקרעו והתעבו, כאילו נחיל ארבה כביר הולך וקרב.

וכבר שמענו גם את הרחש העמוק.
בתוך לאבירינט החפירה היכה מישו במוט ברזל.
מישו פרץ בצריחה: "אזעקה!!!"

בקו השני התחילו תותחים אנטי-מטוסים לנבוח. האוויר הזך נתמלא קיבוריות-עשן לבנות ושחורות.

הזמזום הלך והתגבר לרעם. עדיין אפשר היה לשמוע מישו צועק אל תוך הטלפון: "שלוש מאות עשרים - - עשרים ואחת - - יימח שמכם! ימינה! ימינה!!!" אחר-כך כאילו איזו מפלצת ענק פרצה בקול נהם - - - האדמה נרעדה והכל עלה בלהבות.

מעולם לא שיערתי בנפשי כמות כזו של חללי אדם.

שישים אלף איש ברחו על נפשם, ממעל לנו טסו מפציצים כבדים ומטוסי צייד קלים של הרוסים. בדרך איבדתי את נעליי. בכפות רגליי היחפות, הפצועות והשותתות דם הסתחבתי והתלבטתי, חזרה, אחורה באין מטרה.

אלפים אחדים הגיעו איך-שהוא אל הגבול ההונגרי.
בין הקרפטים, על יד אוזוק, בלע יער בראשית של אשוחים את עדרי בני האדם הנרדפים.

עם בוא השמש מצאתי את עצמי עמוק בלב היער. לא הייתה לי כל השערה איפה אני נמצא בעצם, לאן לפנות, לאן ללכת...

יחידי הייתי.

ובדממת בית תפילה, ברחש חרישי, ישבתי לי בשקט אל תחת אילן כביר-מידות.
כאן אשכב ואנוח סוף-סוף, אמרתי בליבי. שכבת מחטי האשוח רכה היא. מיטה רכה. ואם יבואו הרוסים.. יבואו ... הרוסים...
ונרדמתי.

השמש זרעה את קרניה בפסים משופעים בין האשוחים כשהתעוררתי. מקהלת הציפורים הנעימה את דממת היער.

התיישבתי והקשבתי. ראשי היה המום. אחר-כך בדקתי את רגליי הרוויות. צריך היה לחבוש אותן. העברתי את מבטי על סמרטוטיי. לא היה במה. קרעתי את השק שבצידי לשניים וחבשתי את רגליי.

אחר-כך קמתי.

נזכרתי במה שלמדתי בבית הספר: בצידם המאוזב של העצים, שם צפון. אם כן, משם באים הרוסים.

ושמתי לדרך פעמי. לקראת הרוסים.

זה היה ב-19 בספטמבר 1944.

"המלחמה נגמרה בשבילי", אמרתי בליבי. ולאחר רגע: "לא, עכשיו היא מתחילה! עכשיו יתחיל הנקם!"

יומיים נדדתי ביער ולא פגשתי איש. למאכלי מצאתי גרגירים שונים. טעם לא מצאתי בהם, אך הנחתי שבוודאי יש בהם משום מזון. כוחי לא אפס: ההכרה שבקרוב אפגש עם הפטרולים הרוסיים, עודדתני כל הזמן.

... כבר לא הייתה לי שהות להתחמק. במער קטן עמד רב טוראי הונגרי, ובידו רובה מוכן לירייה. שנינו הבטנו זה בזה אילמים, הצייד וטרפו.

מן הרגע הראשון הכרתי אותו: הרב טוראי לוגושי, מפלוגת הטכנאים. מרצחו של הגדוד היהודי השכן.

"הביטו, יהודי! גש נא הנה, יהודי" אמר והשפיל את הרובה.

"אל תפחד, יהודי. לא אבליע אותך. ברחת, מה?"

"תעיתי".

"אהמ... הולך לקראת הרוסים, מה?"

"תעיתי, אדון רב טוראי. נשארתי. רגליי מלאות פצעים. הנה".

"שב, יהודי, אל תפחד", אמר וגירד את ערפו. "אתה רעב, מה?"

הרב טוראי ישב על יד שק הלחם שלו, ואת הרובה השעין אל העץ.

אני נשארתי עומד.

"שב נא, שב, אל תפחד מפניי. גם אני לא מצאתי את הדרך. אמרתי בליבי, עד ערב וודאי יגיעו הרוסים הנה. שלנו נמצאים כבר במרחק רב מכאן".

והושיט לי פרוסת לחם עם חתיכת נקניק.

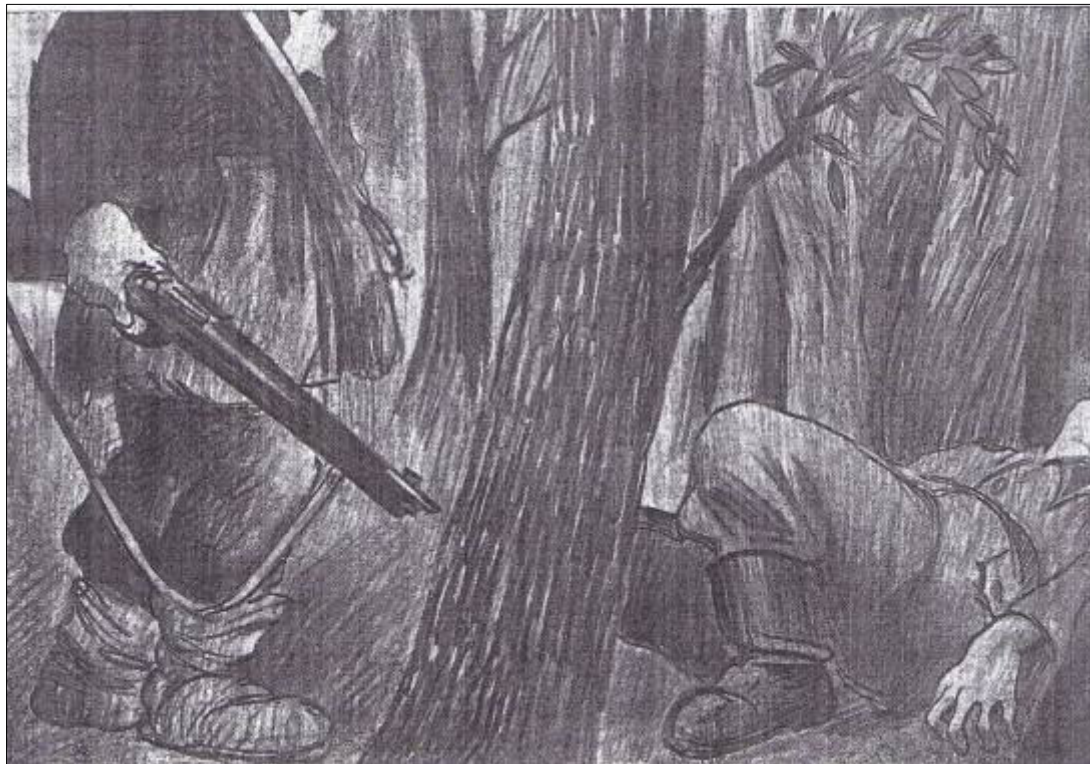
"מאיזה גדוד יהודי אתה?"

"שלושה עשר".

הרב טוראי הביט בי בחשד, מכף רגל ועד ראש.

"אתה מכיר אותי? אני מפלוגת הטכנאים".

"לא. אינני מכיר את האדון הר"ט. מאיזו פלוגת טכנאים?" "השבע עשרה".

הוא משקר. הוא מן השלישית. שמו לוגושי. רוצח. רוצחו של ד"ר קארטאל, של שטרן, של המהנדס אנגל ועוד ועוד ועוד.

"ובכן, הם מעכו אותנו כהלכה, מה? ואתה בוודאי שמח, שהקץ לקרקס, מה? – את האמת לומר, גם אני. אף-על-פי שאפול בשבי לעזאזל כל המלחמה! וגם מה שעשו בכם, היהודים! אני הנני נוצרי טוב. לא פעם היה קשה עלי לראות. אומנם, בשבי לא יהיה טוב ביותר. לך יהיה לא רע. תלך לנוח. אינני מכחיש, מגיעה לך קצת מנוחה. נא, שב ואכול. אחר-כך תוכל לומר למעני מילים טובות אחדות. אני לא נגעתי בכם לרעה. אני לא נגעתי באיש. אך אתה יודע, הם כועסים

עלינו מאוד, על המאדיארים... בגללכם... שם כולם יהודים, הגנרלים, וסטאלין... ולפיכך.. מה אתה בציביל?"

"צייר".
"אני הנני פחח וחשמלאי. בבודפשט ברחוב לוניאי, יש לי בית מלאכה. היה לי שותף יהודי, אך... כאן בלע את המילים והביט נכחו.

הבטתי ברובה הנשען אל העץ, והרגשתי שהגיד ברקתי מפרפר. הרובה בוודאי טעון. מי זה מתהלך היום עם רובה בלתי טעון?

את האיש הזה עלי להשמיד! כל קורבנותיו של לוגושי הסתכלו בי וציוו בעיניהם: נקום! קארטאל.. שטרן.. אנגל...

אחר-כך – אני עצמי לא ידעתי בעצם איך קרה, אך הרובה היה בידי. קפצתי אחורנית. הרב טוראי הביט בי בפרצוף מטומטם וכיסה בכפיו את פניו. הוא נהם דבר מה. ירייה.

הרב טוראי נפל על צידו. יריתי בו שנית.

אחר-כך עמדתי והבטחתי איך הלה הולך ומתמתח. וזרקתי את הרובה. לקחתי את שק הלחם והלכתי צפונה.

כעבור שעות הגעתי אל בקעת מים.

זה היה היום הרביעי לנדודי. על קרקע האפיק נזל נחליל קטן. שתיתי ורחצתי את ראשי. אחר-כך השריתי את רגליי במים. ישבתי ונחתי.

כעבור שעה קלה קמתי מרוענן והמשכתי את דרכי לאורך הנחל. מדוע – לא ידעתי. אולי משך אותי הנחל, ופתאום מצאתי עצמי על כביש בטון. בצד הכביש הייתה טבלה: "אונגוואר 16 ק"מ".

אם כן, הכל אבוד. במקום צפונה, הלכתי כל הזמן דרומה. הרבה-הרבה קילומטרים, ומי יודע כמה הרים, הבדילו ביני ובין הרוסים. רגע אמרתי לחזור על עקבותיי אל תוך היער, אך פתאום שמעתי:

"עמוד! אני יורה!"

במרחק שמונה, עשרה צעדים עמדו שני ז'נדרמים צבאיים. בידי אחד מהם היה רובה אוטומטי מכוון אלי.

"מאיזה גדוד ברכת?" גער בי בעל הרובה אוטומטי.

"מודיע בהכנעה, נחשלתי אחרי הגדוד שלי... רגליי מלאות פצעים"....

"שאלתיך, מאיזה גדוד ברכת?!"
"אני שייך לגדוד השלושה עשר".

"אתה משקר, יהודי מזוהם! השלושה עשר לא היה בסביבה זו!"
וכבר היה מוכן לירות בי, והייתה לו זכות לכך, הפקודה אומרת, שיהודי שברח מן הגדוד, יורים בו במקום. אך הז'נדרם השני רמז לו שיחדל.
"קודם כל יעבוד קצת במחיר הכדור", אמר.

תחנת המשטרה הייתה בכפר הררי קטן, שמה הביאוני. המפקד היה סגן. בחור ארוך, רזה, בעל שערות אדומות.
"עוד יהודי אחד?" התפלא, "ובכן, מה חדשות, יהודי? גש נא הנה אלי – איפה צדתם אותו?"
בעל הרובה האוטומטי דחפני כלפי הסגן, שהתכופף אלי וגער בי ממש אל תוך פניי:
"ברחת, יהודי? אם כן, כעת תכיר את אופי המאדיארים!" אמר ושלף את אקדחו והטיחו על פניי. נפלתי, פניי כוסו בדם. הלה בעט בי. ואחר-כך התחיל להכותני במקל, בזה אחר זה, ממש על פי שיטה. התאנקתי ואיבדתי את הכרתי.

כשרוחי שבה אלי, הרגשתי שמישהו מטפל בפצעי פניי, עיניי היו מנופחות, כמעט שלא ראיתי כלום באפלולית. כשפקחתי את עיניי לרווחה, ראיתי איש בעל פנים נפוחים כורע על ברכיו ומנגב את פניי בטלית רטובה. בקושי רב הכרתי אותו: ז'יגא.

ז'יגא חיך. פניו הנעווים, המוכים עד כדי צורת כדור, היו מבהילים ממש. הוא הרים את אצבעו אל שפתיו המסודקות.
"ששש! הס! אין או מכירים זה את זה! לא מגדוד אחד אנחנו!"
"איפה אנחנו?"
"במרתף הז'נדרמריה. כלפני שבוע זרקו אותי הנה... גם כך טיפלו כהלכה. חכה אפשוט את מכנסיך ואראה."
"מה יהא עלינו?"
"מי יודע? חוששני – סוף ההצגה."
"איך באת הנה?"
"כמוך. תפסוני בהרים. התחבאתי במכלאת-בהמות וחיכיתי לרוסים. סחבתי את וואדאש המסכן. מטוס רוסי ירה בנו. את וואדאש ניבו ככברה. אותי מצאו ההונגרים ובעטו הנה. לולא הוא, הייתי עכשיו אצל הרוסים. ועתה, מחר אהיה כבר קר איתך יחד, חבר."
"אתה זוכר את לוגושי?"
"מפלוגת המכניקים? מש יש?"
"פגשתי אותו ביער. הוא הציע לי אוכל..."
"מה? רוח הקודש נכנסה בו ברוצח זה?"
"קודם הוצאתי ממנו את רוח הטומאה."
ז'יגא לחץ את ידי, אחר-כך חיבק אותי.
"איך עשית זאת?"
"ברובה שלו".

למחרת בבוקר צרח מישוהו אלינו מטה:
"עלו, יהודים!"
"עלינו להתחזק, חבר. חיינו היו קצרים. אחא, אך לכל הפחות מטונפים!"
בחצר עמד אוטו משא. הסגן עמד וגיחך:

"נה, יהודים, נחתם כהלכה, ועכשיו לעבודה. הטעינו הכל על המכונית! חת שתיים!"
 אחר-כך פנה אל חבריו בצחוק:
 "אתם רואים? טוב שלא ירינו בהם עדיין, כעת היינו אנחנו אורזים את החפצים בידינו! לפעמים אפשר להפיק תועלת גם מהם!"
 את הכל הוצאנו שנינו מבית הז'נדרמים, רהיטים, נשק, רדיו, צרכי אוכל. אחד הז'נדרמים האיץ בנו:
 "מהר, מהר, יהודים! אין פנאי!"
 ז'יגא הביט בי מן הצד: הם בורחים!
 על יד הבית עברו טנקים ברעש. אחד מהם נעמד, יצא מתוכו סגן שריון, נכנס אל החצר וניגש אל הקצין:
 "נחוצים לי אנשים! אסוף נא לי לכל הפחות עשרים איש בעלי יכולת עבודה".
 "אי אפשר, אדון סגן. סך הכל יחד אין עוד בכפר עשרים איש. כולם בורחים. הנה, גם אנחנו אורזים".
 "ואלה השניים מי הם?"
 "אלה יהודים עריקים, כשיגמרו את העבודה נשמידם".
 "את שני אלה תמסור לי?"
 "אי אפשר. פקודה היא, את היהודים העריקים להרוג!"
 "לא מענייני. אני אקח אותם ואתן לך קבלה עליהם".
 "טוב, אבקש כתב".
 "בסדר", אמר הלה, הוציא את פנקסו וכתב.
 "מה שמכם, אנשים?" שאל אותנו.
 ענינו לו.
 ז'יגא לחש: "שמעת? הוא אמר 'אנשים', לא 'יהודים'".
 "כנראה אדם הגון", אמרתי.
 "קדחת!" לחש ז'יגא. "עכשיו הם מתחילים להיות הגונים!"

הקצין הושיב אותנו על אוטו משא. בסוף הכפר עצרו, הקצין ירד והביא עוד כמה אנשים. שלושה רותינים זקנים. וכעבור עוד כמה קילומטרים, עוד אנשים אחדים. על יד מפנה הדרך הורידו את כולנו.
 "הקשיבו, אנשים!" אמר הקצין. "אתם תחפרו כאן לאורך הדרך חיפוי לטנקים". אחר-כך פנה אל שנינו: "מאין אתם?"
 "מבודפשט".

"הביטו. הז'נדרמים אמרו להוציא אתכם להורג. אתם עריקים. אך אותי זה אינו מעניין. הרוסים שוב לוחצים עלינו, הם כבר בתוך הארץ. עוד הערב יגיעו הנה. עליכם לחפור כאן מחבוא בשביל שמונה טנקים. אני אינני יודע לדבר עם הרותינים הללו. אתם עשו ובארו גם להם איך ומה לעשות. אם אהיה מרוצה מכם, אסיע אתכם למחנה אויהל ושם אמסור אתכם לא כעריקים. אם הכל יהיה כשורה, אוציא אתכם מן הצוה, בנתם? וכעת לעבודה, חת-שתיים!"

קצין השריונים קיים את הבטחתו. לאחר שבועיים מסר אותנו למפקדת המחנה באויהל עם כרטיס שירות.
 כ-2,000-2,500 חיילים ויהודים היו במחנה. בינתיים כבשו הרוסים את אוגוואר, וכאן, באויהל ניסו ההונגרים לארגן מחדש את הגדוד המוכה, להקימו מן החיילים הנמלטים היורדים מן ההרים. מקום האוסף היה בשוק הבהמות שבאויהל, כאן בישלו בדוודים גדולים את הגולש גם בשביל המון הפליטים שהלך וגדל מיום ליום.

המיפקדה הייתה משוכנת בצריף. מפעם לפעם היה יוצא קצין ומנסה לעשות סדר, אך בלי הצלחה, והיחידות שהיו מצרפים לגונדות במשך היום בעמל רב, נתפרדו במשך הלילה, כל איש היה מחפש לו מקום לינה באשר יכול. ורובו של החיל המוכה היה משתכב בלילה בפשטות על

הקרקע ועל הדשא המזבל והרמוס של שוק הבהמות, ועם עליית השחר היו נפוצים לאשר ישאום עיניהם.

ורק בשטח אחד הצליחו הקצינים לעשות דבר מה: את היהודים הוציאו מתוך המון ובידלו אותם מאחורי גדל תיל תחת פיקוח הז'נדרמים. מעטים היו כאן יהודים עריקים כמונו. כאן שמעו שמועות, שהכבישים של הונגריה הצפונית-מזרחית מלאים חללים של עובדי הפרך, שנתפסו בסריקת הז'נדרמים והומתו בו במקום. כאן שמעו גם את השמועה המחרדה – שבתחילה איש לא האמין בה – שבו בזמן שמובחרי היהודים, בני 20-40, ניספו בעבודות החזית, הוסעו הנשאים בבית, זקנים, נשים וילדים, אל מחוץ לארץ, ואומרים ששם השמידו אותם עוד אחד. איך אפשרי הדבר?

בהונגריה היו יותר משש מאות אלף יהודים. איך אפשר להרוג יותר מחמש מאות אלף איש בבת אחת?

אך הנה... כאן, באוהלה, כאן חיו כ-15,000 יהודים, איך זה שאיש מהם לא ניגש למחנה אחיהם, בו מתהלכים כאלפיים מאחורי הגדר?

איך זה, שהקהילה היהודית באוהלה, מן החשובות שבקהילות, אינה שולחת להם קערת מרק? ובין הכלואים הן היו גם מתושבי אוהלה עצמה, שסחבו אותם בשעתו לעבודת-פרך – איפה קרוביהם של אלה?

אחד מתושבי אוהלה ראה פתאום מכיר נוצרי. הלה ניגש בפחד אל הגדר, והשיחה הבאה נשמעה ביניהם:

"אדון שימאנדי!... למען השם, אנא, לך נא אל הורי ומסור להם שאני כאן... זה יומיים שאני רעב... שיביאו לי דבר מה..."

הנוצרי רמז לו בעיניו במבוכה מעברה השני של הגדר, שצריך להיזהר, ואחר-כך לחש לו:

"אדון ברגר יקירי, סחבו אותם, את כולם... אין איש".

ברגר אחז בגדר וצעק:

"איפה הם? לאן סחבו אותם? מה אתה סח?"

הנוצרי מיהר להסתלק, משום שמרחוק נשמע קולות של אחד הז'נדרמים:

"הסתלק, לעזאזל! רוצה אתה שאכניס אותך אליהם?"

אותו יום אחר הצהריים באו קצינים ובחרו חמש מאות יהודים. ז'יגא ואני היינו ביניהם. את הפלוגה ליוו ז'נדרמים אל הקצה השני של העיר. שם הכריזו לפנינו את הפקודה, שעלינו לחפור עמדות הגנה. פירוש הדבר, שהרוסים הולכים וקרבים גם הנה. חילקו לנו מכשירים והז'נדרמים היו נוגשים אותנו במגלבים. רבים מבינינו לא אכלו זה היום הרביעי.

מעל לראשינו עבר מטוס גרמני שחור-צלב, שזרק פתקאות. אחד מבינינו הרים פתקה כזו: "הצהרתו של פרנץ סאלאשי אל האומה המזוינת". בכרוז היה כתוב שסאלאשי, מנהל הנאצים הונגריים, קורא לעם ההונגרי לצאת לקרב אחרון, ולגרש את האויב הפולש לארצו. "בצד בעלת בריתנו הגדולה, גרמניה, נילחם עד ניצחוננו הסופי. חזק!"

ועוד היה כתוב שם: "סאלאשי מוליך האומה".

מה זה "מוליך האומה"? ומה דעתו של הורטי על זה? האם אנשי צלב החץ עלו לשלטון? עד מאוחר בלילה עבדנו בחפירות. אחר-כך שוב סידרו אותנו בשורות. הגיעה עגלה מלאה כיכרות לחם. כל אחד מאיתנו קיבל חצי כיכר.

ז'יגא ואני ישבנו בשולי החפירה ונגסנו מן הלחם. במזרח האדימו השמיים. לא השחר האיר: אפילו חצות הלילה לא הגיעה עדיין. החזית הלכה הלוך וקרב.

כשהקיצונו למחרת, ב-16 באוקטובר, היה עדיין חושך. הז'נדרמים התרוצצו בהתרגשות בין הישנים והצליפו בהם: "להסתדר! להסתדר!" בשמי אפלה שטו עננים כבדים, ששוליהם היו מוארים על ידי אור מרטיט, מאצל הקרפטים הגיעו קולות הומים כבדים ופיזרו את דממת הלילה. הובאנו לנקודת איסוף חדשה, אחר שהרוסים כבשו גם את אויהל. מפקד האיסוף היה סגן משנה, ששמר שמירה מעולה על היהודים. בלילה ציווה עלינו פתאום לפשוט את סמרטוטנו ולמסרם לשומרים, וכך נסגרנו ערומים בתוך רפת גדולה. זה הסב שמחה רבה לחיילים שהתבטלו תוך נסיגת חרפה בלתי פוסקת. יהודים הולכים ערומים לישון ברפת. המטרה הייתה שלא נוכל לברוח בלילה. ובכל זאת קמנו ז'גא ואני באישון לילה ובשקט הפצענו את קרשי הרפת הרעועים – ודרך צלחה אל השדות!

ערומים – ובחושך איבדנו איש את אחיו. לקרוא אי אפשר היה....

בציודו של הכביש נתקלתי בחלל, הנה בגדים! מיד פשטתי את בגדי החלל ולבשתם. בתוך כיס מצאתי את תעודות המת: שמו היה פעם ראינר. מלאכתו – חשמלאי.

ההפשטה לא הייתה קלה – הבגדים היו נקובים והדם הקרוש הדביק אותם חלק לחלק. בתחילה כאילו גירדו אותי בגדי המת. אחר-כך התרגלתי.

גשם סוחף.

בקצהו של כפר קטן על באפי ריח גן עדן: ריחו של לחם טרי חם. כשהבטתי סביב, ראיתי את הטבלה: "מאפיה". ריח הלחם משך אותי בכוח לא-יסורב אל הבית. קיבתי פירכסה ממש בבטני. לאט-לאט הגעתי אל הפתח הפתוח. האופה עמד ערום חצי גופו העליון וערך את הכיכרות המבהיקים. ראה אותי האופה, הוריד כיכר אחד מעל המדף והושיט לי...

ואז נשמע מפנים המאפיה:

"תניח את הלחם ותלך לעזאזל! הנה, אפילו להם לתת לחם! ומה עוד?"!

המשכתי בדרכי אחורי הגנים. הגשם חדל. גופי רעד מקור, סמרטוטי הורטבו לגמרי. עיני תרו ובחנו את ערמות החשש הגדולות. באיזו מהן אפשר להיתחב ללינת לילה? בקצה הכפר חציתי את הכביש, ובקו מקביל אל הכביש הלכתי בין השיחים הגבוהים.

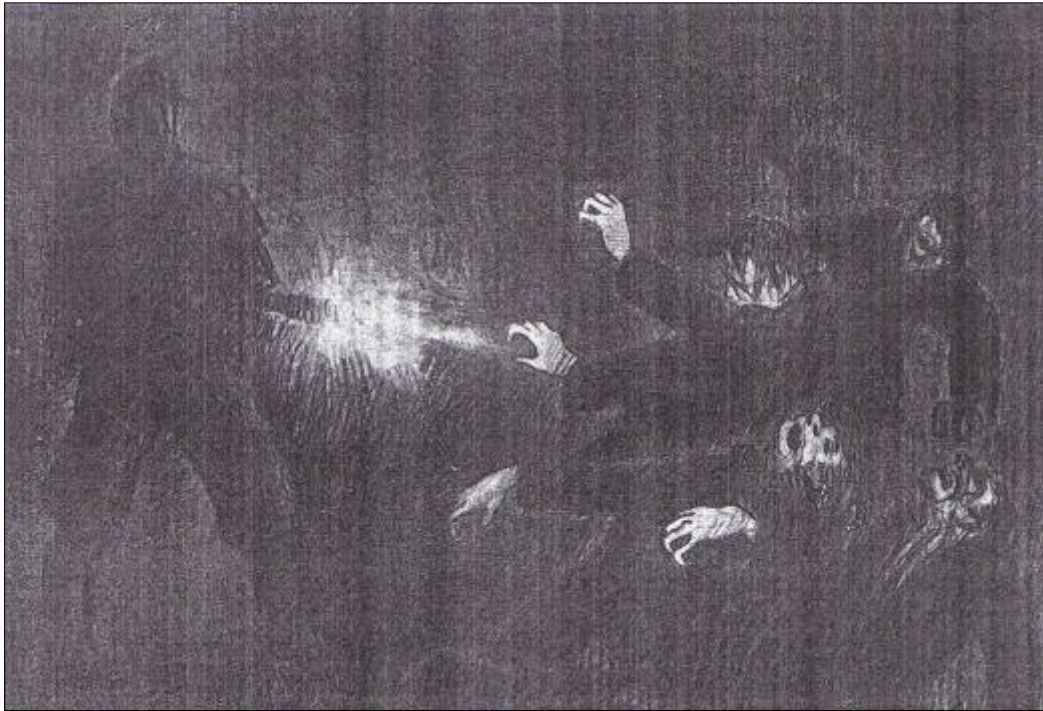
מעבר לגדרות ראיתי בית קטן. פתאום הגיחו דמויות דומות לי מאחורי הבית. ארבעה היו. שלושה מהם היו יהודים ואחד חייל רוסי שנפל בשבי וברח ממחנה השבויים, והרי הוא מהלך במחבואים עם היהודים. "גדודי הסובייטים קרובים אל מישקולץ", אמר השבוי.

הבית הקטן לא היה אלא מעין ביקתה עזובה. יומיים ישבנו בביקתה וחיכינו לרוסים. בקרקעות סביב היו הרבה תפוחי אדמה, שם הרוסי היה וולאדימור. אחד משלושת היהודים היה פקיד, השני נגר והשלישי בעל חנות ממתקים מבודפשט. מלבושם היה טוב משלי. הם לא מעבודת החזית ברחו, אלא ממחסן מכולת צבאי. הם נתנו לי שמיכה ונעלי חיילים ישנות.

כולם היו במצב רוח טוב, כמעט עליזים. לפי חשבונם יהיו חופשיים עם בוקר, מאתמול לא ראו חייל הונגרי או גרמני בשום מקום.

הדממה הגדולה עיצבנה אותנו קצת. איפה היא בעצם החזית?
הלילה ירד, וכבר התכוננו להשתרע ולישון על עלי התירס הפזורים על הריצפה – כשמי-שהוא הסיט הצידה את הקרש המחפה על הדלת, ואור פנס חשמלי עבר על פני החדר.
"אמרתי לכם, שכאן מתחבאים העכברים?" נשמע קול אישה צעירה.
"הה, יהודים, בני זנונים! קומו ובואו! החוצה!"
שניים מאנשי צלב החץ היו.

פירושו של דבר: מוות.
"אתם רואים, אחים צלבני חץ, למקום טוב הבאתי אתכם, מה?" נשמע קול האישה הצעירה.

לאור הפנס ראינו אותה: בת איכרים צעירה, עומדת ונהנית ממעשה הגבורה שלה. בת "העם הפשוט וישר הלב".

"בת חיל את, מארי" אמר אחד "האחים" וטפח לה על אחורה, הנערה היכתה לו על ידו:
"טפח נא בבקשה על היהודים שלך ולא עלי!" אמרה וצחוקה צלצל כפגיונות חדודים.

שני אנשי צלב החץ ליוו אותנו לאורך הרחוב הראשי של מישקולץ. הגענו עד ערימות הסיגים השחורות של בית החרושת לברזל. היה חושך-אפלה, בדרך נוספו עוד יהודים, וגם רוצחים. לכל הפחות כעשרים עריקים היו ביחד.

לרגלי אחת הגבעות נשמעה הפקודה: "עמוד!"
"וכעת", אמר המפקד, "עמדו ופניכם כלפי אותו צד, שמשם חיכיתם לרוסים!"
מישהו פרץ בלילה: "אנו לא חיכינו - - -"

באפלה המנודחת התפרחה פתאום שושנת דם אדומה גדולה, שגרעינה הבהיק באור צהוב-לבן. צריך להיאחז בדבר מה, אמרתי בליבי... כמו אז... כשהסירה התהפכה באגם ונפלתי המימה... טאק-טאק-טאק... קרן האור שיצאה מפנס החשמל שבקצה הרובה האוטומטי הסתנוורה, וממעל לראשי שרק רעש כרעש הרכבת הדוהרת ממעל לשוכב על הפסים. איזו מהלומה כבדה נטוחה בי והפילה אותי. על מוחי השתלשל לאט מסך שחור, ואחר-כך בא האופל.

"כולו שטוף דם - - - אך חושבני, שלא נפצע קשה, הרימוהו בזהירות".
 פקחתי את עיניי וראיתי שלושה אנשים מזוקנים ורזים. הכל היה מוזר ומטושטש. רגש הקאה
 חזק תקף אותי.
 "מה כואב, אחא? איפה פצעת?"
 "אינני יודע... מי אתם?"
 "אל תפחד, יהודים, כמוך. אנו ניקח אותך ונטפל בך".
 "איפה אנחנו? איפה השאר?"
 "רק אתה נשארת בחיים".

אותו לילה חנה גדוד יהודים באחד הצריפים של בית החרושת לברזל. הם שמעו את היריות
 מבין ערימות הסיגים, ומשהאיר הבוקר, הרשה מפקד הגדוד, שיהודים אחדים ילכו אל מקום
 המעשה ויקברו את החללים. משם הביאוני אל הצריף.
 מפקד זה היה סגן מילואים לא צעיר, שפניו היו מוכרים לי להפליא. אך לחינם הוגעתי את
 זיכרוני.

כשנכנס המפקד לצריף, הודיע לו הרופא היהודי על שני פצועים. אחד נפצע בריאתו, ואין
 להצילו בלי ניתוח. אולי יש לו עוד שעה אחת. ושני קיבל זעזוע חזק, אך חולף, "מצאנו אותו
 תחת חלל, מלא דם", אמר הרופא.
 "בצהריים צועד הגדוד הלאה, את זה כאן, שלא נפצע, ילווה רב טוראי אל משמר צלב החץ!"
 הרופא נרעד: "אדוני הסגן.. לא הם שוב יירו בו!"
 "מוטב בו מאשר בי", אמר המפקד. "הלא תבין שאיני יכול להחביא יהודי עריק. כעבור שעה
 שלא אראה אותו כאן!"
 ברגע זה הבריק במוחי כי הוא המפקד –
 "אדוני המורה", אמרתי בהעזה אחרונה, "המאמין אתה באלוהים?"
 המפקד תקע בי את עיניו.
 "מה אתה מפטפט? אין אתה יודע שאני מורה?"
 "האדון המורה פאסטור... ברחוב שימור... בבית הספר העממי... בשנת 1927... ברביעית
 א'..."
 "אתה היית תלמידי? מה שמך?"
 נראה היה בפניו שמתאמץ הוא לזכור. ברגע זה יצא לגמרי מתפקידו הרשמי.
 "אפשר... יכול להיות, בני... אינני זוכר את השם... זה היה מזמן... 1927..."
 "אדוני המורה... אל נא ימסור אותי לידיהם..."
 "ניתן לו את ניירותיו של המת". הציע הרופא בלחש.
 המפקד היסס, אחר-כך אמר:
 "כן... טוב. מה הבדל? יהודי הוא. יהודי טוב".

בני אדם פרועי זקן, רזים כשלדים, מורעבים ומעונים, קרועים ובלויים, התגודדו בטורים על
 הכביש המושלג, לצעוד מן העיר, המוקפת כמעט כולה, בדרך הפתוחה עדיין.
 יום, יומיים, שלושה, שישה...
 תהלוכת השלדים הגיעה לבודפשט.
 כאן הכניסו אותנו לחצר קסרקטין, שכבר היה מלא אלפי יהודים.
 אחר-כך – 4,000 נפש צעדו-הסתחבו לאורך הרחובות. הנשים בראש. מצעד פאראדה של
 ההולכים למות.
 העוברים ושבים נעמדו בשולי המדרכה והביטו – וחייכו – כן, חייכו, וגם גיחכו, וצחקו,
 והתלוצצו.
 לא אחד סאדיסט חולני. אלא המונים צחקו, ההמונים.
 מי שיער זאת?
 שניים שיערו זאת. משוררם הטראגי אנדרה אדי בשיריו. והרומנאי הגדול שלהם ז'יגמונד
 מוריץ. שניהם ניבאו זאת.

בתוך החשמלית, שנעמדה מחמת התהלכה, הרימה אישה את ילדה, שיראה את המחזה המרהיב-עין. וגבר אחד התכופף מחלון החשמלית החוצה וירק יריקה גדולה בצועדים. איך אומר אדי בשירו "המחנה הנכתם?"
מטר קללות, קרניים וצחוק נתך-נתך, והם הולכים בלויים, סחופים ונכתמים - -
הוי, מחני המכוער, היחידי, הנכתם, אחרך ארוץ ואברך בברכה.
מישהו מבין העומדים על המדרכה הצטרח:
"מוליכים את היהודים! יחיד סאלאשי!"
והעם הריע. הרחוב היה במצב רוח חגיגי, עליז, מרומם.
את הנוסעים לחצו אל תוך הקרונות עד אפס נשימה. בדרך נודע להם, שבשטח גרמניה הם נוסעים.

רבים מתו במיתות שונות-משונות. כמה מהם גוועו בצמא. כמה מהם יצאו מדעתם. איש לא יצא מן הקרון, והצרכים נעשו בתוך הקרון. הקאות מרה והקאות דם.
המשוגעים השתוללו, היכו, נשכו, והרכבת דהרה.
מישהו התגבר על עינויו, ניגש אל משוגע וחנק אותו.
בדרך נעצרה הרכבת, ואת הנוסעים הוציאו לרגעים אחדים. בקרונות לא נשארו אלא חללים.
איש לא שם אליהם לב. אחר-כך נסעו הלאה.

וכעבור ימים שוב נעצרה הרכבת, וירדנו.
סידרו אותנו בטורי-חמישה וקצין 0.0. עבר את הטורים במרוצה: חמישה, עשרה, חמישה עשר, עשרים - - -
התהלכה זזה.

עיירה גרמנית קטנה ונקייה. בוקר חורף צח. על יד מאפיה עמדו תלת-אופניים עם סל. בחור האופה מילא את הסל גלוסקאות חמות. עיני הצועדים נדבקו אל הגלוסקאות ולא יכלו להינתק מהן. העוברים ושבים ברחוב כמעט שלא שמו אליהם לב.
שם העיירה היה ברגן.
מחוץ לעיר התפרעו פתאום אנשי 0.0. והאיצו בנו: מהר, מהר!
מקצה התהלכה נשמעו קולות יללה.
אחריהם קולות ירייה - שקט.

אחרי מהלך שעה וחצי הגענו אל שער גדול, בו נגמרה הדרך. גדר תיל בגובה שלושה מטרים. לימינו ולשמאלו של השער מגדלי משמר עם זרקורים כבירים.
שורה אין סופית של צריפים.
על הגדר כתובות: "זהירות! מתח גבוה! סכנת מוות!"

גם בין הצריפים גדר תיל, ובתוכם דמויות מוזרות. פנים רזים להפליא הסתכלו בנו.
"מאין באתם?" נשמעו קריאות מפי צללים בבגדי פסים.
שאלה זו נשאלה כמעט בכל שפה אירופית.
הכניסוני אל צריף מספר 14. יחד עם שש מאות איש. הפשיטו את בגדינו ולקחו מאיתנו והלבישונו בגדי פסים.
את שער ראשינו גזו.
שום חפץ לא השאירו לנו.

הצריף היה עשוי אצטבאות-שכיבה זו על גבי זו. לא היה בו מקום אפילו לשלוש מאות איש. כל אצטבה רוחבה היה 60-65 סנטימטר. שני אנשים הסתדרו עליה, ראש לרגליים ורגליים לראש.

איש לא ידע לשם מה הביאו אותנו לשם. פעמים אחדות עברה שמועה שיוציאונו לעבודה, אך נשארנו בצריפים. ברגן בלזן לא היה מחנה עבודה. פעם ביום קיבלנו מרק דליל. כעין מרק סלק. היינו אוכלים אותו, או שותים אותו – ומיד היינו רצים לצרכינו, אם עוד הייתה שהות. המחלה שרווחה כאן הייתה דיזנטריה של דם. עשרה אנשים קיבלו כיכר לחם שמשקלו קילו וחצי לשבוע ימים ולפעמים גם פחות מזה. איפה הדייקנות הגרמנית המפורסמת? ואיפה הניקיון הגרמני המפורסם? היו בינינו בני אדם שהיו פעם רופאים. מה שנשאר בהם מהרופא, לא הספיק אלא כדי לעשות את חשבון המוות: במזון כזה יכול אדם חזק לחיות לכל היותר ארבעה שבועות. ובכן, זאת הייתה המטרה. מטען צללים חדש הגיע, נשים, מבודפשת.

מבודפשת עד וינה הלכו ברגל, משם ברכבת. באותה רכבת-תופת, המוציאה מן הדעת. מראן מעציב עד כדי דמעות. אך הן עדיין נשים. יש להן שיער ראש וגם שדיים. כעבור רגעים – אורזים את שערן אל תוך שקים. וכעבור ימים – אין להן עוד שדיים. מצטמקות הן עד שהעור נמתח על העצמות. גם הן מתהלכות בשמלות פסים, גזוזות ראש, ושוב באות חדשות. אני עומד קרוב אליהן ומתבונן בהן, אחת מוכרת לי. "מאין אני מכיר אותך, גברת?" שואל אני מבעד לגדר. "אפשר, אינני יודעת." "בכל זאת." "אתה מבודפשת?" "כן." "אם כן, אפשר, בקולנוע 'פאלאס' הייתי קופאית".

מכאן ואילך ארבותי כל הזמן לבאים החדשים. אולי תופיע מאגדה. אחר-כך נלאיתי מלחכות. אחר-כך התאדשתי לכל. אחר-כך הפך הכל לזמן-לא-זמן ולמקום-לא-מקום ולחיים-לא-חיים ולא-מוות.

התוודע אלי אחד הכלואים. אדם גבוה ורזה ביותר. כבן חמישים, בערך. אך יכול להיות גם בן שלשים וגם בן שישים. כאן אין להבחין בכגון אלה. מהנדס. הוא הלאה אותי בתיאוריה של שכר ועונש. כל אדם, אמר, יש לו איזה חטא או פשע נסתר, ולכן הוא סובל. התיאוריה שעממה אותי בטיפשותה, "שכר ועונש". איזה פשע, איזה שכר ואיזה עונש? – ועזבתי אותו באמצע דיבורו.

אך פעם תפס אותי המהנדס, וכמתוודה קרא: "גם אני יש לי חטא גדול. פשע! במלחמת העולם הראשונה התגייסתי והכניסו אותי לעבודה במשרד. תחת ידי עברו שם רשימות היוצאים לחזית. ולבסוף בא גם תורי. מה עשיתי? הוצאתי את שמי, ובמקומו הכנסתי את שמו של אחר, ובמקומי הוא הלך לחזית – אמת. כעבור ימים אחדים הלכתי גם אני – אלא שהוא נפל דווקא בימים הראשונים להיכנסו לחזית, ובכן, נפל במקומי!"

כאן הרהר רגע, ואחר הוסיף: "עכשיו, משסיפרתי לך, הוקל לי!" ורוחו עלזה עליו. שלד עור שמח וטוב לב. עוד באותו ערב מת. ברעב. המת הראשון בצריפנו. שמו היה גולדמארק. בנו של הקומפוזיטור הקלאסי הגדול, היהודי ההונגרי, קארל גולדמארק, מחבר האופרה "מלכת שבא".

חברי לאצטבה היה גונדא. אדם שקט, ושנינו הסתדרנו יפה במקום הצר. יום-יום היו בצריף שניים, שלושה או ארבעה מתים. כל בוקר היו מודיעים לאיש ה-0.0. את מספר שוכני הצריף ואת מספר המתים. אחר-כך היה בא קרון דו-אופני גבה-דפנות, היו זורקים לתוכו את המתים והיו מוציאים אותם.

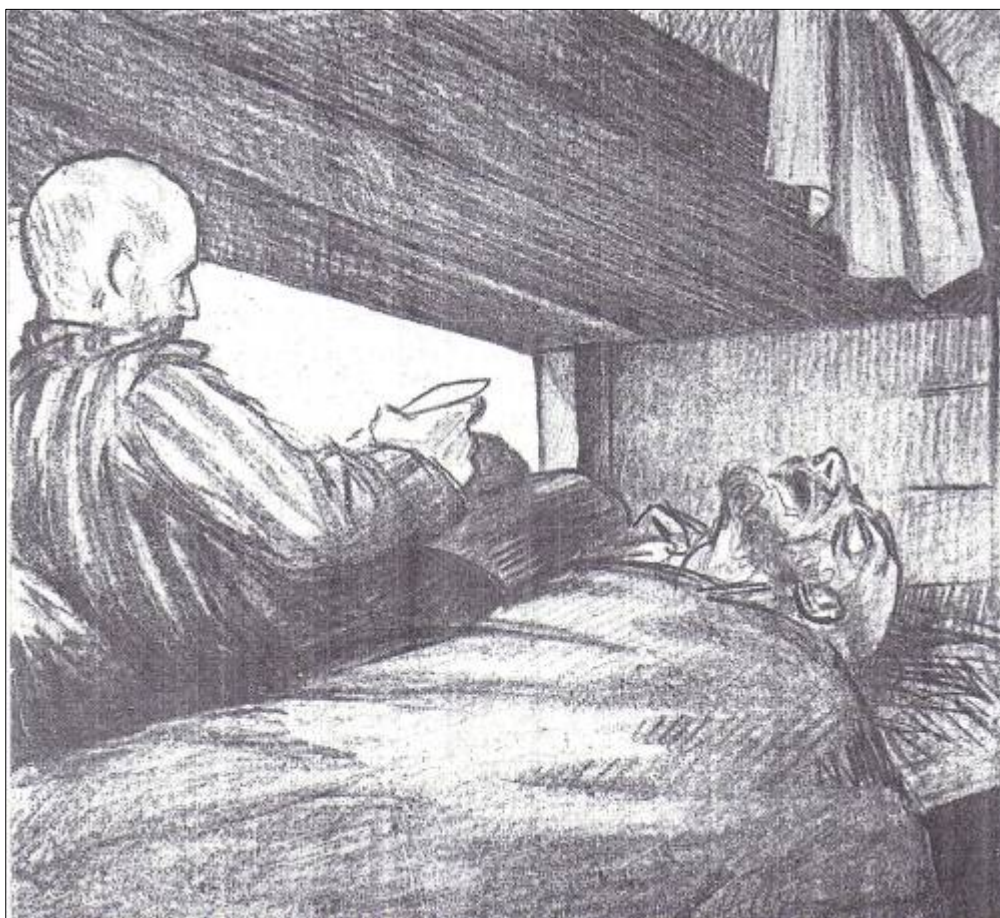
הקרון, ששני שלדים היו מושכים בו ושניים דוחפים אותו, היה בא בכל בוקר בדומה לעגלת אשפה, ושוכני הצריף היו מלווים את מתיהם עד הגדר. זו הייתה ההלוויה, הכבוד האחרון. אחר-כך חדלו גם מזה. איש לא התעניין עוד במתים. האנקורים ישנים בלילות על העצים, ובלילות חורף, כאשר הקור העז מפיל מהם ארצה מתים-קפואים, אין אנקור חי שם אליהם לב.

כך הלך גם שכני לצטבא, גונדא... אדם זה היה מרדים את עצמו אל תוך המוות. תמיד היה ישן. בתחילה הייתי מעיר אותו מפעם לפעם, ובייחוד משום שהיה מרטיב את עצמו בשנתו. ופעם דחפתי אותו במקרה דחיפה חזקה יותר – ועל זה התרומם גונדא על מרפקו, בעיניו הבליח להט-רציחה ומפיו נזל הריר:

"רוצח!" צעק. "אתה מכה אותי?! אני אב לשני ילדים, ואתה מכה אותי? מנוול!" עניתי לו במנוחה:

"קום, גונדא, עליך לזוז, לנוע קצת. אם תשכב כל הזמן, לא תראה עוד את שני ילדיך". גונדא הביט בי בעיניים עששות, ריקות, אחר-כך התסחב מעל משכבו ומלמל: "סלח לי, אתה צודק".

אך כעבור שעה קלה שוב שכב וישן כל הזמן, ומת תוך כדי שינה. שני ימים וחצי לא הודעתי על מות שכני. שני ימים וחצי שכבתי יחד עם גופתו הקרה. שני ימים וחצי הייתי מקבל את מרק-השופכין במקומו של גונדא "החולה".

יום אחד הביא מישהו שמועות מוזרות ביותר: שמועה אחת אמרה, שצבאות האמריקנים, הקנדים והבריטים התאחדו והבקיעו את הקווים הגרמניים ליד הריינוס. הריינוס היה רחוק, והעזרה הייתה ממילא מאחרת לבוא. אך אולי... השמועה השנייה הייתה מטורפת לגמרי: היא אמרה ששם, במזרח, ישנו מחנה בשם אושביץ – נשים אחדות שהובאו משם, סיפרו עליו – שם מכניסים אלפי אנשים לתוך חדרים אטומים ומזרימים עליהם גז מרעיל.

אידיוטיות. הגזמה של נשים היסטוריות למה גז? וכי גם בלי זה אין מתים אלפים? אה, כן. המספרים מוסיפים, שיש שם קרמטוריום, שבו שורפים את המתים. אם כן, הלא גם כאן יש קרמטוריום. כי איך אפשר לקבוע כל כך הרבה מתים? ובכן, קרמטוריום הוא היסוד לכל הפטפט הטיפשי הזה.

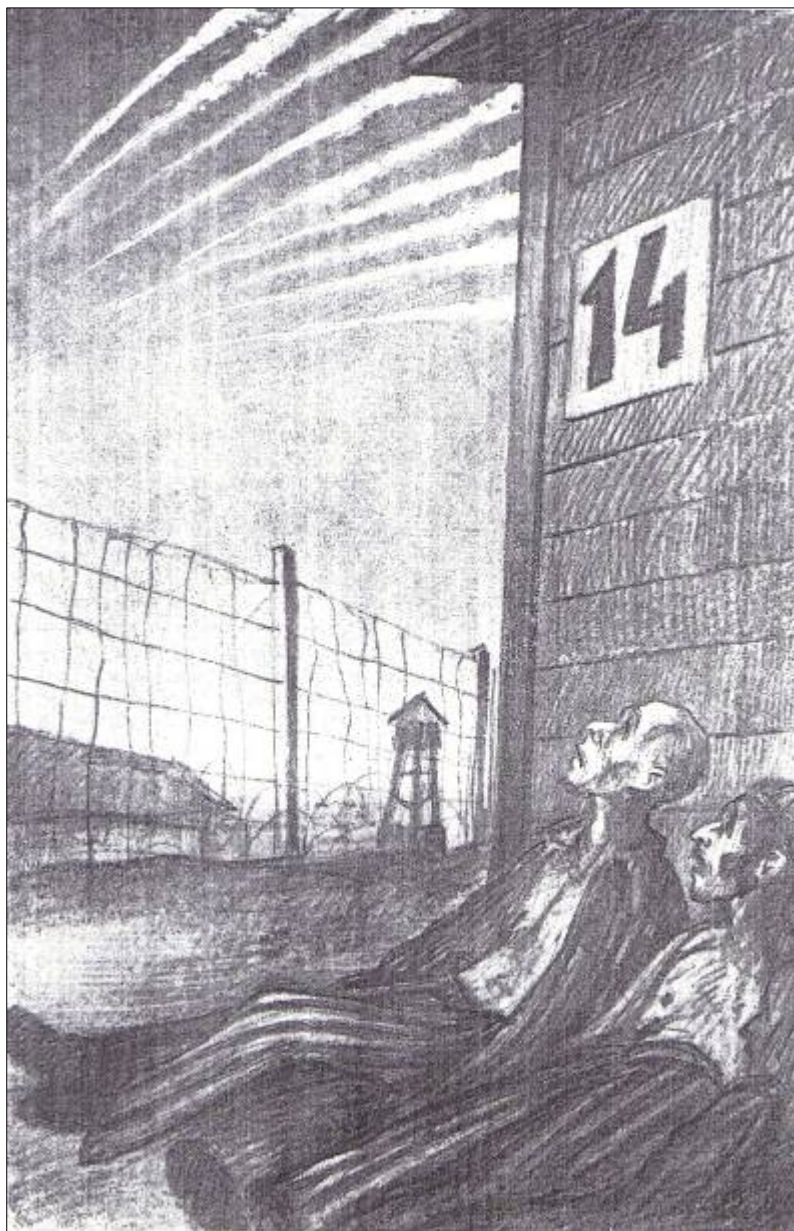
כך סירבנו להאמין, אפילו בברגן בלזן.

חשרת העננים נקרעה קצת, וקרני שמש קלושות ייבשו את הבוץ בחצר. אחדים מבין המתים-החיים נעו-נדו על יד הגדרות. אלה היו החסונים שבהם, שרגליהם היו נושאות אותם עדיין. לא רבים היו. בצריף מסר 14 לא היו עוד אפילו חמישים בעלי יכולת לעבור את חצר הצריף מן הקצה אל הקצה. גם אל בית השימוש לא כולם עצרו כוח לשאת את עצמם. מה עשו? התלכדו ארבעה-חמישה, ובכוח מאוחד הלכו. רובם הגדול לא הפרישו עוד אלא מים מעורבים בדם. היו גם כאלה שלא היה בהם כוח לקום מן אצטבה. אלה נפחו את נשמתם כעבור יום או יומיים. זה יותר מעשרה ימים שהגרמנים לא נתנו לחם. סיפרו שאת הלחם היו מביאים מהנובר, ושהאנגלו-סאכסים הפציצו את הנובר והחריבו את המאפיה.

אגב, הגרמנים החלו מראים בימים האחרונים כעין יחס נוח יותר. אחד משומרי הצריף אף הראה נטייה להיכנס בדברים עם האסירים, ואפילו התאונן שאינו מקבל שום ידיעה ממשפחתו. את עירו, ליבק, הפציצו האמריקנים ימים על ימים בלי הרף, והוא "מרגיש", אמר, שמבני ביתו לא נותר איש בחיים. מסכן...

יום אחד הכניס לנו עיתון, "דאס רייך", גיליון עשרה במארס, כך נודע לנו שבודפשט היא מזמן בידי הרוסים ושהקרבות נטושים אי-שם מעבר לדנובה. ובהודעות הקרב של "דאס רייך", הופיעו שמות ערים גרמניות ובכן, מה? הצריף היה כבר מרווח למדי, הרבה אצטבאות נתפנו.

ימים שלמים הייתי שוכב בחצר, הגב נשען אל קיר הצריף. כבר

היה חם למדי, חשפתי את חזי והפניתי את פניי אל השמש. יכולתי לשכב שעות על שעות ולהרהר בדבר אחד: תפוח. כל תהליך אכילת התפוח עבר לנגד עיני בכל פרטיו. הנגיסה המפציעה, עור התפוח הנקרע בשיניים, טעם המיץ על לשוני, בשר התפוח נגד חיכי. ושוב נגיסה, לעיסה, בליעה, וחוזר חלילה, עד שלא נשארה אלא החרצנת – וגם אותה אין זורקים. כלום אין זורקים...

הקיצותי והרגשתי כהות בשיניי מטעם התפוח החמצמץ, הריר נזל על חזי. לפעמים הייתי מנסה להביט בשמש. יש בה, בשמש, דבר מה שלא ראיתי עד הנה, השמש היא מקור הזוהר, האור והחום. זהב מכה גלים, וכתמים ירוקים בו, וקווים אדומים מרצדים נגד עיניי. קערת השמש אינה אלא שדה הראות של מיקרוסקופ, שבו מופיעים גלי גופי הנימיים. סיבי עצביי המפרפרים, ודמי ההולך הלוך ודלול, הלוך ופחות. הנה מופיעים קווים אפלים. הגיעה גם שעת-שלי. מישהו ששכב על ידי שם את כפו על כתפי. "אתה רואה? הגם אתה מביט בהם?" "מה?"

"שם - - - אחד הפסים שם. זה מן המטוסים. קוראים להם "פסי קבע". מטוסים אמריקניים, מפציצים, קוראים להם 'ליברייטורים'. המטוסים עצמם כמעט שאין לראותם. אומרים שהם גדולים מאוד. מטוסי קרב קטנים משאירים בשבילם ענני פסים כאלה, המסמנים את מקום המטרה".

ליברייטורים – משחררים.

השם הוא טוב. אלא שאיחרו קצת. חצי הצריף ריק. מגפת טיפוס הבהרות משתוללת בכל המחנה, אך אין זה מעניין במה אדם מת. אחת היא, בין כך ובין כך אין מחלימים. "המשחררים" טסים למעלה, למעלה. כלפי ברלין, הנובר, ליבק, דרזדן. טסים בפורמציות, במנוחה, בביטחון, באין-מפריע.

אני מתרומם קצת ומרים את עצמות זרועותיי השמימה. רוצה אני לפרוץ בצעקה, למעלה, אל המטוסים, שימהרו, שיזדרזו. ריאותיי מתמלאות אוויר – אך מגרוני לא יוצא אלא קול שריקה דקה. קול אווז שחוט.

הגרמנים הולכים ומתעצבנים מיום ליום. דומה שאינם שמים עוד לב לאסירים. גם ערימות הסלק כבר הולכות ופוחתות. עוד ימים ספורים, והמוות יפרוש את כנפיו על ברגן בלזן. גם ביום וגם בלילה טסים עתה המטוסים מעל לראשינו. בלילה המייתם חזקה יותר. גלים-גלים הם באים ועוברים. שוכני הצריף, המתים-למחצה, שוכבים ומקשיבים, ועיניהם נעוצות בשחור-האפלה שבצריף. איש אינו זע לצאת החוצה ולהביט. אמש, בחצות הלילה, התרומם אחד מאיתנו ואמר: "ששש, אתם שומעים? הי-הי-הי. שוב הנובר. שוב לא יהיה לנו לחם. הי-הי-הי". ופרץ בצחוק מטומטם.

זה שעות נשמע כעין רעם משמיים.

לא. לא משמיים. על הארץ. תותחים.

והרעם הולך וקרר. קרבה החזית.

בלילה מודלק פתאום החשמל בצריף.

"כולם אל החצר! מהר, מהר!"

הגשם ניתך. על הדרך הראשית במחנה עומדים אנו לאלפינו. אנשי o.o. עצבניים מתרוצצים הנה והנה, הטורים הולכים ומסתדרים. התהלוכה זזה. לאן?

הגשם נוזל מראשי, מעיניי. האיש שלפניי צועד, גם עלי הוטל לצעוד, חת, שתיים – כבר הגענו אל השער הראשי. כבר הולכים על הכביש. מישהו יוצא קצת מהשורה. ירייה. הוא מתמוטט אל התעלה שבצידי הכביש.

ללכת, ללכת, בשורה.

פתאום רואה אני, שגם לפניי וגם לאחרי כולם הולכים כפופים, כמעט שידיהם מגיעות לאדמה, ואחדים הולכים על ארבעתם. כך קל יותר. והגרמנים לא איכפת להם. אלפים הולכים על ארבע.

הבוקר אור. ההליכה על ארבעה נמאסה על הגרמנים. הם מעמידים אותנו במגלבים.

ושוב אנו נמצאים בקרון. הרכבת דוהרת. היא עוברת על יד תחנה שכולה בוערת.

דהרה, דהרה. כבר פעמיים היה בוקר, והפעם השנייה חושך ושוב בוקר, טיק-טאק, טיק-טאק, קול מטוס, קול מכונת ירייה.

בתקרת הקרון מופיעים נקבים. נקודות אור. כתמי שמיים בהירים.

מישהו על ידי משתעל. כל שיעול מתיז מפיו דם. אחר-כך הוא נופל ופיו נשאר פתוח. פיו מלא דם.

הרכבת נעמדה פתאום, עם חשכה מסיט מישהו את דלת הקרון הצידה. מישהו מביט החוצה, וגם יוצא.

"אנשי o.o. אינם, וגם הקטר איננו".

מישהו אומר: "אל תאמינו. מכירים אותם. הם ישובו".

מתייעצים מה לעשות.
מישהו אומר שבזנב הרכבת יש קרון דירה לאנשי O.S., ושם נישארו כלי הזין שלהם. ומישהו
קורא: "אנו נתגונן!"
ושני: "ברגע האחרון לא נושיט את צווארינו לשחיטה!"
מאין פתאום הכוח הזה?
מישהו נותן רובה אל תוך כפי. איני יכול להרים אותו. אני מושך אותו אחריי ברצועתו.
מאחורי כביש-הבטון נשמע קול מקשקש.

במזרח נבקעו השמיים, ואור תפוז-אדום נשפך עליהם.
על הכביש מופיע טנק, ונעמד.
על מגדל הטנק, בצידו, כוכב מחומש לבן ושתי אותיות: U.S., מכסה הצריח נפתח, ושני חיילים
יורדים.
"השליכו את הנשק מידכם", אומר אחד מהם אנגלית, בשקט, בחיוך. אנו זורקים את הרובים
וקמים כולנו, בכוחותינו האחרונים.
שני החיילים ניגשים אלי. אני תופס את ידו של אחד מהם ומתחיל לנענעה. מעלה, מטה,
מעלה, מטה. החייל מניח לי לעשות. אחר-כך מסתכלים החיילים בשלדים החיים, ועל פניהם
מופיעה ארשת זוועה.
"חייל אמריקני?" שואל אני באנגלית.
"כן".
משמע, בכל זאת...

המשחררים האכילו אותנו קצת. אחד מהם הזהיר אותנו, שלא נמהר באכילה, לאט-לאט. אחר-כך אמרו לנו, שנחכה על יד מסילת הברזל עד שיבוא עצם-הצבא ויעזור לנו בכל.

הרוב נשאר שם, אך אני ועוד אחדים שמנו פעמינו לדרך לאורך הכביש. רצינו להיות חופשיים. רצינו ללכת באין מעצור. למקום שאנו בעצמנו רוצים. כוחנו נתחדש בנו, או כך, על כל פנים, נדמה היה לנו.

והלכנו, רגלינו היו מפוקפקות, אך נשאו אותנו, קדימה אל החופש. חיילים באו לקראתנו במכוניות וברגל. גם הם, משראו את שלדים הקרועים-בלויים, נעו פניהם בארשת זוועה.

מכונית פתוחה נעצרה על ידנו. עליה כתובת: Military Police (משטרה צבאית). חייל חבוש קסדה ניגש אלינו. ביד לבושה כפפה לבנה עצר אותנו.

פניי חוורו. חרון אף יוקד להשחית ניצת בי: הגם אלה? גם הם? שוב ז'נדרמריה? פתאום קרעתי את הסמרטוטים מעל חזי, ובחזה חשוף צעקתי: "הי לכם! ירו! ירו!"

החייל נסוג מפני נדהם – ניגש אלי חייל כושי ענקי וחיבק אותי בזרועות פלדה, אחר-כך הרים אותי כמו נוצה. בזרועות הכושי התעלפתי. זוכר אני בצורה קלושה שהשכיבוני על אלונקה. טיפוס.

דינג, דינג, דינג, תופף משהו בראשי תפיפה עמוקה וחד-גונית. לעיניי נוצצו נוצות-טווס גדולות, שהפכו לאט-לאט לעיניים. בא ערפל וכיסה את העיניים, ומתוכן נשקפה אמי. היא חייכה ואמרה: "בני, אל נא תשכח להביא לי שתי חפיות אבקת כביסה 'אורפיל' ". אחר-כך נעלמה בערפל...

מישהו הרים את זרועי. הרגשתי דקירת מחט-רופא, ומרחוק נשמע קולו: "טוב, ועכשיו עוד בלון של קלוקזה. שבע מאות".

גבר לבוש גלימה לבנה עמד על ידי. משקפי זהב. על הגלימה היה רקום: U.S. MEDICAL CORPS.

הכרתי שבה אלי לגמרי.

משרד מלון שהפך לבית-חולים.

החלמתי כל צרכי.

חייל הכתיב את הנתונים לנערה אמריקנית חנינית, אדומת ציפורניים, טובת ריח ועליזת פנים.

שמי, שם אבי, שם אמי, לאומיות, מקצוע, גיל.

תעודת לידתי החדשה הלכה ונוצרה.

הושיטו לי את התעודה, והסבירו לי שאפנה אל מפקדת העיר, שם אקבל פתק לבגדים, נעליים ולטיפול נוסף.

"גוד לאק", אמרה הנערה האמריקנית המחייכת.

הודיתי לה בגמגום על הכל, על הכל.

משיצאתי החוצה, עמדתי בעיניים דמומות מסומאות. באור השמש, קרח, משקלי 38 קילו. בידי תעודה: דרכון אל החיים.

האמריקנים נסבו באדם קצת רוח של חסד ורגש נחמה.

בהילרסלבן, העיירה שבה נמצאתי, טיפלו ביותר משלושת אלפים מעוני הנאצים וריפאו אותם.

בגבול העיירה הכריזה טבלה גדולה:

"הכניסה לגרמנים אסורה בהחלט!"

את העיירה הנהדרת הזאת בנה היטלר בשנת 1936 לשיכון חברי מפלגתו כגמול על נאמנותם. כל אחד מהם קיבל חווילה. עתה שוכנו כאן שלושת אלפים יהודים ממעוני המחנות. את הגרמנים גירשו מכאן תוך שעה אחת. סיפרו שמפקד האגף, קפטן וייט שמו, עמד והביט בשעונו – ומשעברה השעה, הייתה ההילרסלבן נקייה מגרמנים.

הגרמני היחיד מבין התושבים לשעבר שהורשה להיכנס לעיירה היה ראש העיר. פעם ביום היה בא לקבל את הפקודות: כמה ליטר חלב, כמה ביצים וכמה בשר טרי עליו לספק למטבח המחלימים.

קפטן וייט היה נזהר לא לבוא במגע אישי עם הגרמני. "הר בירגרמייסטר" היה עומד בפרוזדור המיפקדה ומחכה בכל בוקר לפקודה. ובקבלו את המכסה היה מכריז: "יאווול". היה מקיש את קרסוליו ורץ להוציא מתחת לאדמה את החלב, הביצים והבשר.

במטבח עבדו גרמנים, שבויי-מלחמה שלא מתושבי המקום, ואלה גם ניקו את הבתים, החצרות, בתי השימוש והרחובות. אנשים שקטים היו גרמנים אלה, יודעי כבוד ואסירי תודה עמוקה אם יהודי היה מושיט להם שייר של סיגריה.

כאן קיבלתי שני ליטר חלב ומנת בשר עגל ליום, וכל הזמן היו בודקים את מצב בריאותי. הייתי אוכל, נח ומטייל.

ורק ראשי - - - לפעמים הייתי מרגיש כאילו אני מהלך תחת המים. מוחי לא יכול לחשוב, להרהר. רציתי, התאמצתי, אך לא יכולתי. לא מילים, לא מונחים חסרו לי, אלא מושגים. המושגים לא עלו לי בשום אופן.

שני חודשים עברו מאז הוכנסתי לבית-החולים כנגוע טיפוס. מאחורי בית-החולים צפו מאתיים קברים חדשים. כל עמלם של האמריקנים להשיבם לחיים, לא הועיל. פעם שאלתי אחד האמריקנים, מה מלאכתו שם בבית? "אני חלבן מאיסטסייד", ענה בחיוך רחב, והוסיף: "אני יהודי". בצידו היה תלוי אקדח רב-מידות. מעניין: גרמני גבוה מטאטא אותה שעה את הרחוב, כעין רב-סמל, במדים ירוקים, ועל גבו שתי אותיות גדולות P.W., שבוי מלחמה, ואיש החלב היה עובר ברחוב, והרב-סמל הגרמני היה מתמתח ומצדיע לפניו, ואקדחו הגדול של החלבן היה מתנדנד כמטוטלת.

עדויות חברי קיבוץ דליה

בשנת תשמ"ד-1984 לקראת יום השואה והגבורה, הוציאו חברי קיבוץ דליה חוברת שיש בתוכה מקבץ עדויות של חברי הקיבוץ.

העורכים נתנו לחוברת את השם:

לזכור ודבר לא לשכוח - 40 שנה לכיבוש הונגריה על ידי הגרמנים, זיכרונות של חברי דליה. כאשר עיינתי בחוברת לא מצאתי את שם העורכים ואת שם ההוצאה. התקשרתי לקיבוץ דליה ושם הפנו אותי לאלי נצר, ניצול שואה ואיש עדות פעיל. ממנו קיבלתי את המידע, שהוא ורעייתו עטרה ערכו את החוברת.

בחרתי ארבע עדויות קצרות ואת שירו של אלי נצר: **ילדות**.

עדויות של שלמה אורן

תמיד הייתה אנטישמיות בהונגריה. ארגון נאצי גדול פעל שם, עוד טרם עלה היטלר לשלטון, ואנטישמיות הורגשה כל הזמן.

אני התרגלתי לזה, ידעתי שעם "זה" צריך לחיות לא עלה בדעתי שאפשר אחרת. על קיומה של פלשתינה נודע לי רק כאשר שמעתי ברחוב: "לכו לפלשתינה, יהודים!" עליית הקומוניסטים, האנטישמיים אף הם, רק החמירה את המצב, שהורע יותר עם עליית היטלר.

גרתי אז בעיירה צ'פל, בפרברי בודפשט.

באוקטובר 1942, בגיל 21, התגייסתי. אנו היהודים, הופנו למחנה-עבודה. בתחילה, תירגלו אותנו באימונים צבאיים; לאיזה צורך – אינני יודע עד היום, שהרי לא חשבו להשתמש בנו כחיילים. התאמנו אז, כפי שאחר כך ב"הגנה", במקל במקום נשק.

כשנה וחצי עבדתי במחנות עבודה שונים, ברחבי הונגריה. לרוב עסקתי בחפירות, בבניית שדות-תעופה, בונקרים וכבישים. הייתי צעיר, כרבים מחברותי. האוכל היה טוב יחסית, ובתחילה לא יכולתי להתלונן הרבה.

שנה לאחר מכן, נלקחתי לפולין, לכיוון צ'רנוביץ, קולומה, אז'בייה, מקומות קרובים לחזית. גם שם עסקתי בבניית שדות-תעופה וכו'. כחצי שנה היינו בהרי הקרפטים. היה אז חורף, ירד שלג כל הזמן בהרים הגבוהים האלה, ועסקתי שם בכריתת עצים והפלתם לנהר. גם לזה התרגלתי.

לאחר כניסת הגרמנים להונגריה, נמסרתי עם הפלוגה שלי לגרמנים. הגעתי לאוסטריה, לאיזה מחנה. אינני זוכר את שמו, עקב מחלת הטיפוס הקשה, שפקדה אותי בסוף המלחמה, והחלישה אותי מאוד. לא היה זה מחנה מפורסם, לא מיידאנק ולא אושוויץ. היו להם עוד עשרות מחנות כאלה, לא מפורסמים.

נראיתי כ"מוזלמן", רק עצמות, כמו אותם יהודים המצולמים בתמונות ב"יד-ושם". לא היה אוכל. לא היה לי כוח לעבוד, וכבר לא היה אכפת לי כאשר נפלתי, והשומר הגרמני הרביץ, בעיטה כאן, ומקל שם... אבל אז כבר אמרתי לשומר שיתחלף אתי, כי שמעתי את קול התותחים... אינני זוכר בדיוק איך היה השחרור, כי נפגעתי מהטיפוס. כנראה הלכתי ברגל מאוסטריה הביתה, לכיוון הונגריה. הגעתי לעיירת גבול הונגרית, ושם התמוטטתי באותה העיירה ניצלתי בנס ממוות, כאשר דקה לאחר יציאתי מתחנת הרכבת, התפוצץ מוקש, מתחת לספסל עליו שכבתי קודם לנח. באותה העיירה שכבתי בבית-חולים, על קש שפוזר על הרצפה, וקבלתי טיפול בהתאם לתנאים ששררו אז בבית-החולים, ללא תרופות, ללא אוכל.

איכשהו הבראתי, ולאחר מסע ארוך בדרכים קשות, הגעתי הביתה. הגיע גם אחי והגיס, גם אמי ז"ל. היינו המשפחה היחידה בכל העיר, ששלושתנו חזרנו. אבי מת עוד לפני המלחמה. אמי, שהייתה כבר בת 40, עברה את "מארש המוות", מבודפשט לווינה, ולמזלה ניצלה. כמובן שנשארו לה מחלות שונות, כמו עיוורון חלקי. אחי נלקח למחנה ראבנסברוק, אך הצליח להימלט מידי הרוסים, שניסו לשלחו למחנה-ריכוז, למרות שקודם לכן נמלט מהגרמנים.

שמחתנו הייתה רבה. התחלתי לעבוד, ומהג'וינט קבלתי עזרה כלשהי. כחצי-שנה לאחר מכן, בהשפעת חבר, הצטרפנו לעלייה ב', אני, אחי ואמי החלטתנו הייתה נחושה - לעלות לארץ ישראל.

באוסטריה הכרתי את ברכה. משם חצינו את הגבול האוסטרי, ונכנסנו ל"דרור הבונים", קבוצת חלוצים שרצו לעלות ארצה. כחצי-שנה. שם גם התחתנו, כחמש-שש שפעמים, וזאת כדי לקבל חבילה ענקית מהאמריקאים, שעזרו לפליטים שבאו בברית הנישואין.

מקררה, הפלגנו לכיוון ישראל, בצפיפות נוראה, באוניה "ארבע-החירויות". האוכל באוניה היה מועט ומלוח, והתנאים היו קשים. אניות בריטיות שליוו אותנו, גרשו אותנו לבסוף, ולאחר מאבק, לקפריסין.

הגענו לקפריסין בספטמבר 1946. גרנו באוהל, והתאמנו אצל חברי ה"הגנה". ברכה עבדה כחובשת במרפאת המחנה. שהינו שם כשלושת-רבעי שנה, עד קבלת הסרטיפיקאט. [8]

עדותו של יצחק הרמן

עד היום לא סיפרתי לאף-אחד. אפילו לא למשפחה. היום הגעתי למצב שאני מרגיש שאני חייב לספר – לפחות למשפחה – אבל קשה לי לשבת ולספר להם פנים אל פנים, ואולי בדרך זו יגיעו הדברים אליהם.

הכל התחיל בשנת 1941. כשלקחו את אבא שלי למחנה עבודה. אני הייתי אז כבן 14. גרנו בכפר קטן בשם אורה. לאבא שלי היו משק חקלאי וחנוות, ובנוסף לכך הוא עסק בסחר – בהמות. כשנלקח אבא למחנה העבודה מלאתי אני את מקומו ועזרתי לאמא בניהול המשק ובפרנסת הבית.

שנתיים ימים לא ידענו דבר על אבא וחשבנו שהוא כבר איננו.

פתאום, ביום בהיר אחד, באו ילדים צוענים, שגרו בקצה הכפר, ואמרו שאבא חזר, ושהוא מבקש שנבוא לקחת אותו. באנו ומצאנו אותו רזה, חולה, חלש ומלא כינים. מסתבר שהתגלגל עד סיביר והיה שם במחנה עבודה.

אחרי זמן מה התאושש והתחלנו ולנהל חיים נורמאליים.

יום אחד הלך לשוק בהמות בסביבה וחזר משם עם מצב-רוח רע. מסתבר ששמע שם שהגרמנים נכנסו להונגריה.

הוא אסף את כל המשפחה ואמר לנו שמצב גרוע ביותר ושאינן לנו כבר הרבה זמן להיות יחד. לא הבנו את הדברים שאמר, אבל ראינו שהוא הפך לאדם אחר – עצוב ומודאג. הדברים התרחשו בדיוק כפי שחזה אותם.

חודש לאחר מכן הגיעו הז'נדרמים ואמרו לנו לקחת אוכל וחפצים אישיים כי מגרשים אותנו מהכפר. העבירו אותנו לעיירה גדולה יותר ושם רכזו אותנו יחד עם כל יהודי הסביבה בבית-הכנסת. למחרת הועברנו לגיטו לעיר הקרובה.

את אבא לקחו הז'נדרמים לחקירה, עינו אותו והעבירו אותו לחלק אחר של הגטו. יותר לא ראיתי אותו.

עבדתי במאפיה שהייתה מחוץ לגטו ואפינו לחם עבור הגטו. הייתי גונב לחם ומבריח אותו לגטו. פעם אחת תפסו אותי עם הלחם, אבל השוטר ריחם עלי ורק הזהיר אותי. בדרך כלל גררה תפיסה כזו מכות רצח לילדים ולהורים.

אמא אמרה לי אז שנסתדר עם מה שיש, ושאפסיק להסתכן ולהביא לחם.

יום אחד הודיעו לנו שאנחנו נוסעים לעבודה במקום אחר. לקחו מאתנו את הבגדים ואמרו לנו שנקבל את כל הציווד במקום שאליו אנחנו נשלחים. היה לי מעיל עור שלא רציתי להיפרד ממנו אבל אחד הגויים חמד אותו, והוא לקח אותו ממני אחרי שהכה אותי עד שהייתי כחול ונפוח כולי מהמכות.

אחרי יום וחצי הגיעו הרכבות. הכניסו את האנשים לקרונות של בהמות. בקרון היו דלת ושני חלונות גבוהים מסורגים, ולכל קרון הכניסו 50 איש שעמדו שם צופים. אנשים התעלפו, היה חום נוראי, הכל סגור, היה דלי אחד שבו עשו את הצרכים, וכשהיו מרוקנים אותו הייתה הרוח מחזירה את הכל פנימה. אחרי יומיים וחצי הגענו לאושוויץ. אחרי הנסיעה ממש נפלנו מהקרונות. הגענו אחרי הצהריים, המחנה היה ענקי, ראינו כל מיני אנשים, נשים מגולחות ראש, שמענו צעקות: מאין אתם? אתם לא יודעים לאן הגעתם!

מנגלה – גם הוא היה שם. הוא עמד על דוכן ועם מקל ביד אמר לי ללכת לצד אחד, ולאמי ולאחי הקטן סימן לצד השני. אמא לא רצתה לעזוב אותי. בסוף בא חייל וזרק אותי לצד אחד ואותם לצד השני. יותר לא ראיתי אותם.

לקחו אותנו למקלחות, לקחו את הבגדים ואמרו שהבגדים יוחזרו בחוץ. התקלחנו ואת הבגדים לא החזירו לנו. כל אחד תפס שמיכה והתכסה בה. יום וחצי הסתובבנו שם. לא ידענו מה קורה.

פעם ביום קבלנו אוכל – מרק מסלק בהמות שנתנו בקופסאות שימורים. עשרה אנשים היו שותים אחד אחרי השני.

אחרי שלושה ימים קבלנו בגדי פסים והסיעו אותנו ברכבת למאוטהאוזן. משם הועברנו במכוניות של הצבא לתחנת הרכבת, ונסענו ברכבת נוסעים רגילה למחנה עזוב של חיל התותחנים. שם הייתי שמונה חודשים. עבדתי במנהרת תת-קרקעית בקידוח עם קומפרטורים. (בנו שם בית חרושת תת-קרקעי לנשק).

סדר היום היה כזה: בבוקר קיבלנו לשתות מין נוזל שחור שקראו לו קפה, ואחר כך יצאנו ברגל לתחנת הרכבת. ספרו אותנו כל בוקר עם הקימה, לפני הנסיעה ואחרי הנסיעה לוודא שכולם נמצאים.

עבדנו כ-10 שעות. לא קבלנו אוכל או שתייה במשך העבודה. כשהיינו עובדים מחוץ למנהרות, והיה יורד גשם, היינו מניחים לרגע את האת, כדי שיצטברו עליו מים, והיינו שותים קצת מי גשם עם בוך. כשחזרנו למחנה היינו עומדים ליד הברז ושותים ללא גבול. עד היום אני נהנה לשתות מים ישר מן הברז. למים בכוס – אין שום טעם בעיני.

אחרי העבודה היינו מקבלים מרק תפוחי אדמה ובשר, ובערב היה לפעמים תה עם מרמלאדה, או גבינה מסריחה.

עבדנו בשלוש משמרות. יום ראשון אחד כשחזרנו למחנה התברר שהאמריקאים הפציצו אותנו (כנראה שהיה מסומן אצלם במפות כמחנה תותחנים), והמוני אנשים נהרגו. ביניהם בן-דודי, שהיה אתי כל הזמן והיה לי כמו אח. חיי המחנה היו רצופים סבל גדול ואני חייתי את היומיום, לא חשבתי על כלום, לא יכולתי אפילו לחלום על שחרור, חשבתי שעד סוף ימי אהיה שם.

פעם ניסו שלושה אנשים לברוח, ותפסו אותם (אין לשכוח שהיו שם שלוש גדרות תיל מחושמלות, מגדלי שמירה, חיילים וכלבים) – העמידו אותנו במגרש המסדרים ותלו את השלושה לעיני כולם.

כמעט כל האחראים על הבלוקים היו רוצחים גרמניים, האחראי של הבלוק שלי היה ממש סדיסט. יום אחד ראיתי אותו הורג איש במכות. הוא היה לוקח לו ילדים כדי לישון אתם. אינני יודע למה אך משום מה, היה לו אלי יחס אוהד. כשהיה רואה אותי עומד בתור לקבל אוכל היה אומר למחלק: "תנו לו עוד".

האמריקאים והרוסים התקרבו והתחילו להעביר את תושבי המחנות. התחלנו ללכת ברגל. חלקו לנו 200 גרם מציות ואמרו שהאוכל מיועד לשלושה ימים.

היו לנו נעלי-בד עם סוליות עץ. בחורף בשלג הרגליים היו קופאות ועד היום אני סובל מזה. כשהתחלנו במסע, ראיתי שלא אוכל לצעוד בנעלים אלו ועל כן זרקתי אותן לתעלה בצד הכביש. אחד מחילי הגסטאפו שהיה רכוב על אופניים ראה את הנעליים והכריח אותי לרוץ כ-1/2 ק"מ כדי להביא אותן. הוא היכה אותי במקל על הראש ואני הלכתי מסוחרר. כשמצאתי את הנעליים התחלתי ללכת חזרה והוא היכה אותי עד שהצלחתי להגיע לשורה. יצאנו לדרך 600 איש.

הגענו 170 איש למחנה איבנזה שם לקחו מאתנו את הבגדים אחרי המקלחת, לא קבלנו בגדים ולא יצאנו לעבודה. האוכל היה כמו באושוויץ: קבלנו 100 גר' לחם שנעשה מנסורת של עץ. חלקו את הלחם בכפיות כי הוא היה מתפורר.

הצלחתי להשיג בגדים ממישהו שמת. היו שם שלושה בלוקים מלאי גוויות. לא הספיקו לשרוף את כולם. כשהיו לי בגדים יצאתי לעבודה ועבדתי שם במערה רטובה.

באותו זמן הפגישו האמריקאים עיר במרחק 40 ק"מ והוציאו אותנו לפנות את ההריסות. מצאנו שם קרונות רכבת מלאים בסוכר, מקרונים, אורז. הכל היה מפוזר מההפצצה. קשרתי את המכנסים שלי למטה ומלאתי אותם במזון. אכלתי מקרונים לא מבושלים – ונעשיתי חולה מאד.

לא היה מה לאכול. היו אנשים שהיו חותכים חתיכות בשר מהמתים. אני לא יכולתי, לא הייתי מסוגל לעשות דבר כזה.

ביום ראשון אחד מצאנו עצמות קבורות של סוס או בעל חיים שמת לפני הרבה זמן. העצמות היו שחורות ואנחנו מצצנו אותן. אכלנו פחם רטוב כי אמרו שיש בזה שומן.

קבלנו שלשולים. ירדתי במשקל ובקושי יכולתי ללכת- לו האמריקאים היו באים יום אחד מאוחר יותר – כבר לא הייתי חי. משקלי היה אז 34 קילו. האמריקאים טפלו בי בבית חולים שדה. לו היו מגיעים הרוסים – בודאי לא היו מטפלים בי כך.

אחרי השחרור מבית החולים נתנו לנו תעודות שאנחנו פליטים ואמרו לנו שאנחנו רשאים ללכת הביתה.

נסעתי ברכבת והגעתי הביתה. הייתי שם שלושה ימים לבד. אף אחד לא בא והחלטתי שאין למה לחכות. הצטרפתי ל"נוער-הציוני" ואחר כך בדרכים קשות הגעתי לארץ ישר למלחמת השחרור. נלחמתי בירושלים עד סוף המלחמה.

מהמשפחה שלי לא נשאר איש מלבדי. נשאר רק קרובים שעוד לפני השואה הגרו לקנדה וארצות-הברית.

הרבה ערבים, כשאני לא נרדם, אני חושב על הבית. לא על הסבל שסבלתי, אני פשוט מתגעגע להורים, וזה מציק וכואב לי.

הילדים בקשו שאספר להם מה שעבר עלי – ולא יכולתי. היה לי קשה לעמוד בזה. אולי לא הייתי מספר את הדברים לעולם, אבל ראיתי ב"עמוד האש" קטע שהשפיע עלי מאד: כששאלו את אחד הניצולים מה שמו הוא אמר את שמו, אבל הוסיף שהוא לא בטוח שזהו שמו; רק בדבר אחד הוא בטוח וזה המספר שלו, והוא הראה את המספר על היד.

לי אין מספר על היד. כשאני באתי לאושוויץ כבר לא חרטו את המספר על היד, אבל יש לי מספר בראש. עשר פעמים ביום, במשך שנה תמימה קראו לי ככה, ובכל פעם שקראו את המספר הייתי צריך לצעוק "אווול".

זהו רק אחד הדברים שלא רציתי לדבר עליהם, ובכל זאת אולי טוב שעכשיו יגיעו הדברים אל הילדים שלי. [9]

עדותה של רחל פלג

עם כניסת הגרמנים להונגריה הייתי ילדה בת 10½-10. הרבה מאד זיכרונות נמחקו, יתכן שזה במתכוון, יתכן שזה במקרה, אך אולי היה זה אמצעי-הגנה. בכל אופן, מהתקופה הזאת יש לי רק קטעי-זיכרונות.

גדלתי בבית ציוני, למדתי עברית בגן-הילדים ואחי שהם מבוגרים ממני ב-10-11 שנים, היו בתנועה גם בתקופה שלפני המלחמה. התנועה לא הייתה לגאלית והרבה מאד פעולות התקיימו אצלנו בבית, ואני הקטנה הסתובבתי להם "בין הרגליים" והם תמיד זרקו אותי החוצה כשהפרעתי להם. אבל את האנשים הכרתי פחות או יותר. אחרי המלחמה הם נלקחו לעבודות כפייה במחנות ואני לא ידעתי מה קורה איתם.

אבי היה עובד הקהילה בתור מורה לילדים עיוורים, הגרמנים השתמשו בעובדי הקהילה למען להקל על עצמם את הגישה אל היהודים.

אני זוכרת שעם פרוץ המלחמה היה אצלנו נער שהובא מארץ ישראל, הוא נפצע מפגז בתקרית שארעה בארץ והתעוור. הנער נולד בישראל אך הוריו היו ממוצא הונגרי והם ידעו שבהונגריה ישנו מומחה לניתוחי-עיניים שיוכל להציל את ראייתו. הם הגיעו אלינו לבודפשט משום שאבי היה מורה לעיוורים בבית-הספר. אחי ואבי ידעו עברית.

בינתיים החריף המצב בהונגריה והרופא שהיה יכול להציל את מאור עיניו נלקח למחנות ולא היה סיכוי לנער להירפא מיידיו. איני יודעת מה קרה לו ובאיזו דרך החזירו אותו ארצה. זיכרון זה הוא אחד מקטעי זיכרונותיי.

אחרי כן נעלמו אחי, הם היו בני 20-21, שניהם עבדו (לפני שהגרמנים נכנסו) על הוצאת הגדה לפסח, כאשר אחי הצייר, (המבוגר יותר), צייר את ההגדה והשני כתב בעברית את המלים. העבודה נתקעה באמצע, אחי נלקח לפולין ולא ידענו עליו דבר. אחר כך האח השני, הצעיר יותר, ברח. בבודפשט היה בית לתנועה שכינו אותו "בית הזכוכית", הוא היה שייך לשגרירות השווייצרית.

"בית הזכוכית" – זה היה המושג, שם הייתה המחתרת החלוצית, ומשם הם הוציאו את התעודות המזויפות וכל תעודות ההגנה השווייצריות, שגם הן היו כבר מעבר למספר המורשה, נודע לנו שאחי הגיע לשם, ידענו לפחות שהוא נמצא בקרבתנו.

משפחתנו הייתה בבית מוגן. קודם היינו בבית עם הכוכב הצהוב, בית יהודי. לשם הובאנו מן הבתים הרגילים – זה היה עוד לפני הקמת הגטו. בדירה אחת גרו כמה משפחות. בביתנו התחילה איזו פעילות שאני לא הייתי כל-כך מודעת לה או שלא דיברו איתי עליה כי הייתי ילדה. תעודות ההגנה של השווייצרים הופצו דרכנו והן באו מידי אחי שהצליח לשלוח אותן אלינו כל זמן שהיה אפשר. האנשים באו לקחת את התעודות מביתנו.

אני הכרתי חלק מהבוגרים של התנועה, אלה שהיו אצלנו בפעילות. לא ידעתי מה הם עושים וגם לא סיפרו לי על כך אף פעם. עד שפעם אחת יצאתי לרחוב ומולי עמד יושקו (מגעתון) במדי שרד של ה-0.0. הבנתי שאסור לי להכיר אותו ורצתי הביתה בכל כוחי, שאלתי מה כאן קורה? ואז סיפרו לי שבאמת אסור היה לי להכיר אותו ושהוא "עושה משהו", לא אמרו לי מה. זאת אחת החוויות שאני זוכרת עד היום הזה.

לאבי הייתה תעודה מיוחדת בתור איש הקהילה והוא יכול היה לצאת יותר זמן מכפי שמותר היה לצאת ל"סתם" יהודים, אולם הוא היה צריך ללכת עם הכוכב הצהוב. באחד הימים קיבלנו התראה מאחד הקרובים שלנו, הקרוב בא להזהיר את אבי שלא ייצא לרחוב כי שמע שמתכננים לאסוף יהודים שיש להם תעודה כמו זאת שנמצאת ברשותו. אבי לא שמע בקולו של קרוב המשפחה, ויצא החוצה ובאמת אספו אותו ברחוב. הייתה לו אמונה עיוורת שלו דבר כזה לא יכול לקרות. נודע לנו בדרך מקרית לגמרי שהוא נלקח. אמי הודיעה על אבא לאחי. זה קרה כאשר עברנו מהבתים המסומנים בכוכב לבתים מוגנים. בתים אלה מוגנים היו על-ידי השגרירות השווייצרית או השוודית או הוותיקן.

בית-הספר לעיוורים שהיה בבעלות הקהילה עבר לחסות השגרירות השווייצרית ולשם היינו צריכים לעבור בזכות אבי שהיה מורה שם, הוא קיבל את חדר המורה שלו ויצא לפנינו כדי להכין לנו את הבית. מדרך זאת הוא נלקח ולא חזר עוד. הוא נלקח למצעד המוות. היו לנו ידיעות ממנו עד זמן מסוים, עד ברגן-בלזן, משם חזרה אישה שהכירה אותו. היא סיפרה שעד קרוב לעת השחרור היה לה קשר איתו. הוא היה בן 60, והוא היה מלמד גם במחנות את הילדים של הגרמנים. הוא לימד את הילדים והוא וחבריו קיבלו הטבות כלשהן. זה מה ששמענו וזה מה שידענו עליו. איפה נעלם ומה קרה לו אחר-כך – זה לא ידוע לנו.

כאמור, ביום הילקחו הצלחנו להודיע לאחי שהוא נלקח, הוא יצא עם האוטו של השגרירות בעקבותיו, עם תעודה חדשה, ונדד אחריו תחנה אחר תחנה עד שנעלמו העקבות. לא הצליח להשיג אותו, זה היה גורל אבי.

בסוף נובמבר הלכנו לבית המוגן בכוחות עצמנו. אחר-כך נלקחתי עם אמי לגטו. אמי רצתה שניקח איתנו. היא נתנה לי בגדים ביד, שמתי אותם הצידה, והרגשתי שאין לי כוח יותר לעזור ולתפקד. אמי ראתה שאין לה אפשרות להיעזר בי, וארגנה את הדברים לבדה. לקחתי קוביות סוכר בכיס שיהיה מה לאכול, כך התחלנו לצעוד ברגל לכיוון הגטו. בית הספר היה בקצה העיר והגטו היה בלב העיר, וכך התחלנו בנובמבר, בקור עם כל המיטלטלין לכיוון הגטו. שם צופו את האנשים בצפיפות נוראית. כעבור שנים כשהיינו כבר פה בארץ התברר לי שגרתי בגטו בחדר אחד עם אברי. זה התברר בדרך מקרה בשיחה בינינו.

בגטו גרו הרבה ילדים עם כמה אמהות באותה דירה. בדצמבר כבר התחילו ההפגזות על העיר ואוכל כמעט שלא היה – אפונה, שעועית ולחם במנות מאד-מאד קצובות לילדים. אני בכל אופן נשבעתי אז ששעועית אני לא אוכל כל חיי. במקום כלשהו בקהילה בישלו מרק לילדים, אימי מבין כל הנשים הייתה מוכנה תמיד לצאת עם דלי ולהביא לכל הילדים בדירה את המרק שחלקו. היא הייתה אישה חולת-לב עוד לפני המלחמה אבל התקופה הזאת החזיקה מעמד. ההפגזות נמשכו והיו פגיעות בביתם. היינו צריכים להיות במרתף ואני נורא פחדתי. כשירדתי למרתף לא רציתי לעלות, והעלו אותי בכוח כדי שאשאף מעט אויר. ההפגזה הייתה נוראית. ידעתי בעצם שההפגזה היא לטובתנו אב היא הייתה נוראית והפחידה אותי נורא. הפגיעות היו רציניות. פחדנו מאד, והיינו מורעבים ולא ידענו מה קורה מסביבנו עד לשעיר נכנסו הרוסים והכל נגמר.

אני זוכרת את היום של השחרור כשהחלטנו לצאת לרחוב וללכת הביתה. העיר הייתה הרוסה לגמרי. ראינו את הגוויות הרבות בכל מקום. אוכל לא היה, חתכו חלקים מן הסוסים שנורו, ואת הבשר נתנו לילדים. הגענו הביתה.

הלכנו לדירה שלנו והאכזבה הייתה גדולה. בדירתנו מצאנו משפחה אחרת, משפחה אנטישמית ששוכנה בה. לא היה כל אמצעי להוציא אותה מהדירה שלנו. הוקצב לנו חדר קטנטן בדירה, אתם במשותף. זאת הייתה אכזבה קשה מאד, כי היינו בטוחים שרכושנו וביתנו יוחזרו לנו לאחר השחרור. זאת הייתה משפחה לא יהודיה, אצלנו היה בית כשר, הם כל הזמן בישלו ואכלו חזיר, ואמי נהלה בית כשר. זה היה באותו מטבח. מטבח משותף, מקלחת משותפת, מזווה משותף, רק החדרים נפרדים, זאת הייתה תקופה קשה מאד.

אמי החזיקה עוד איזה זמן מעמד. אחרי זה חלתה מאד ושנה שלמה שכבה בבית חולים ואני נשארת לבדי באותה דירה.

אחי, שהיה בשגרירות, המשיך עם חברי התנועה לאסוף את הילדים היתומים ולרכז אותם בבתי הילדים. אחי היה אז כבר מורה. ובתור מורה התחיל ללמד את הילדים. מן האח השני, קבלנו ידיעה שהוא נמצא ברומניה, בטרנסילבניה. הוא הצליח לברוח לפני הסוף וכומר פרוטסטנטי הציל אותו. לפי הזמנת אחי זה – יצאנו. **אמי ואני וכאן התאכזבנו אכזבה שנייה, ידענו שהצבא הרוסי הוא זה שהציל את חיינו, אבל הקבוצות הראשונות של החיילים הרוסיים עסקו הרבה בביזה ובשוד. עברנו מרכבת לרכבת עד לרומניה.** בדרך חטפו לאמי את התיק, רוסי אחד לקח מאמי את טבעת הנישואין שלה **ונשארנו שם באמצע הדרך בלי כלום.** זו הייתה חוויה מזעזעת. הגענו לקלוז' והיינו שם כמעט שנה עד שהסתדרנו העניינים בהונגריה.

הצטרפנו אל אחי שנשאר והיה כבר קצת יותר מסודר, ואז הוא קיבל הוראה מההנהגה להעלות קבוצה גדולה של נערים ונערות דרך גרמניה ארצה. וכך הוא יצא ועלה, בהתחלת 1947, בקבוצה הזאת היו: איציק, מלכה עצמון והאח שלה, וכל הקבוצה מרמת השופט, הם שהם כמעט שנה באוסטריה.

אחי ריכז את כל בית-הילדים הגדול הזה, משם שלח את הילדים לארץ עם "אקסודוס". בהיסגר המחנה באוסטריה הוא הגיע ארצה.

כשקלטה התנועה בני גילים צעירים, התחלנו את החיים שלנו בתנועה בצורה יותר מאורגנת עם התקווה לעליה ארצה. אני עליתי לארץ ב-1949. אמי הצטרפה אלינו לאחר שנה במסגרת איחוד משפחות. ואחי (הצייר) נשאר בהונגריה. [10]

עדותו של מנחם שמעון

מתוך השיכחה...

עזיבת הורינו הייתה עטופה במעשה מרידה של נוער כנגד עולמנו שלא רצינו בו עוד. שירו של שמעוןביץ' הדליק בנו את להבת המרד:
אל תשמע בני, אל מוסר אב
ולתורת אם אל אזן תט...

לא דאגנו עוד לגורל בני משפחותינו שדרכם בגולה הובילה אותם לאושוויץ. הקץ האכזרי שלהם לא חדר לתודעתי עד ביקורי המאוחר בטרנסילבניה בשנת 1976, כשנזדמן לשוחח אישית לשותפים לגורלם, שהיו אתם במחנה ההשמדה.

והרי הסיפור, שטרם העליתי על הניר ולא כל שכן על דל שפתי.

אבי מת בקרון הרכבת שהובילה אותם לאושוויץ. הוא לא שיער בנפשו עד כמה זכה ברחמים שמצא את מותו בדרך זו. בשערי אושוויץ אמי ואחותי עם בתה הקטנה, שלא רצתה להיפרד ממנה, הופנו בתנועת יד רשלנית אל מותם בתאי הגזים. גיסי עם בנו בן ה-15 הלכו בשביל החיים המפוקפקים לתוך המחנה.

איש שיחי, שהיה אז בגיל בן אחותי, אגון שמו, היה שותף עם אביו לאותו הצריף העלוב למגורים עם קרובי, סיפר את סיפורו בקול הססני שמא יפגע ברגשותי, והרי תמצית דבריו: תמיד היינו רעבים ולא נרתענו מלבחוש באשפה ושיירי אוכל. כל שריד של מזון היה יקר המציאות. הוא נעצר בדיבורו וניתן היה להבחין שבקושי ממשיך בסיפורו. לעולם לא אשכח את המחזה המחריד איך גיסף חטף כל פירור מבנו חסר כוח התנגדות ותחב במהירות אל פיו.

אל תתרעם ואל תזדעזע, - אמר איש שיחי - בני אדם הפכו לחיות טרף ולא היו עוד קשרי משפחה וכל מעצורים.

* * *

בראשונה הרגשתי בזעזוע הבלתי אמצעי של השואה בשיחה לילית קשה ומיגעת עם ידידי מכבר - שגורל מר היה צפוי לו - הרי זה קסטנר ר' ז' ו, העיתונאי לשעבר ב-UIKELET עיתון יהודי טרנסילבניה בשפה ההונגרית, שהופעתו חודשה בארץ. קסטנר לאחר עלייתו בסיום המלחמה הפך להיות פקיד ממשלתי בכיר בתוקף שייכותו למפא"י. הוא שימש דוברו של השר דב יוסף עד משפטו המפורסם ועד מותו הטרגי. מערכת UIKELET ב-KOLOZSVAR היה כעין מרכז תוסס של תנועת השומר הצעיר בזכותו של ידידנו היקר יוסף ימבור המנוח.

הידידי של קסטנר באותו לילה של תל אביב לא היה מאולץ, לא היה חייב לי דבר, לא ציפה ממני לטובות הנאה ולשחרור מאשמה שכבר אז ריחף באווירה של ישראל.

לעולם אל תשפוט אדם בטרם תגיע למקומו ומצבו, התחיל קסטנר את דבריו, אינני מאחל לך גורל זה שייפול בחלקך. הייתי נתון בשנות המלחמה אולי בזכות כישורי להתהלך עם הבריות ושליטתי בשפה הגרמנית כנציג הקהילה היהודית בראשית בטרנסילבניה ולאחר כך בהונגריה.

הייתי בין פטיש וסדן.

הסדן של מצוקת ההיסטוריה היהודית והפטיש הכבד ואכזר של מגנן המוות המשוכלל והמשומן היטב של השליט הגרמני.

ראיתי את עמנו באומללותו בחוסר אונים ובהשפלה, שאין דמיון יכול לתאר אותו. אנשים ששנינו הכרנו וכבדנו פשטו את צלם אדם. במועקה של הפחד ואימה הלכו והצטמקו רגשי אנוש וכושר השפוט לטוב ולרעה, הייתה קיימת רק החרדה לקיום הפיזי בצל הכבד של התרופפות וחדלון.

ואני בתוך המערבולת הזאת, עושה ניסיונות נואשים לנווט את הספינה הרעועה שלנו בים סוער. נכשלתי לא פעם - יודע אני - אך מטרה אחת קדושה היה לפני: להציל חיי היהודים. שיחתי עם קסטנר נחרטה בלבי ועד היום נזהר אני לשפוט בני אדם על מעשיהם, כשאני עצמי לא התנסיתי בהם.

לא יכולתי לאחר שיחתי עם קסטנר להימנע מלעשות את חשבון עולמי של יהודי שלקח את גורלו בידו וסלל לעצמו את הדרך בארץ ישראל ובקיבוץ. [11]

עדותה של יהודית סנש {ליכטמן}

יהודית סנש (ליכטמן), נולדה בדברצן הונגריה (DEBRACEN) **בשנת 1930**. בעדותה היא מספרת על ילדותה בדברצן בשנים 1941-1944, הגבלות בחיי היום-יום, נומרוס-קלאוזוס, אריזציה וגיוס הגברים לפלוגות העבודה בצבא ההונגרי.

ב-19.3.1944 נכנסו הגרמנים להונגריה וריכזו את יהודי דברצן בגטו. משם הועברו לבית-חרושת ללבנים. היא מתארת את התנאים והפחד מהלא-נודע. בראשית יולי 1944, התחיל הגירוש לאושוויץ-בירקנאו. יהודית מתארת את הסבל שלה ובני משפחתה בתוך קרונות הרכבת ו"קבלת הפנים" באושוויץ-בירקנאו. בהמשך היא מתארת את ההשפלות והתנאים הקשים במחנה, היחסים בין האסירות ומאמציה להגיע למחנה בו שהתה אמה ואת אחוות הקשר בין בני המשפחה.

בספטמבר 1944 נשלחת יהודית למחנה ברגן-בלזן. בינואר 1945 היא מועברת למחנה עבודה MARKKLEEBERG בלייפציג. שם היא מועסקת בבית-חרושת לתחמושת ומתארת את ההווי החברתי במחנה.

עם התקדמות כוחות הברית היא מפונה בצעדת-המוות לעבר מחנה טרזיינשטאט. צעדה קשה. רגליה קפואות והיא נזקקת לטיפול. גרמניה נחלה תבוסה במלחמה ואז מגיע רגע השחרור. בשעה שמחה זו היא מתמודדת עם הדילמה: לאן ללכת? היא מגיעה לבודפשט בתקווה למצוא את אמה. ב-1949 עלתה ארצה והגיעה לקיבוץ מעגן.

יהודית סנש (ליכטמן), מסרה עדותה בעל-פה ביד ושם וצולמה בסרט וידיאו. הדברים שהוקלטו בסרט הועלו על הכתב ללא עריכה. לא נעשו שינויים בניסוח ובתחביר כדי לשמור על אוטנטיות העדות.

ש. יהודית, נחזיר אותך לילדותך וספרי לנו כל מה שזכור לך על בית אבא, על האווירה שבה גדלת.

ת. אני גדלתי בעיר דברצן שהייתה בה קהילה גדולה של יהודים. המשפחה שלי הייתה מצומצמת למדי. היינו מאד קשורים עם חלק אחר של המשפחה. סבא שלי מצד אמי, ייסד בצעירותו בית חרושת לנעלים, ואחרי זה אבי שהיה החתן שלו, ודוד שהיה הבן שלו, המשיכו והצטרפו לעניין. זה היה לפי המושגים של אותם ימים. מפעל גדול למדי. גרנו גם די קרוב לשתיהן המשפחות שהזכרתי. למעשה הילדות שלי הייתה במשפחה המצומצמת שלי והמשפחה הקצת יותר מורחבת מצד זה, וגם עוד דודים ודודות מהצד השני.

הלכתי לבית ספר. באותם ימים ההתייחסות אל הילדים בכלל הייתה מאד שונה. לא כל כך היינו מעורבים במה שנעשה בעולם הגדול. אני לא יודעת אם זה טוב או לא טוב, בכל אופן אני יכולה להגיד שאני גדלתי באיזה שהיא, לא אגיד בועה, אבל בהחלט סביבה מאד מוגנת. זה התבטא בכך שאנחנו היינו באמת בתוך המשפחה המצומצמת והיותר מורחבת וחיינו את החיים הרגילים והיום יומיים שלנו.

אני צריכה לציין שהייתי בת תשע כשמלחמת העולם השנייה פרצה. למעשה, חלק גדול של הילדות שלי היה בצל המלחמה. ובכל זאת, באופן אישי, ממש על עורי אני לא יכולה להגיד שלא הרגשתי, כי כן הרגשתי, אבל לא יותר מדי.

שהייתה מלחמה – למשל, אנחנו לא יכולנו להדליק אור בערב והיינו צריכים לכסות את החלונות בנייר שחור להאפלה. לפעמים היו התקפות מהאוויר, הייתה סירנה בלילה והיינו צריכים לרדת למרתף.

הייתה הקצבה לגבי מזון. אבל שוב, באופן ממש, אני המשכתי את החיים, הכל היה כרגיל, המשפחה הייתה בבית, בית החרושת לנעלים פעל כמו שצריך. אני למדתי בבית ספר והייתי תלמידה חרוצה למדי.

בעיר הולדתי גם היה דבר כזה שהיה בית ספר תיכון יהודי לבנות והיה בית ספר תיכון יהודי לבנים. בית הספר התיכון של הבנים זאת הייתה גימנסיה. אפשר היה לעבור לגימנסיה מכיתה חמישית והחישוב היה שונה מאשר בארץ. בגיל חמש עשרה יכולתי לעבור לבית הספר הזה, אבל היה צריך להתקיים תנאי שאני אלמד לטינית ואלגברה וכל מיני מקצועות שלא למדו בבית ספר תיכון לבנות. כך למשל, בשנה האחרונה של ילדותי האבודה, אני לפני הצהרים למדתי בבית הספר הרגיל שלי, אחרי הצהרים למדתי ללמוד את אותם מקצועות שהייתי צריכה להבחן אם רציתי לעבור לגימנסיה. אני אומרת את כל הרקע הזה, כי הייתי מאד עסוקה בענייני. עם הלימודים, עם החברות, עם המשפחה. זה הרקע.

ש. באיזו כיתה היית כשהמלחמה פרצה?

ת. אני הייתי בת ארבע עשרה כשהגרמנים נכנסו. אבל בהונגריה של אותם ימים, בית הספר התיכון התחיל בגיל עשר. זאת אומרת, הייתי כבר בתיכון בכיתה רביעית.

ש. מה הייתה הסביבה הקרובה שלך, החברות שלך?

ת. בעיר שלי היו אזורים שהיו בהם הרבה תושבים יהודים, וגם אנחנו גרנו באזור כזה. החברות באו, פלוס מינוס מאותו רקע. לרוב זה היה ויש לי עדיין בת דודה שאנחנו היינו מאד מאד מקורבות. היא הייתה כתה אחת מעלי בבית הספר אבל היינו ביחסים מאד מאד קרובים כל הזמן. אחרי זה במשך הזמן יש לזה השלכות עד עצם היום הזה. החיים היו הרבה יותר צנועים, אם אני יכולה להגיד, בהשוואה להיום. המשפחות, כל אחד עשה את חובתו אם בעבודה או בלימודים. אחרי הצהרים היינו בבית. מאד אהבתי לקרוא, קראתי הרבה מאד ספרים. לפעמים יצאנו לסרט לקולנוע. שמרנו את החגים, את השבתות. אז השבת הייתה שבת שבאמת שבתנו מכל מלאכה ואבא שלי הלך לבית הכנסת, הלכנו לבקר את הסבא, את הדודים. חיים צנועים, הייתי אומרת, אבל בהחלט שלווים ומספקים מאד.

ש. הייתה שם תנועת נוער?

ת. פה אני צריכה לעשות אולי אתנחתא קטנה. בעיר היו אמנם תנועות נוער, אבל אני לא הייתי מקורבת אליהן בכלל. בהונגריה, תנועות הנוער הציוניות לא היו כל כך מפותחות, כמו למשל בטרנסילבניה, שם הנוער היהודי היה הרבה יותר מאורגן. פה לא היה. או שיכול להיות שכן היה. אבל אני בכל אופן הייתי קטנה מדי לזה ולא היה לי שום נגיעה.

מה שעוד רציתי לספר, שהרבה פעמים כשאנחנו מדברים על התקופה הזאת של מלחמת העולם השנייה, שבאירופה בכל מיני מקומות כבר התחילו כל הזוועות שרק אחר כך נודע באמת המימד המפלצתי שלהן. ואיך זה שבהונגריה בעצם החיים נמשכו? במידה מסוימת, היום אני מבינה שאנחנו היינו באמת די מבודדים מבחינה זאת שהחיים נמשכו. ואני לא אומרת את זה שבעצם נמשכו כמו שצריך, כי לא דייקתי פה. למשל, החל מ-1942 היו לוקחים הרבה מאד גברים יהודים למחנות עבודה. את אבי לא לקחו. פה אני צריכה באמת לציין, שבית החרושת הזה לנעלים היה מאוד חיוני לשלטונות, כי הם גם היו עוסקים בייצור נעלים לצבא. כך שבית החרושת הזה עד הדקה התשעים, עד שנכנסו לגטאות, פעל

כבית חרושת. המשפחה המצומצמת שלי באמת הייתה שלמה. היו כבר שמועות בשנת 1941/1942/1943 מה קורה בארצות השכנות. אבל אני אומרת את האמת שאנו באופן אישי בתור ילדה לא כל כך הייתי מודעת להם ולא שותפתי. גם בדיעבד, כשאני מנסה לבדוק את הדברים, יכול להיות שאלה, או שלא היו מדויקים או לא במידה מספקת. אין לי ספק גם שהייתה התעלמות כי פשוט היה קשר להעלות על הדעת שהשמועות האלה יכולות להיות גם נכונות. כך שאם אני מדבר בשמי, אני הייתי מאד מרוחקת מכל הדברים האלה. כמו שאמרתי, אני מאד הייתי עסוקה בלהיות תלמידה והמשפחה המצומצמת.

ש. בבית ספר עצמו השתנה משהו? איזו תמונה אחרת על הקיר או אולי המורה מתייחסת אחרת? יש איזה נושא שמדברים עליו שלא דיברו קודם?
ת. התשובה שלי, עד כמה שאני יכולה לזכור, היא שלא. אני למדתי, כפי שאמרתי לך, בבית ספר יהודי. אבל באותם ימים גם בבית ספר יהודי, למשל כל יום היינו צריכים להתחיל את היום עם איזה שהיא תפילה שעד העצם היום הזה אם יעירו אותי באמצע הלילה אני יכולה לדקלם, שאני מאמינה בהונגריה ואני מאמינה בהונגריה הגדולה ואני מאמינה בתחיית הונגריה הגדולה. פחות או יותר זה הנוסח. את זה אנחנו היינו צריכים להגיד בבוקר ובסיום הלימודים. אבל יותר מזה לא הרגשנו שום דבר.

אני צריכה לציין, שמאחר שזה היה בית ספר יהודי, אנחנו לא למדנו בשבת ולמדנו ביום ראשון. זה לא היה דבר הכי נעים ללכת, בעיקר כבר בשנות הארבעים, לקראת 1944, ללכת ברחוב ביום ראשון עם הילקוט. לא פעם שמענו הערות גנאי בקשר ליהודים, ששלחו אותנו למקומות מסוימים. אבל מעבר לזה, אני עוד פעם אומרת, אני באופן אישי לא יכולה להגיד שהרגשתי דברים.

ש. האווירה הכללית בעיר דברצן השתנתה באיזה מובן או לא היה שום שינוי משנת 1941, נניח?
ת. אין לי ספק שהיה שינוי. קודם כל לקחו הרבה גברים למחנות עבודה. שנית, הייתה מלחמה. שלישית, בכל זאת כמו שכבר הזכרתי, כל מיני שמועות הסתננו. אבל אני באופן אישי מה שרציתי להדגיש, שאולי אז הילדות הייתה יותר מוגנת מאשר היום ומעט הסתנן, לא לתודעתי, אלא לתחום התעניינותי.

היה לנו בבית כמובן רדיו ושמענו חדשות וזה היה קודש לשמוע את אמריקה החופשית ואת הבי.בי.סי. והייתה עיתונות וצריך היה לסנן. אני יודעת שההורים שלי כשקראו את העיתון דיברו ביניהם אחרי הסינון של מה שהם קוראים, מה האמת. אבל כל הדברים האלה הגיעו אלי רק דרך אגב. צריך לזכור שהייתי מאד צעירה. בגיל שלוש עשרה לא כל כך עוסקים בעניינים מהסוג הזה. אבן באופן כללי, למרות כל מה שאמרתי מקודם, בכל זאת חיי קהילה היו ובית הספר ובית הכנסת והמוסדות פעלו.

ש. בקהילה היהודית היו איזה אירועים לכל הקהילה כמו חנוכה, פורים? ת.אני לא יודעת.

ש. אמא שלך אולי עסקה באיזה ארגון? הייתה חברה בארגון נשים?
ת. היא הלכה לפעמים, היו כל מיני, אבל אני ממש לא יודעת למה. אני צריכה לציין שיש לי בת דודה, כבר הזכרתי אחת ועכשיו אני מזכירה אחת אחרת. כשאנחנו מדברות על דברצן אני תמיד אומרת: אני לא זוכרת. יכול להיות שיש לי גם מסך פסיכולוגי, אבל גם באופן ממשי לא הייתי יכולה כל כך לזכור, כי גם לא הכרתי כל כך. אפילו אם הכרתי, אני לא זוכרת. דבר שני, אם זה יפה או לא יפה. גם אחרי השואה לא התעניינתי בזה. מעניין שהיו כאלה שבכל זאת יותר, יש לי איזה שהוא הסבר, אני לא יודעת אם זה כאן המקום להגיד אותו או לא.

ש. אולי תגיד את זה בסוף. חשבתי שאולי את זוכרת איזה אפיזודה או משהו.
ת. לא. רציתי להגיד שגם אין לי כל כך קשר עם העבר הזה, עם החלק הזה של העבר. אולי גם לא חיפשתי מספיק כי באמת יצאו חוברות ומחקרים וכנסים. אני אפילו לא הולכת למפגשים האלה של יוצאי העיר.

ש. ב-1942 כשלקחו לגדודי עבודה, את אבא שלך לא לקחו?
ת. לא. הגענו יחד עם אבא שלי לאושוויץ.

ש. נעבור לתקופה שהכל מתחיל. אולי באמת תספרי לנו על מרץ 1944.
ת. ב-9 במרץ 1944, אם אני זוכרת נכון זה היה יום ראשון. ומה שאני זוכרת שהתכוננו לאיזו חגיגה בקשר לאיזה אירוע שקשור עם ההיסטוריה ההונגרית. הייתי צריכה לגשת למורה בקשר לאיזה דקלום. ראיתי שהרחובות מלאים צבא אדיר. המון אנשים צועדים. שמעתי מעוברים ושבים שזה הצבא הגרמני. צריך לציין שזה באמת התחלת הקץ, אותו יום 19 במרץ 1944. אני חושבת שאני לא רוצה להתעסק בפירושים למיניהם.

ש. איך זה השפיע עליך?
ת. הדבר הזה השפיע מיד. אפשר להגיד שכל הדברים נעשו אחרי זה במהירות כזאת. הרי המכונה כנראה הייתה כבר כל כך משומנת אצל איימן וחבר מרעיו. הכל הלך כל כך מהר שלפעמים קשה לתאר. כשאת מספרת בעצמי, אני אומרת: האם אני שומעת מה אני מדברת?
כעבור, אני לא יודעת אם זה היה שלושה ארבעה ימים או מקסימום שבוע, התחילו להגיע הוראות בקשר לכל מיני גזרות. זה היה לשאת את הטלאי הצהוב, וזה היה איזה שהוא שוק פסיכולוגי מאוד משמעותי ומאד עמוק. אני מאד זוכרת את ההרגשות האלה של לתפור את הצד על המעיל על הצד המסוים. וכשפעם ראשונה יצאנו החוצה עם זה היתה הרגשה מאד מוזרה.

ש. אתם באמת הייתם צריכים לתפור את זה? ת. כן.
ש. קבלתם הוראות איפה זה צריך להיות?
ת. כן, איפה זה צריך להיות, באיזה צד, איזה גובה, איזה גודל. וזה היה אחיד, הרקע הצהוב ועל זה מגן דוד. אבל המאורעות רדפו זה את זה כך שפשוט לא היינו יכולים הרבה מדי זמן להתעכב על אחד מהם.

לא סיפרתי, באמת אני הייתי צריכה להגיד, שכמובן גם בהונגריה היו כל החוקים נגד היהודים עוד לפני התאריך הזה שהגרמנים נכנסו. אני רק אזכיר למשל את ה"נומרוס קלאוזוס" שלא קיבלו יהודים לאוניברסיטאות או שהיו בתי ספר לא יהודים שקיבלו רק אחוזים מסוימים. היו קשיים לקבל רישיונות לעסקים ולקניה ולמכירה. אבל אני חוזרת לתקופה הזאת של אחרי 19 במרץ 1944 כשכל יום בעצם יצאה גזרה חדשה.

אם אני צריכה לציין את הדברים היותר בולטים. הם נכנסו בסוף מרץ 1944 ואנחנו היינו צריכים להיכנס לגטאות אחרי תקופה של כמה שבועות. אני לא זוכרת אם זה היה ארבעה שבועות או שבעה שבועות, אבל זה היה בערך תוך הזמן. נשיאת הטלאי זה היה איזה דבר יותר פסיכולוגי, כי בסופו של דבר נשארנו אותם אנשים, באותו לבוש, באיזה מקום, באותו עיסוק. אבל כשהגענו לנושא של הגטאות אז זה היה איזה שהוא שינוי מאד מאד דראסטי. נבחרו חלקים מסוימים מהעיר, באמת אלה שהיו מאוכלסים בהרבה יהודים. אבל אין לי מושג לפי איזה שיקולים עשו את זה. ריכזו את האוכלוסייה. בדברצן, אני לא יודעת אם בדברצן עצמה היו כעשרות אלפים יהודים או שזה היו כבר גם חלק מהסביבה. בכל אופן זה היה ציבור די גדול.

אנחנו נכנסנו לגטאות. מה שזכור לי שאנחנו היינו באיזה שהיא דירה ובדירה הזאת קבלנו משפחה של ארבע נפשות חדר. ובחדר הסמוך הייתה משפחה של סבא וסבתא ואיזה דוד, ובעוד חדר הייתה משפחה. זאת אומרת, המשפחה היותר רחבה היינו בדירה אחת.

לא הרבה זמן היינו בגטאות אבל אני זוכרת מספר דברים. קודם כל כבר לא יכולנו לצאת. כמוכן שכבר לא היה בית ספר. אינני זוכרת אם אבי יצא עוד לבית החרושת. על עצמי אני זוכרת שהייתה שם חצר גדולה ואנחנו די היינו סגורים שם. גם ההורים חששו מאד לאפשר לנו לצאת וגם בעצם לא היה לנו לאן לצאת, כי בית ספר כבר לא היה. לבקר לא היה את מי כי כולם היו בגטאות. למשל, אני זוכרת דבר אחד שהיו לי צמות ארוכות שאמא שלי סירקה אותי כל בוקר. ובוקר אחד בגטו היא אמרה לי שעדיף שנגזור את השערות, כי מי יודע אם תהיה לנו הזדמנות או אפשרות לטפל בשערות האלה. בוקר אחד היא גזרה לי. אני זוכרת את התחושה הזאת איך צמה ארוכה נשארה לי ביד.

אחרי זה אני זוכרת שהיו שמועות. ואז כבר גם אני הייתי יותר שותפה לשמועות. כי קודם כל היינו מאד, כמו שאמרת, מסודרים. והיו גם שמועות הרבה יותר ממשיות. התחילו לדבר שלוקחים את היהודים, מעבירים אותם, נשאר ולא נשאר. זה היה בחודש מאי 1944 ואנחנו התקרבו לחודש יוני. התחושה שכולם התחילו להכין. הכינו עוגיות שאפשר לקחת. באותם ימים לא היה "אוסם" ואת הכל עשו לבד. עשו אטריות וכל מיני דברים כאלה שאני לא זוכרת כבר איך קוראים להם. הכינו כל מיני מזונות שאם אומרים שהולכים לאיזה מקום אז אפשר היה לקחת אותם. החיים בגטו אולי התאפיינו בחוסר הוודאות ובחוסר ידיעה.

ש. איפה בעצם גרתם?

ת. גרנו בתוך העיר דברצן באיזה שהוא חלק שקבעו שזה יהיה הגטו. אנחנו לא היינו בתוך האזור הזה ולכן עזבנו את הדירה שלנו ועברנו לגטו וקבלנו שם חדר אחד. אני חושבת שאנחנו היינו בגטו מקסימום חודשיים ואולי אפילו פחות. הייתה שמועה שמוציאים את היהודים.

יום בהיר אחד באו ואמרו שכולם יוצאים מהגטאות. הוציאו את כל האוכלוסייה הזאת, למקום שהיה נקרא משום מה בית חרושת ללבנים. אחרי זה שמעתי שהיו הרבה מקומות כאלה עם אותו שם. רציתי לציין שבזמן שהיינו בגטאות היו כמה אזעקות. למשל, מעניין שאפילו הייתה באותה תקופה הפצצה על העיר דברצן ובגטו לא נפגע אף אחד. דווקא היו פגיעות ואמרו שהיהודים כבר ידעו איך לסמן ששם לא יזרקו פצצות. אבל זה באמת רק קוריוז.

ש. בתוך הגטו היה איזה ארגון, איזה ועד?

ת. היה ועד, כי אני יודעת שאבא שלי היה אז כבר די פעיל בוועד. היו גברים שהיו במחנות עבודה, גם בגלל זה. וגם בגלל שכנראה שהוא היה מסוגל להתמודד עם זה. שוב, אני לא יכולה להגיד לך במה הוא עסק. אני לא יודעת איך אצל האחרים, על כל פנים אצלי, אני לא יכולה לתת תשובה על כל מיני דברים שלא הגיעו עד אלי. אני רואה יותר את כל התקופה הזאת דרך הפריזמה האישית וממש המאד מאד קרובה אלי.

ש. איך בעצם זה משפיע עליך באופן אמוציונאלי אז? זה שאתם צריכים לעזוב את הבית ולעבור לגטו, יש אי-וודאות ולא יודעים מה יהיה. האם את מדברת עם מישהו או את נסגרת בתוך עצמך?

ת. הייתי אומרת שאין ספק שזה מאד השפיע. אין לי ספק שלי בתור ילדה באותם ימים לא היו הכלים לבטא אותם, אבל בפנים בלב היו הרגשות, היו הלבטים, היו הפחדים והחששות. עם מי שדיברנו, נניח, עם אמא ועוד כמה חברות בנות גילי, זה נשאר ברמה שכולנו היינו שותפים בעצם לאותן חששות. אבל החיים מאד השתנו. העתיד היה מאד בלתי ברור, מאד

לא ידוע. מה שכן קלטתי, שכל הזמן דובר על זה שצריך איך שהוא להחזיק מעמד. להחזיק מעמד הזה גם היה עוד קצת זמן.

בינתיים כבר הייתה שנת 1944 ובנות הברית והרוסים מצד מזרח התקדמו מאד. היה ברור שמתי שהוא המלחמה הזאת תגמר. סיום המלחמה זו איזה שהיא תקווה עלומה עבור כולנו. אבל בינתיים היינו בתוך כל הצרות האלה שאיך שהוא, אולי ההרגשה, אני לא יודעת, לא רוצה להתעסק בסופרלטיבים, להגיד הכי קשה או הכי מתסכל. אבל בכל אופן אחת ההרגשות הקשות זה שבעצם, אתה לא אדון לעצמך ושום דבר לא בידך. וזה אחד הדברים הקשים ביותר, אולי בעצם זו שלילת החופש כבר, שאתה עם כל הרצון שלך ואם יש לך יכולת או אין לך יכולת, אתה בעצם לא מסוגל לנווט את הספינה שלך. אלא איפה שהוא זה הולך עם הזרם ועם הגלים.

ש. על איזה דברים שאהבת היית צריכה לוותר באותה תקופה כשנכנסתם לגטו?
ת. קודם כל, כל צורת החיים השתנתה. הבית, הדירה, החדר, המיטה, המזון. באיזה כיוון שאני לא אתחיל אני אוכל להמשיך. הלבוש, התעסוקה, הלימודים, בית הספר. אני הייתי מאד גאה שאני אעבור לבית ספר תיכון לבנים. כי זו הייתה איזו שהיא פריווילגיה וזה באמת היה משהו. מאד אהבתי לקרוא, אז כמובן שלא הייתה לי שום אפשרות. בעצם החיים היו מאד מצומצמים. עדיין זה לא היה סיר לחץ, אבל סיר כבר היה. היה כבר גם לחץ, אבל זה עוד לא היה סגור לגמרי. כל החיים השתנו. השתנו אולי ב-335 מעלות.

ש. זה שהיית צריכה ללכת עם טלאי צהוב, זה פגע בך?
ת. כן. עוד לפני שנכנסו לגטו, אני זוכרת את התחושה שיש איזה מן הרגשה של "האם אני במשהו שונה מאשר בני האדם וצריך כאילו לציין אותי"? כי היום בדיעבד אנחנו יכולים לדבר, על גאות יחידה. מדברים בארץ לגבי דברים מסוימים. אנחנו יכולים להגיד שאני יכולה להיות גאה ביהדותי. אבל באותם ימים, צריך להודות, שהטלאי הצהוב הזה רצה להדגיש את כל הדברים שהם לא יפים. עצם המעשה ששמים עליך איזה שהוא סימן, זה מאד מטביע את חותמו וגורם באמת להרגשות של אי-נעימות ואי-נחת ותסכול ופגיעה באגו שלי, באני שלי, בעולם שלי.

ש. היו לך חברות לא יהודיות?
ת. לא. אני הייתי מסובבת, זו הייתה חברה רחבה עם הרבה יהודים. בבית ספר, בשכונות, במשפחה. כך שגם לא הייתה לי כל כך הזדמנות וגם לא נזקקתי לחברות כזאת. בבתים של אותם ימים היה אחראי על הבית, או איך לקרוא לזה. זה היה אמנם בית של ארבעה דיירים. היה מרתף שהם גרו שם. הייתה שם ילדה בערך בגילי. אבל המגעים היו מאד רופפים בינינו. היא הייתה היחידה שהכרתי שלא יהודיה.

ש. פשוט המומנט הזה שאת הולכת עם טלאי צהוב. האם את מתחמקת מהגויים או לא אכפת לך?
ת. לא, הלכתי לאן שהייתי צריכה ללכת. לא התחמקתי. עם זה, שוב, זאת לא הייתה תקופה ארוכה וגם לא היו הרבה הזדמנויות. יכול להיות שהייתי מפתחת דרכים או גישות או התייחסויות אחרות. אבל ככה, עם כל הפגיעות שאמרתי מקודם, בהחלט הלכתי עם זה.

ש. ההתייחסות של האוכלוסייה כלפיכם השתנתה במשהו ברגע שהלכתם עם הטלאי?
ת. כן, הייתה הרבה יותר עוינות. זה קיבל ביטוי בעיקר בביטויים מילוליים. אם כי אני יודעת גם על מקרים שזה הגיע לביטויים גופניים. אני לא נתקלתי בזה, אבל בקללות והערות ופגיעה מילולית בהחלט נתקלתי. והרבה יותר מאשר לפני זה. אני הרבה פעמים אומרת שאין לי ספק שבטח היו אנשים טובים גם בין התושבים הלא יהודים. אבל אני לא כל כך נתקלתי באנשים הטובים. משום מה הניסיון האישי שלי לא היה כל כך מעודד מבחינת הרמה האנושית שלהם. לא אז וגם לא אחרי זה.

ש. האם הצטרפו אליכם לגטו גם יהודים ממקומות אחרים?
ת. כן. ריכזו מהסביבה הקרובה. דברצן זו עיר מחוז ומסביב לעיר הזאת היו הרבה עיירות וכפרים שהיו בהם הרבה יהודים. הם רוכזו כולם בדברצן, כך שבאמת היו שם הרבה יהודים.

ש. התקופה הזאת בגטו הייתה די קצרה בעצם, נכון? רק חודשיים אויל?
ת. משהו כזה. אנחנו באמצע יוני 1944 נלקחנו לבית החרושת ללבנים ושם שהינו בערך שבועיים בתנאים מאד קשים. לפעמים אני ממש לא זוכרת. דרך אגב, אני תמיד זוכרת את כל הדברים, כי תמיד אני אומרת שכל המאורעות ופחות או יותר תאריכים אני מרגישה שנחרטו בברזל מלובן על לוח ליבי. וזה לא בתור מליצה אני אומרת. אבל יש דברים בכל זאת ששכחתי. למשל, השבועיים האלה אני זוכרת משהו שהיינו בחוץ. איזה מין מקום שהיה רק גג, לא היו קירות. שם היינו כשבועיים. היינו המון אנשים. שוב, יכול להיות שזה לא המון כמו שהיום הייתי אומרת, אבל ודאי אלפים אחדים.

אני צריכה גם לציין. בהונגריה היו ז'נדרמים שהם לא חיילים ולא שוטרים, אלה עם נוצת התרנגול. אלה היו גם בשטח. למשה כשלקחו את כל היהודים מהגטאות לבית החרושת ללבנים אז הם היו בשטח. הם היו אנשים, שוב, מי שאני ראיתי או מי שהזדמן לי או "התמזל" לי, אנשים מאד גסי רוח וצעקנים.

אני חוזרת לבית החרושת ללבנים. היינו שם ימים על ימים, בעצם באפס מעשה. מה שהיה, היו שמועות. אם אני צריכה לסכם את השמועות, כל הזמן שמענו שלהרוויח זמן, זה מאד חשוב. אז התחילו לדבר. על יד בית החרושת ללבנים היו פסי רכבת. אז כבר היה ברור וזה עמד באוויר המקום הזה שלוקחים את היהודים. התחילו כל מיני שמועות שלוקחים למחנות עבודה ולוקחים למקום זה ולמקום אחר, כל מיני שמות הועלו. אני זוכרת שאבא שלי תמיד שמעתי שהוא אומר לאמא שאנחנו צריכים להשתדל להישאר. כאילו חיכו לאיזה שהיה הצלה שכל שיותר זמן מחכים היא תבוא. בדיעבד, אני לא יודעת, יכול להיות שזה קשור באמת לכל המשא ומתן שהיה לקסטנר לגבי שחרור ולגבי כל מיני דברים. אם אני קצת מתקדמת הלאה, אז באמת בתום השהייה של שבועיים שם, ראינו שבאה רכבת והתחילו להעמיס מאד ומאות אנשים על הרכבת.

ש. עוד לפני זה. הייתם שבועיים בבית חרושת ללבנים. מה היו התנאים שם? איפה ישנתם? שירותים? אוכל? מים? איך הסתדרתם עם כל זה?
ת. אני חושבת שהכל היה מתחת לכל ביקורת. עד כמה שאני זוכרת, היה רק מין קש כזה מתחת לגג הזה שצינתי. כל אחד יכול היה להביא מהגטו מה שהוא יכול היה לקחת. אז לכל אחד הייתה נניח חליפת בגדים ואיזו שמיכה ואותו מזון שסיפתי שהכינו. אני לא זוכרת אם הייתה שם באר או ברז, מקור מים. אני חושבת שגם בית שימוש מאד פרימיטיבי היה באיזה שהוא מקום. התנאים היו מאד קשים. אבל בודאי שבימים האלה הדברים מאד החריפו. זה היה איזה שהיה הדרגתיות. בהתחלה, כמו שאמרתי היינו עם הטלאי, אחרי זה היינו בגטו, מהגטו הגענו לשם. ובבית החרושת ללבנים באמת התנאים נעשו גרועים פי מאה אלף מיליון. הימים האלה, בסך הכל שבועיים, היינו באיזו מן צפייה כזאת.

ש. האם היחסים ביניכם משתנים לאור התנאים שמשתנים?
ת. מה שזכור לי, שרק נעשינו יותר קרובים. כי היחד הזה, שלמשל אני לא הייתי רגילה. עכשיו זה היה יחד בעצם ללא מחיצות. לי בתור ילדה זה בכלל לא הפריע, להיפך. הילדים היו יותר ביחד. אני מתארת לעצמי שלהורים ולמבוגרים שגם היו יותר מודעים לכל מה שקורה היה יותר קשה. אבל היחד היה הרבה יותר ביחד. לא זכורים לי שום חילוקי דעות, לא זכורים לי שום חיכוכים, למרות התנאים הקשים. יכול להיות שהיו, אני לא רוצה להגיד את זה באופן פסקני. אבל זה מה שזכור לי. זה היה איזה מן דבר שגם הילדים מאד היו

מכונסים בתוך עצמם. לא שהם עשו חס ושלום איזה מעשה שובבות. חיכינו למה שעומד לקרות.

ש. שאלת שאלות?

ת. את יודעת, כולם שאלו שאלות אבל לא היה מי ששיב.

ש. את מי שאלת?

ת. את ההורים.

ש. מה שאלת?

ת. שאלתי: מה יהיה? לוקחים אותנו? לאן לוקחים? מה יעשו אתנו? מתי המלחמה תגמר? כולנו היינו בתקווה שהמלחמה תגמר ובאמת כל מצב האימים הזה וכל מה שהמשטר הזה עשה וחולל יגמר. בסופו של דבר בכל זאת ידענו, אני לא כל כך נכנסתי לזה, על כל הדברים מה שיש בעולם הגדול. שזה יגמר ואולי יבוא איזה עולם יותר טוב. אבל ההורים לא יכלו לתת תשובה. אני חושבת שאז בהחלט לא הייתי מודעת לזה. אני מתארת לעצמי שהקושי או אחד מהקשיים של ההורים שבאמת לא היו להם תשובות. כי אני לא רוצה להקדים מאוחר למוקדם. אבל בכל זאת היינו איזה שהוא אי, ומסביבנו היה רק ים, ושום דבר לא היה יכול להגיע. לא עזרה, לא יעוץ, לא הנחיה כלשהי.

זה היה מאד לבד הכל. לפעמים אנחנו מדברים היום שיש משהו, אז יש מיד ערוצי מידע, ערוצי עזרה, ערוצי יעוץ. פה לא היה שום-כלום. ואני מתארת לי שלמבוגרים שידעו יותר מאשר אנחנו הילדים, זה צריך היה להיות מאד מאד קשה. כי נניח אנחנו ודאי דאגנו, אבל הם בטח דאגו פי מיליון.

ש. אנחנו מתקרבים ליולי 1944.

ת. אני חוזרת עוד לתקופה הזאת של בית החרושת ללבנים שלקחו מאוד של יהודים ולקחו עוד פעם. ואנחנו, זאת אומרת אני והמשפחה שלי, אנחנו נשארו לטרנספורט האחרון. אני צריכה לציין לך, בדיעבד, שמתוך למעלה מעשרת אלפים יהודים שהיו במקום הזה, שני הטרנספורטים הראשונים באמת נלקחו לאוסטריה למחנות עבודה. הטרנספורט השלישי, ש"התמזל מזלו" להיות בו, אנחנו הגענו לאושוויץ, עם כל המשתמע מזה. הרכבות הגיעו בבוקר, ומה שאני זוכרת, שהיו המון צעקות ודחיפות וממש מכות. עד שאני נשלפתי והורמתי והייתי באיזה שהוא קרון. אנחנו היינו סגורים בקרון הבהמות המפורסם, בערך כשמונים איש, והדלתות לא ננעלו.

לפני שאני מספרת על הימים האלה של נסיעת האימים, אני צריכה להגיד שאנחנו עוד ירדנו, עוד הייתה איזה הדרגתיות. עכשיו הגענו לא לפתחו של הגיהנום אלא אולי אפילו לגיהנום עצמו.

בקרון התרחשו כל מיני דברים. קודם כל, עד אז אנחנו היינו בחזקת בני אדם בתנאים קשים. אם את שאלת על שירותים, אז הם היו פרימיטיביים אבל היו. מזון היה בצמצום, אבל היה. מים היו. אבל היה עוד משהו. ברגע שעלינו על הקרון הזה – כל זה בעצם נעלם. ואני מספרת כמה דברים. למשל השירותים. היה איזה שהוא דלי. אבל הייתה בעיה, כי אנחנו היינו שמונים איש בקרון, ולא היה כל כך מקום. כל תושבי הקרון הזה או כל אלה שהיו בקרון בעצם היו בני המשפחה שלי. הסבא שלי, הדודים, בני הדודים, ההורים והאח. שאני אראה את אבי יושב על הדלי הזה? זה איזה מין שברון שקשה לתאר. עד עכשיו האדם היה אדם ופה התחיל משהו להתערער. זה דבר אחד.

דבר שני, הצפיפות. לא יכולת אפילו לשבת, רק אם ישבנו זה על זה. הריחות, הקולות, הרעב, הצמא. זה היה משהו שבכלל בלתי ניתן לתאר את זה. נכנסת לגיהנום. אחרי זה הגענו עוד לכל מיני שלבים.

ש. הפרטים האלה כל כך חשובים לנו לשמוע. איך את באופן אישי מתמודדת עם זה שאת צריכה בעצמך לשבת על אותו דלי מלא ומסריח?

ת. זה היה נורא. זה היה נורא מבחינתי, אבל היה לי עוד יותר נורא אולי לא כמו שאני, אלא כשראיתי את אבא שלי ואת סבא שלי ואת אמא שלי. באותם ימים היה כיבוד הורים. בודאי שלא עלה על דעתי שאני אראה אותם במצבים מעין אלה. ואיפה שהוא אנחנו הרגשנו את התחושה של אין אונים. חוסר יכולת לעשות את הדברים המיני מלים ביותר.

גם עוד דבר שתמיד אנחנו פנינו להורים. נניח אני בתור ילדה, איפה שהוא פתאום יש סיטואציה שגם הם לא יכולים לעשות מאומה. זה ממש הרגשה שקשה מאד לתאר אותה. ובעצם ברגעים האלה אתה נשאר עם השיברון הזה ותו לא. אתה לא מתפלסף מה היה ומה יהיה ואיך. אלא אתה חי את הרגעים האלה הבלתי נסבלים, והרגעים האלה שאין להם סוף. שוב, מסע אימים זו לא מילה.

לפעמים הרכבת נעצרה, אם זה בלילה או אם זה ביום. תמיד צעקות, תמיד דחיפות. אי אפשר היה לרדת, אז שמו רק איזה דלי מים, שוב, היו צריכים לחלק את השתייה. מישהו היה צריך לרדת לרוקן את הדליים האחרים. המסע הזה זה משהו שרק מתאים לתאר את זה כגיהנום.

ש. משהו השתנה אצלך ביחס להורים בזמן הנסיעה הזאת?
ת. לא התערער בי שום דבר כלפיהם מבחינת הכבוד וההערצה, אלא נמהל בהם כאב תהומי שאני רואה אותם בצערם או בחשיפתם לתנאים הבלתי אנושיים האלה. זה התווסף. כאילו שכל מה שהיה קודם, האהבה וזה, זה קיבל עוד כמה דרגות. זה עלה. לא להיפך אחרי שראיתי אותם. זה הגביר אצלי את התחושה שאני לא הייתי צריכה לראות אותם כך. ואם אני רואה אז להם זה עוד יותר קשה. זה בהחלט עורר אצלי את התגובות האלה של יתר כבוד ואהבה ודבקות יחד אתם.

בכלל, הימים האלה, אני כבר אמרתי לך, שהרבה פעמים יצא לי לספר על דברים. אני חושבת שהימים האלה הם ההתחלה שבאמת מזרקים לגיהנום, תרתי משמע. אני לא מוצאת מספיק תיאורים לתאר את הדבר הזה. לפעמים אני חושבת שזה יותר גרוע אפילו מאושוויץ עצמה. כי הסביבה והסיטואציה והכל מסביב. לא שלחיות באושוויץ זה לא חלום בלהות, אבל זה עוד חלום בלהות בריבוע, או אני לא יודעת איך להגיד את זה. פה, אני חושבת שמה שאני הרגשתי שלוקחים מהאדם את הכבוד האחרון שלו. לא יודעת בדיוק אם הכבוד האחרון. אני לא רוצה להשתמש בזה, כי אני חושבת שהם שמרו על הכבוד. אני לא רוצה להגיד שלא היה להם צלם אנוש. כי גם בתנאים הבלתי אפשריים האלה, הם עד הדקה האחרונה שמרו על צלם אנוש. אבל זה היה משהו מאד מאד קיצוני.

ש. דברתם משהו ביניכם?
ת. אני זוכרת את קולות הרכבת. שמונים אנשים סגורים עשרים וארבע שעות במשך ארבעה ימים, אז הדיבור הוא רק על זה אם מישהו הצליח לעלות ואיזה נוף הוא רואה, ואם נעצר או הלך לשירותים. לא כל כך יכולנו לדבר כי לא היה ממש . . . רק את הדיבור מה שנבע מהסיטואציה ומהתנאים.

ש. האם חוסר האונים הזה, מקרב אתכם מבחינה פיזית?
ת. כן, גם מבחינה פיזית, החיבוק. להיות ביחד זה נותן איזה הרגשת כח, זה נותן הרגשה של שיתוף. וגם, אולי בכל זאת איזה שהיא תקווה מתחת לכל זה.

ש. עם אמא שלך היה לך קשר חם, אמוציונאלי?
ת. כן. ובהמשך די הרבה מהדברים המאד עצובים שלי מתרכזים באמא שלי, בסיפור שלי.

ש. כמה זמן נמשכת הנסיעה הזאת?
ת. נסענו בערך ארבעה ימים והגענו לאושוויץ. עוד לא ידענו את זה. אני זוכרת שזה היה כבר שעת בוקר.

ש. יכולתם לישון בכלל בקרון?
ת. זו הייתה מין שינה כזאת בישיבה שפופה או בעמידה או משהו כזה. אדם לא מסוגל להיות ער ארבעה ימים, אבל קשה לקרוא לזה שינה. זה בטח נים לא נים. הדלתות נפתחו עם שחר והדבר הראשון ששמענו היתה: "שנל! שנל!" בצרחות, בנביחות, בצעקות. ראינו שם חיילים גרמנים עם כלבים. לרדת מהר! לרדת מהר! והדבר השני ששמענו היה להסתדר לחוד גברים ולחוד נשים ובחמישיות.

ש. עם מי את הולכת?
ת. כל הזמן, מה שיכולנו לדבר בקרון, אז אנחנו קיוונו... למרות כל השמועות או חוסר השמועות הייתה לנו אמונה תמימה שבכל זאת באיזה שהם תנאים, אבל נישאר ביחד. כשהייתה הוראה ראשונה להסתדר גברים ונשים זה כבר היה איזה שהוא סימן לא הכי מוצלח ולא הכי טוב ולא הכי מעודד. אבל לא היה זמן לחשוב. כי מיד התחילו. עד כמה שאני זוכרת היה להם ביד, אני לא זוכרת אם זה היה שוט או מקל, אבל הרביצו להסתדר בחמישיות.

אנחנו ירדנו מהקרון. אחי ואני ראיתי שהם הולכים עם הגברים ואנחנו הלכנו הנשים והסתדרנו בחמישייה. החמישייה הייתה ככה: אני הייתי בקצה, על ידי אמא שלי, על ידה בת דודתי שקוראים לה חוה, על ידה הייתה לה אחות יותר מבוגרת, אמא שלה וילד בן שבע. אנחנו היינו חמישייה והילד. לא ידענו אז עוד מה, אבל בדיעבד הבנו שהעבירו אותנו לפני סלקציה של מנגלה. הוא עשה ככה וככה. זה הלך כל כך מהר שלא הספקת להתאושש. ומה שהיה, שחוה, זאת הבת דוד שלי, ואמא שלי ואני היינו שלוש, הלכנו ככה. והאחות שלה שהייתה בת שש עשרה והאמא, אמא צעירה אבל כנראה בגלל הילד, הלכו לצד השני. בדיעבד, התברר לנו שהם הלכו ישר לתאים הגזים. אז עוד כמובן לא ידענו. אני זוכרת, למרות שזה היה יולי, הבוקר לא היה סגריר אלא לא היה אור מלא. באושוויץ זה אקלים די קריר.

מה שאולי מאפיין אולי יותר מכל דבר אחר זה באיזו מהירות זה התרחש. לא הספקת באמת שום דבר. לכל אחד היה ביד צרור קטן. וכל הזמן 'שנל שנל'. ובתמונה הזאת כבר נכנסו הקאפואיות והקאפואים ודחפו אותנו לאיזה שהוא מקום.

ש. אני רוצה שתתארי את הרגע הזה. אמנם זה מהר ואת לא יודעת מה מתרחש. מה הכי חשוב לך באותו רגע?

ת. להישאר ביחד עם אמא, ועד כמה שאפשר עם היתר. כשעשו לנו ככה, אז היינו שלוש, רק להישאר ביחד. זאת הייתה התחושה. ועם התחושה הזאת הכניסו אותנו לאיזה מקום ואמרו להתפשט. רק את הנעליים אפשר היה לשמור.

ש. מקום סגור?

ת. כן. כולם ערומים, ואני לא הספקתי להגיד כלום, ומישהו תפס אותי, הושיב אותי ואז הרגשתי שעובדים על הראש שלי ואני רואה שהשערות נופלות, ואני רואה שמישהו יושב שם והמישהו הזה עם קרחת. אני צועקת: אמא! אמא! והיא אומרת: אני אמא שלך. זאת הייתה אמא שלי שלא זיהיתי אותה. גם עם קרחת וגם ערומה. והבת דודה שלי חוה, היא הייתה על ידי. זה מין רגע שפשוט לא זיהינו זו את זו.

ש. מה התגובה שלך? את נשארת לשבת?

ת. אני זוכרת את התחושה שצעקתי 'אמא' והיא אומרת: אני על ירך. ולא זיהיתי אותה, כי אף פעם לא ראיתי אותה במערומה. כמובן עם הקרחת הזאת, זה מאוד משנה את האדם. היא הייתה אשה בת שלושים ותשע, אשה צעירה. אז נתנו איזה בגד עליון.

ש. את קמת, חיבקת אותה?

ת. כן, והיא חיבקה את שתינו. אז לכולנו זרקו איזה מן בגד, בלי כלום. כשהתפשטנו אמרו רק את הנעלים לשמור. אני לא זוכרת מה אמרו. שלוקחים את זה או מחטאים את זה, לא זוכרת בדיוק מה אמרו. בכל אופן נשארנו כל אחת מאתנו עם הנעל ביד. לנו היה בית חרושת לנעלים, ועוד לפני שכל זה היה לכולנו תמיד היו נעלים מיוחדות. ולכל אחד עשו נעלים גבוהות שזה יהיה חזק וטוב. החזרתי ביד את הנעלים הגבוהות. אז כבר היינו לבושות באיזה שהוא בגד. אני זוכרת שקבלתי שמלה שחורה עם שרוול קצר. ומה שהיה מאד בולט שעל הגב היה מריחת צבע באדום. אז ראיתי שכולנו מסומנים ככה על הבגדים. ושוב, היו צעקות בגרמנית.

דרך אגב, השפה הגרמנית זו הייתה השפה הרשמית השנייה בהונגריה וכל אחד למד אותה בבית הספר. אז אני לא יכולה להגיד שדיברתי גרמנית שוטפת, אבל קצת הבנתי. כמובן שאמא שלי דיברה גרמנית שוטפת.

אמרו שם שילדים מתחת לגיל שש עשרה יעמדו בצד כי רוצים לתת להם תנאים יותר טובים. אמא שלי אמרה: בטח אנחנו נלך לעבוד באיזה שהוא מקום ואולי יתנו לכם עבודה יותר קלה, אז כדאי שחווה ואני נלך הצידה. שוב, לא הספקנו לעשות שום דבר ופתאום היא נעלמה, אמא שלי. גם היה לי מאד קשה לזהות אותה באותו יום של ראשים עם קרחת, עם איזה שהיא כסות. ראיתי שאנשים מתרחקים משם. בת דודתי חווה ואני נשארנו שם. אז עוד פעם התחילו לצעוק.

ש. איך את מגיבה כשאת לא רואה את אמא?

ת. רציתי לחפש אותה, אבל מישהו דחף אותי ואמר: לא, אתן תלכו לפה ותיכף תפגשו. לא הייתה לנו שום שהות של פרידה, של חיבוק, של משהו. מצאתי עצמי עם חווה ביחד בקבוצת ילדים. דחפו על ימין ועל שמאל והגענו לאיזה שהוא מקום. אלה כבר באמת עובדות היסטוריות שבאשוויץ היו מקומות ענקיים. אני הגעתי למקום שנקרא Lager-C לבלוק מס' 12 שהיה נקרא "בלוק הילדים".

ש. זה בבירקנאו?

ת. כן, אושוויץ אנחנו קראנו לזה. בכל בלוק כזה היו, אני חושבת שהיו לפחות אלף נפשות. זה הלך הכל נורא מהר. אני רק כמה דברים מספרת. דחפו אותנו על הדרגשים האלה בני השלוש קומות, דחוסים כמו סרדינים. בכלל, בהתחלה אתה לא יודע איפה אתה נמצא.

ש. הם אומרים לך בדיוק או שאת צריכה לבחור לבד?

ת. לא, הם אומרים הכל. זה כבר הקאפואים. לא הספקנו להסתדר ומשהו והביאו איזה סיר או משהו כזה ושמו שם באמצע. אנחנו היינו על אותו דרגש שתיים עשרה בנות. שם הייתה התנפלות. בהונגריה אומרים שילדה מחונכת מבית טוב, יש מין ביטוי כזה. אני הייתי כזאת "יורמית", ילדה מחונכת מבית טוב. אפילו במצב הזה לא ידעתי איך לקחת בידיים ואיך לא לא כל כך יצא מהמזון הזה, שאני לא יודעת אם אפשר לקרוא לזה בכלל מזון אנושי.

ש. היה לך איזה דלי?

ת. לא, שום דבר, בידיים.

ש. לוקחים מרק בידיים?

ת. בפעם הראשונה אני זוכרת שלא היה שם שום דבר, עם הידיים אכלו. אני ממש לא זוכרת. את יודעת, כשאת שואלת משהו אני לא יודעת. אחרי זה בקשר למזון, אני יכולה לזכור שהביאו לחם שבהתחלה חשבת שהביאו לבנים, כי כך זה בדיוק נראה, אבל התברר שזה היה לחם. כל אחד קיבל חתיכה וגם חתיכת מרגרינה על זה. למעשה, אני חושבת שזה היה המזון העיקרי. כי מהמזון הזה מה שהביאו לכולם אני לא זוכרת בכלל איך אכלתי. אני לא חושבת שנתנו כלי, אני לא יודעת אפילו איך אכלו. רציתי להגיד שבאמצע הלילה או מתי שהוא, לא ידענו מה השעה. לא יודעת אם סיפרתי או לא, ששום דבר לא השאירו אצל האדם, רק זוג נעליים. שלא היה שעון כדי לדעת מה השעה. אז הכרנו את המושג צלאפל שזה אותו מסדר ספירה הידוע לשמצה. עמדנו שעות. אני לא רוצה להיכנס לזה כי אלה דברים די ידועים.

ש. זה בודאי קשה לקום באמצע הלילה?
ת. זה משהו איום ונורא. זה בכלל הכל איום ונורא. אני לא יודעת מה יותר איום ונורא, העמידה, הפרידה, האוכל, המקום, הכל. זה הכל כבר תחתית הגיהנום.

ש. תתארי לנו את הסיטואציה הזאת. מעירים אתכם מתי?
ת. באמצע הלילה. ואני לא יודעת כמה שעות, כי זה נדמה שזה שעות אין ספור. ואני מבינה שזה באמת היה שעות אין ספור. היינו צריכים להסתדר בחמישיות והאחראית על הבלוק הייתה סופרת וחוזרת וסופרת וחוזרות וסופרת. ואחרי עמידה שנדמה היה של אין שעות דקות וזמן הגיעה הפמליה הגרמנית והם ספרו יחד עם האחראית על הבלוק אם כולם ישנם. בכל בלוק כנראה היה מספר קבוע של נפשות. הדבר הנורא שאתה עומד, על רעב ועל צמא בכלל אין מה לדבר, אבל יש צרכים גופניים. זה היה באמת עינויים מאד מאוד קשים לעמוד. יש כאלה שמעידו והם קיבלו הרבה מאוד מכות. היה שראינו שלוקחים אותם את אלה שמעידו, או שעשו את הצרכים שלהם במקום כי לא יכלו להתאפק, זה היה נורא. אני רוצה לספר שני קוריוזים.
בוקר אחד כשקמתי הנעלים נעלמו לי. זה היה הפריט האחרון שקשר אותי למקורותיי ונשארתי יחפה. ואני צריכה גם להגיד שאני בחיים שלי לא הלכתי יחפה. זה היה המצב.

ש. איך מתאפקים?
ת. את יודעת, אחד הדברים המוזרים, אני לא יודעת איך, אבל כנראה כשיש סכנה קיומית האדם עושה המון דברים. אחרי זה נוכחתי לדעת שגם דברים הרבה יותר קיצוניים מאשר זה, של מה האדם מסוגל לעשות.

ש. מה את עושה?
ת. אני מתאפקת. ויכול להיות שיש מזל שלנשים היו איברים פנימיים יותר חזקים ויכלו יותר להתאפק, אבל עובדה שחייבים היו להתאפק.
אחרי הצלאפל הזה היה מותר לצאת על יד הבלוק. שם היה חצץ וישבו שם באפס מעשה.

ש. מתי יכולתם ללכת לשירותים?
ת. אז כן. היה בלוק אחד ארוך שהיה שירותים, שגם כן זה בור חפור לאורך המבנה הזה ואיזה שהם לוחות עץ שאפשר לשבת משני הצדדים. אני לא רוצה להיכנס לפרטים האלה כי אני רוצה לעמוד על דברים יותר אישיים.

איך ידעו מי חדש במקום – מי שהייתה לו הקרחת הטריה ביותר. ואם ראינו שיש ראש כמו קיפוד אז ידענו שהוא פה כבר חודש ימים.

הייתי יחד עם הבת דודה הזאת. באמת נצמדנו ממש ביחד. יום אחד באה מישהי שכנראה הייתה מהעיר דברצן והכירה. היא בטח הייתה יותר מבוגרת. אני לא הכרתי הרבה אנשים.

היא תחבה לי ביד פיסת נייר וכשפתחתי מיד ראיתי שזה כתב היד של אמא שלי. שם היה כתוב: "אני נמצאת במחנה B3, תנסו לעבור לשם, אמא". זיהיתי את כתב היד. בינתיים כבר זאת שמסרה לי נעלמה ואפילו לא ידעתי מי זאת, ומה היו האפשרויות – ופה אני צריכה טיפה להיכנס.

מחנה C היה מחנה ענק שהיו בו כשלושים צריפים כאלה ענקיים. זאת אומרת כשלושים אלף איש היו בכל מחנה. זה היה מחנה C ומולו היה מחנה שהסתבר שזה B3. אמרו שיש מספר פונקציות שאו לא היה במחנה זה או לא היה במחנה השני. אמרו שבמחנה השני B3 אין מטבח, לכן פה לוקחים איזה שהיא תבשיל בסירים גדולים וכל יום מעבירים ממחנה C למחנה B3. כל סיר כזה גדול ארבע נשים מרימות.

חוה ואני הלכנו לאזור איפה שהיו הסירים וניסינו שם לעמוד בתור, שגם אנחנו נהיה בין נושאים הסירים. ואכן הצלחנו. אני הלכתי יחפה על החצץ. זה היה באמת כמו ללכת יחפה על שברי זכוכית בשבילי. הסיר הזה היה גם מאד כבד. הגענו לשער המחנה הזה. אז פתחו אותו ועברנו מרחק של נניח שמונה מטר בין המחנות, ושם פתחו את השער של B3 ונכנסנו לשם. ואז הייתה סיטואציה כזאת שאנחנו היינו קבוצה של ארבע רביעיות, זאת אומרת שש עשרה נשים. אנחנו היינו פה ושני מטר ממי עמדו הגרמנים ושני מטר אחרי זה עמדו הנשים שהיו במחנה B4 והראשונה שראיתי הייתה אמא שלי. אבל היא עמדה שם ואני הייתי פה והגרמנים בינינו.

כשניסינו ללכת לשם אז כמובן שגם היא קיבלה מכות וגם אני, כך שלא הייתה לנו שום ברירה אלא להניח את הסירים הגדולים ולחזור למחנה C. אבל בכל זאת ראיתי אותה והיא ראתה אותנו.

ניסינו לראות איך אפשר משהו אחר לעשות. אז אמרו שגם את הלחם מעבירים ממחנה C למחנה B3. כעבור יומיים שוב חיינו בתור והגענו לחלוקת הלחמים, שהם דמו באמת ללבנים. מאחר שהחזקתי אותם אז גם מבחינת המשקל. העמיסו על כל אחת כשמונה כיכרות לחם. עוד פעם עשינו את אותה דרך, את אותה פרוצדורה, שיצאנו ונכנסנו למחנה B3. אז היינו צריכים להיכנס למבנה או צריף. נכנסנו בדלת ושם היה חלון ומעבר לחלון עמדו אנשים ממחנה B3 ולקחו את הלחמים מאתנו. זאת אומרת, להתחלף בשום אופן אי אפשר היה. אבל כשהגיע תורי למסור את הלחם אז באה אמא שלי, ראיתי שאמא שלי במקום טבעת נישואים היה לה פה שרוך אדום קשור. ומה שעוד, שהיא נתנה לי את הנעלים שלה ולקחה ממני את הלחם. שתינו בכינו וחזרנו חזרה.

אז כבר היו לי נעלים והיינו עוד יותר עשירות בניסיון לעבור ל-B3 אבל עדיין לא הצלחנו. ואז מישהו אמר שמי שמת במחנה C את הגופה מעבירים ל-B3. ניסינו להסתובב סביב המקום הזה שאמרו לנו שהוא מרפאה, ששם אנשים כל יום מתים, לא צריך לדאוג. יש לנו תקווה לעבור. באמת, באיזה יום אמרו שיש מת ולקחו ארבעה איש את המת. ואני זוכרת שאני לקחתי את הרגלים וזה היה צהוב וקר. עוד פעם עברנו את הדרך הזאת, שכבר קודם תיארתי. אז את המת היינו צריכים להכניס לאיזה שהוא חדר מתים או מה שזה היה. בכל אופן נכנסנו לאיזה מקום ושם לקחו מאתנו את המתים. ואז אני זוכרת שמישהו דחף אותי ודחף את חוה, ומישהו בא ופה ושם ופתאום מישהו דחף אותי החוצה ואנחנו היינו, אז הייתה החלפה ששתי נשים שהיו להן ילדים באותו בלוק 12 הן הלכו במקומנו ואנחנו נשארנו במחנה B3 עם אמא שלי. וזאת הייתה פגישה מאד נרגשת. באמת, הפגישה הזאת שעוד פעם אנחנו ביחד היינו שלושתנו.

פה אני צריכה להגיד מה זה אמא. המטבע עובר לסוחר זה היה כמובן מנות הלחם. לא סיפרתי עוד כל מיני דברים ששם אחת לעשרה ימים או לא זוכרת בדיוק את התדירות, לקחו את כולם למקלחות. וזה הפעם לא היו מקלחות של גז אלא מקלחות עם די.די.טי וכל מיני חומרי חיטוי כדי שלא יהיו מחלות או כינים. שם תמיד היו צריכים להוריד את הבגדים ונתנו בגד אחר. זה היה בגד ללא לבנים וללא שום דבר. אלה שעבדו שם, בעיקר הפולניות שכבר

היו הרבה זמן באושוויץ, אז לקחו פריטי לבוש שיכלו איך שהוא לגנוב ותמורת מנות לחם "מכרו" את זה. אמא שלי בטח לא אכלה אף פעם, כי כשאנחנו הגענו לשם אז חיכה מעיל פיז'מה לחוה ולי, עם הלחם שנוכל לאכול. והיינו ביחד שלושתנו. האיחוד המחודש הזה היה, לא יודעת, לא רק מרגש אלא גם מאוד חשוב.

אני זוכרת שבאמת אמרנו כל מיני דברים כמו: לאן הגענו? מה זה? איפה אבא שלנו? איפה האח? איפה האמא של חוה? מה קורה פה? כמה אנשים יש פה? שוב, המון שאלות.

פה אני צריכה לעשות עוד הפסקה קטנה, כי עוד כשהיינו במחנה C, או שם כל פעם אמרו, ואני לא יכולה להגיד לך מי בדיוק אמר, אם אלה שגרו שם או הפולנים, שאנחנו יוצאים לטייל, שבאחד הימים ייקחו אותנו לטייל. בדיעבד הבנו מה זה לטייל. לקחו באמת את כל יושבי בלוק כעבור שבועיים שלושה לטייל, לתאי הגזים. דרך אגב, את הארובות עם השלהבת ועם העשן אנחנו ראינו.

אחרי זה השתתפנו בדבר הזה שהיה התזמורת. יום אחד הוציאו את כולם והלכנו לשמוע את התזמורת שכל כך הרבה מדברים עליה.

ש. איך את מסתכלת על זה?

ת. אני חושבת ששם כבר לא היו ילדים, כי כל מי שהגיע לשם, לא חשוב מה היה גילו, כבר היה זקן בן מאה. אני זוכרת את התחושה ששמעתי, שאיך יכול להיות שכל היופי והעונג הזה שיש בצלילים הנאצלים בנגינה, הוא ביחד עם מה שיש שם.

עוד היו כל מיני דברים שאני לא נכנסת אליהם. נניח נשים שהיו יותר מבוגרות, שהכירו יותר וישבו ביחד וכל מיני עניינים. חוה ואני היינו די מבודדות. היינו שתי ילדות שלא היה להן ניסיון חיים. כשעברנו לאמא שלי, אני זוכרת שהיא שאלה מה קרה עם הנעלים שלי. כשאמרתי שבבוקר קמתי והן לא היו, זה היה די עצוב שגם שם קורים דברים כאלה. בכל אופן היינו ביחד עם אמא ושם היו עוד הרבה נשים מדברצן, שבעיקר היא מכירה אבל גם אני הכרתי חלק.

כל פעם היו סלקציות. זה לא היה קבוע, פעם בשבוע או פעמיים בשבוע. מדי פעם זה היה באמצע היום, עוד פעל צלאפל כזה. זה הלך ככה, היה לנו רק בגד אחד, אז היו צריכים להוריד את הבגד, להחזיק את הבגד ולעבור לפני איזה שהיא קבוצת אנשים. אני זוכרת שבאחד הפעמים ראיתי שם גרמניה כזאת בלונדינית עם עיניים כחולות. אני כל כך זוכרת את הטעם הזה המסוים שראיתי אותה. הסלקציות האלה היו לכל מיני מטרות. היו שעשו סלקציות שלקחו את החלשים, את הרזים, כאלה שלא עשו רושם טוב מבחינה גופנית ולקחו אותם. היו סלקציות שלקחו את האנשים היותר חזקים.

היו כל מיני מצבים שלאחד אמרו כן ולאחד אמרו לא. בכל זאת היו שם ביחד, כמו שאנחנו היינו שלישיה. היו לי שם עוד שתי בנות דודות אחיות שהיו ביחד. היו עוד כל מיני "ביחדים" כאלה. כשיצא שלקחו אחת, לא חשוב לאיזו מטרה, אנחנו לא תמיד ידענו לאיזה מטרה הסלקציה הזאת. אז ניסו לעבור. לפעמים הצליחו ולפעמים לא הצליחו. אנחנו עברנו כמה פעמים סלקציות כאלה ולמזלנו תמיד נשארנו שלושתנו ביחד. וגם אמא שלי תמיד אמרה שמה שלא יהיה, תמיד ננסה להישאר ביחד. כל אז כבר היה לה הביטחון, מה שלא היה בהתחלה, שזה נותן אולי את הסיכוי הטוב ביותר של ההישרדות.

באחת הפעמים כשהייתה סלקציה אז לקחו אותה. חוה ואני נשארנו ולא לקחו אותנו. אז היא ניסתה לחזור ונתנו לה מכות והחזירו אותה.

אנחנו ניסינו וזה לא הלך. אז פתאום היא נמוגה, וזהו. תרתי משמע מה שאני אומרת שהיא נמוגה. אני מתכוונת, כשיש מאות נשים ערומות ועם כאלה קוצים על הראש, אז אין לך שום ... אני נצמדתי אליה והיא ניסתה. אחרי שלא הצליחה, היא הייתה עם הקבוצה, התלבשו

ומיד לקחו אותן. ולמה אני אומרת שהיא נמוגה – כי מאז נעלמו עקבותיה. למעשה, פה הייתה הפרידה שלי הסופית מאמא שלי. לא הצלחנו, לא היא ולא אנחנו להתאחד. לקחו אותה. לא היה לי מושג לאן, לא היה לי מושג על שום דבר. אני גם לא כל כך הכרתי אנשים. אחרי המלחמה ניסיתי לפי התאריך, כי אני זוכרת את התאריכים. ניסיתי לברר. פעם שמעתי שמועה שלקחו אותם. אמא שלי הייתה בת שלושים ותשע ואשה בריאה וחזקה.

ש. יפה?

ת. בעיני כן. שמעתי שלקחו אותם למכרה עופרת או משהו דומה לזה, ושלא חזרו משם. אבל איך היא גמרה את חייה, באיזה מקום, באיזו צורה, באיזה תנאים, מי היה על ידה, מה היא חשבה – מושג אין לי. אין לי כלום. כמו שבעצם אני לא יודעת גם על אבי ועל אחי.

ש. זה בטח אחת השאלות שכל החיים את שואלת את עצמך.

ת. תראי, אחרי שבאנו עם הבת שלי גילה, לא יודעת איך עלה שיש אחרי המלחמה תקווה פרועה שפתאום אני אפגוש אותה. בהתחלה הייתה מין, לא יודעת אם אפשר לקרוא לזה תקווה, מחשבה אבל היא נעלמה במשך השנים. אני לא יודעת שום דבר. אספתי עדות, ואני לא בטוחה שזו עדות מהימנה, שגם את אחי ואת אבי, שגם הוא היה בסך הכל בן ארבעים וארבע, לקחו ישר לגזים. ולא נשאר כלום. בנקודה הזאת בעצם יכולתי לגמור את הסיפור האישי שלי. הסלקציה הזאת הייתה לקראת סוף אוגוסט 1944. אז היה לנו ממש בצורה חולנית שנשאר ביחד. כי אנחנו נפגשנו באופן אינטואיטיבי, שאנחנו יכולות לשרוד רק ביחד. אחרי איזה זמן לקחו באמת את שתינו.

ש. באותו רגע שלקחו את אמא, חשבת שזה הסוף?

ת. כן. אני חושבת שבכלל במחנות במידה מסוימת אומרים שנשאר הרצון לחיות. אבל זה לא כל הזמן. אני יודעת בפירוש על מצבים שבאופן מפורש חשבתי שזה בכלל לא אכפת מה יקרה עוד דקה. זה נשמע מאד פרדוקסלי מה שאני אומרת. אני לא יכולתי להגיד: עכשיו תיקחו אותי לתאי הגזים כי אני לא רוצה כבר להמשיך לחיות. איך שהוא הדברים הולכים מכח האינרציה. וזה שבכל זאת לא נשארתי לבד, אין לי ספק שזה עזר גם לה שבעצם היא עוד קודם נפרדה מאמא שלה. אבל זה שאמא שלי הייתה כאילו לשתינו, זה נתן לשתינו סעד ותמיכה ועזרה.

נפרדנו מאמא ונשארנו באושוויץ בערך עוד שבועיים שלושה. מקסימום עוד ארבעה שבועות. אז נכנסנו לאיזה טרנספורט.

ש. איך עוברים עליך הימים האלה באושוויץ אחרי שלקחו את אמא?

ת. גם אז, אני לא יכולה להגיד שהייתה התעניינות או מה, אבל בודאי שיש עוד יותר אדישות. אני גם חושדת ששמו משהו במזון. יש כאלה שטוענים שהיה משהו במזון. אני לא יודעת. שהייתה איזו מידה מסוימת של חוסר תגובה. אבל אין ספק שהעובדה שאמא נלקחה היא הוציאה מאד, אם בכלל עוד הייתה רוח במפרשים, אם עוד הייתה רוח קלילה, אז גם היא כמובן נעלמה. זו הייתה באמת אבידה מאד מאד אקוטית, מאד קשה ומאד כמובן טראגית בשבילנו. כי בכל זאת היא סימלה במידה מסוימת – ושוב, אני אומרת דבר שאפילו לא חשבתי עליו עד עכשיו – את התפקיד האמהי של הדאגה. היה איזה שהיא סמליות בדבר הזה. ואחרי זה, בכל הגיהינום הזה אתה בעצם נשארת לבדך. אני לא רוצה לדבר סרה באנשים, כי גם בטוח שהיו אנשים טובים. אני לא יודעת, לא כל כך נפגשתי גם בקרב השותפות לי לגורל. כל אחד אולי היה כל כך עם הניסיון לשרוד ולהישאר ואיך שהוא לעבור את הדברים. זה היה מפנה מאד מאד טראגי וקשה.

ש. כשאמא הייתה עוד אתך, האם בכלל היה עוד יחס של בת ואם או שהיה יחס של שתי שותפות לגורל משותף?

ת. קודם כל אנחנו היינו שלוש תמיד. היה העניין הזה של האמא. אנחנו שאבנו ממנה עידוד והיא ניסתה, אני לא רוצה להגיד לגונן, כי אי אפשר היה. אבל בכל זאת מה שתיארתי עם

הלחם או הלבוש הזה. רק כשאני בעצמי הייתי אמא, אמרתי שאני מבינה הרבה מאד דברים. אני מבינה את הטרגדיות הנוראיות שהאמהות שלנו היו צריכות לעבור. אבל גם היא הייתה מקור של להסביר דברים, אפילו אם אי אפשר היה להסביר. כי בעיני היא תמיד הייתה אשה מאד נאורה ומאד סמכתי גם על השיפוט ועל הדעה וכל מה שהיא סימלה. והיא נשארה עד הרגע האחרון בחזקת הסמל הזה בשבילי – אמא.

הימים איך שהוא נקפו, אני בעצמי לא יכולה להגיד איך. חייתי לצאת משם. ואז אמרנו שגם אנחנו רוצות איך שהוא, אם זה תלוי בנו. אז באמת הייתה איזו סלקציה שעברנו. עוד פעם כל הפרוצדורה עם הנסיעה ברכבת, הקרון המפורסם. אבל קודם כל הנסיעה זאת לא הייתה של ארבעה ימים. אני לא זוכרת אם נסענו יום או יומיים. אז זה לא השאיר כל כך את העקבות. שנית, אנחנו כבר לא היינו עם המשפחה. אנחנו רק היינו שתיים מתוך קהל של שמונים. אנחנו כבר באנו מאושוויץ. כבר הרבה דברים היו מאחורינו, מה שלפני זה המחשבה הפרועה לא הייתה יכולה להעלות. כך נסענו איזה שהוא זמן. אפילו אני זוכרת שהיו לנו כל מיני תקוות פרועות שאולי נלך ונמצא מישהו מהמשפחה. לא ידענו לאן. וגם, להגיד את האמת, מה שבאופן אינטואיטיבי הייתה בנו איזו שהיא תחושה שיותר גרוע מאשר אושוויץ – בלתי אפשרי ליצור.

באמת במידה מסוימת צדקנו בהנחות האלה. אנחנו הגענו לברגן-בלזן שעדיין לא היה המחנה שאחרי זה היה כל כך מפורסם או כל כך מאוכלס עם הרבה אנשים. הגענו לאיזה שהוא מקום פתוח שלא היה בו כלום. היה בו אוהל גדול ענק ענק. ובתוך האוהל שורות ארוכות של קש. כשירדנו מהרכבת, הלכנו עד שהגענו לאוהל הזה. בפתח האוהל נתנו לכל אחת שמיכה ונתנו לכל אחת כלי אישי. בתוך הכלי הזה הכניסו איזה אוכל. וזה היה לא טעם גן עדן אלא משהו עוד יותר טוב. פשוט תבשיל שהיה בטח משהו מאד פשוט אבל זה היה טעם גן-עדן וגם כלי אישי ושמיכה. נכנסנו לאוהל הענק הזה ואמרו לנו לשכב על הקש. אני זוכרת את השמיכה שאני קיבלתי, כי בטח זה היה של אחת כמוני יהודיה. זה היה בצבע תכלת שעליו הייתה תפורה עוד שמיכה בצבע כחול כהה, שאפשר יהיה להיכנס לתוכה. וזה היה יפה וחם ובטח היה של מישהו שדאג לקחת את זה. אני זוכרת שנכנסנו שתינו בתוך הכחול הזה ועם השמיכה השנייה התכסינו והרגשנו שהתנאים זה היה משהו דה-לוקס, עם בטן מלאה.

אנחנו היינו באוהל הזה מספר שבועות. המפתיע ביותר היה שהספירה הייתה ספירה תוך חמש דקות וגמרו. המפתיע היה שנתנו, כפי שאמרתי קודם, אוכל ממש. וגם באוהל הענק הזה, אין לי הערכה אם היו שם אלף או אלפיים נשים, אבל היו הרבה. אני זוכרת שהיינו צריכים ללכת. היו איזה שירותים רחוקים והייתה מסביב לאוהל הגדול הזה גדר תייל. פעם הייתי צריכה לצאת ונתקלתי בגדר התייל ועד היום יש לי סימן על האף. תמיד אני אומרת שזאת המזכרת שלי מברגן-בלזן.

פרט מעניין, בדיעבד רק הסתבר שכנראה שבאותו אוהל הייתה גם אנה פרנק. לא מזמן היה חמישים שנה. אני כבר לא יודעת מה בקשר אליה. מישהי כתבה שהיא הייתה בברגן-בלזן בתקופה שהיה שם אוהל גדול, והם ניסו לקרוא לה מעבר לגדר התייל הזה. שיחזרתי שזה כנראה היה באותה תקופה ובאותו זמן.

אני זוכרת שכשהיינו באוהל הזה היה יום הכיפורים. אני לא יודעת איך ידענו, בטח אמרו לנו. אני באה מבית מסורתי. אני זוכרת שאמנו שאנחנו נצום. אני זוכרת את הצום הזה, שלא אכלנו את האוכל שנתנו לנו. כל היום שמרנו עליו. רק הייתה לנו תפילה בלב שזה יגמר ונשמצא את היקרים שלנו ואיך שהוא... אף פעם לא יכולנו לתת דין וחשבון. זה היה באמת אולי מאד תמים וגם מאד ילדותי לחשוב שהכל יחזור כמו שהיה. לא נתנו דין וחשבון איך, אבל בכל זאת הייתה מן כמיהה כזאת. וזאת הייתה התפילה של אותו יום כיפורים.

ש. כל אחד באופן אישי?

ת. כן, כל אחד באופן אישי, כל אחד והלב שלו. אחרי זה בנו שם צריפים. אנחנו ראינו מהשטח הזה שהאוהל היה בו. העבירו את כל יושבי האוהל הזה לצריפים. אז באמת התנאים מאד השתנו. התחיל להיות הרבה יותר קר. בצריפים היו כמו באושוויץ דרגשים בשלוש קומות והרבה מאד נשים הצטופפו. וגם שם קרה לי, כנראה שהיה לי תסביך נעלים. היו לי אותם נעלים שקבלתי מאמא שלי. על יד הדרגש הייתה אשה עם הבת שלה שהייתה בערך בגיל שלי. יום אחד היא אמרה לי שהם עומדים ללכת והיא רוצה שאני אתחלף עם הבת שלה, שלה אין כל כך נעלים ולוקחים אותה לאיזה מקום קר. אני יודע מה. בסדר, אמרתי לך שהייתי מאד תמימה. ונתתי את הנעלים והיא נתנה לי את הנעלים שהיו של הבת שלה שזה היו נעלי גברות אבל היו קטנות עלי ולא יכולתי להכניס את כל הרגל.

אני אומרת בדיעבד, שהרבה חשבתי על זה. אני לא יודעת מי האשה הזאת. מושג אין לי מה עלה בגורלה ובגורל בתה. אבל הרבה שנים אני חושבת שזה היה מעשה שעד עצם היום הזה כואב לי. איך אמא שניתנה לה הזכות להיות עם הבת שלה, איך היא באה ומבקשת ומשיגה משהו. ואני נשארתי אחרי זה עם הנעל הזאת הרבה זמן, וגם הרגליים שלי באמת קפאו. אבל זו כבר פרשה אחרת.

בברגן-בלזן, מה שאני יכולה לספר, ששם לא עשו שום דבר. כל היום שכבו על הדרגשים. והנשים או שבישלו או שעסקו באפיה או שתיארו את הבית שלהן. בישלו בדמיון. לוקחים כך וכך אגוזים ועוגת פרג ותבשיל כזה וכזה. אחרי זה אצל כל אחד היה תיאור של הבית שזה היה משהו. לפעמים היו עבודות יזומות, מה שנקרא.

היה שם איזה מחסן של חומרי הסקה והיו צריכים להעביר ולעשות סביב זה. היו כמה גרמניות שהיו מאד שנואות על כולם. הייתה אחת שהיה לה מין פלרינה כזאת, כמו מכשפה. אנחנו קראנו לה "הנחש", כי היא מאד הזכירה גם בהופעתה את הנחש. היא הייתה מחלקת מכות נאמנות, משהו.

אפשר להגיד שתקופת ברגן-בלזן מתחלקת לשתי תקופות. התקופה הראשונה של האוהל הגדול שהתנאים שם או שהיו יותר מתונים או שאחרי אושוויץ זה נדמה היה כך. ואחרי זה ההעברה לצריפים שנבנו זה מכבר, ובאמת התנאים היו הרבה יותר קשים, הצפיפות. הזכרתי את החיילת הגרמנייה הזאת "הנחש", אבל היו עוד כמוה, עם הרבה מכות. אולי גם חוסר המעש, זה הרבה פעמים מכביד. אולי זה הוליד את כל אותם סיפורים שקודם הזכרתי. מדי פעם לקחו משם אנשים. זו לא הייתה סלקציה אלא פשוט לקחו כמות מסוימת של אנשים, אני משערת לעצמי. באחת הפעמים באו לאותו צריף שהייתי בו ואמרו שמחר אנחנו נוסעים.

שוב התמונה חזרה על עצמה. קרונות הבהמות, מכניסים פנימה הרבה אנשים. ועד כמה שאני זוכרת, הנסיעה לא ארכה יותר מיום או אולי אפילו פחות. מה שזכור לי שהגענו לאיזה שהוא מקום שזה היה בעצם איזה שהו ישוב. אני זוכרת שהיה לי כל כך מזור. מה, יש בני אדם שחיים בבתים ויש חיים עוד עלי אדמות? זאת הייתה התחושה הראשונית כשעברתי בין הבתים.

ש. מה הכי הרשים אותך?

ת. שיושבים ביחד, ראיתי דרך החלון, ליד חלון. ושהיו ילדים. שזה משהו שנראה כמו משהו נורמאלי, כמו משהו אי-שם בפרה-היסטוריה שגם לי היה.

הגענו לאיזה שהוא מבנה מחוץ לעיר. במשך הזמן נודע שלמקום הזה קוראים מרקלברג (Markkleeberg). הקבוצה שהגיעה מברגן-בלזן הייתה מיועדת לתגבר עובדים בבית

חרושת שעסק בהכנת חלקים למטוסים. כך בכך אופן נאמר. שבעבר הרחוק היה בית חרושת לשוקולד. גם בית החרושת היה מחוץ לעיר. צריך לציין שבמרקלברג היו בתים שהייתה בהם איזה שהיא חלוקה לתאים או חדרים. בכל חדר כזה היו נניח עשר נשים. בכל אופן, התנאים כאילו היו יותר טובים. ונתנו לכל אחד אוברוול. באותו זמן כבר הייתי עם הנעל הזאת המפורסמת שלי, ונתנו לי נעל אחרת ממישהו אחר, שלפחות יכולתי להכניס את הרגל שלי. בהתחלה נשארנו בתחום המחנה הזה.

ש. את יכולה לתת לנו תיאור של המקום.

ת. אני זוכרת שהיו שם בסביבה הרבה עצים, וכנראה שאלה היו עצי אלון כי הרבה פעמים חיפשנו את הבלוטים, שאחרי זה אכלנו אותם. אני זוכרת שהמחנה עצמו שהיה מגודר, בפנים היו גם מבנים, אבל לא אין ספור מבנים. נניח, היו שלושים או כמה מבנים. אני זוכרת שהייתה שם ממש מקלחת, מקלחת על אמת שאפשר היה ללכת לשם, בלי שייקחו או יגידו.

בשבועות הראשונים נתנו לעשות כל מיני עבודות דחק כאלה, כמו שתיארנו מקודם. להעביר את החצץ מפה למקום אחר. אחרי שבועיים או שלושה או אולי יותר לקחו עוד קבוצה לעבוד בבית החרושת. זה היה שינוי מאד טוטאלי. יצאנו בבוקר עם חשיכה והגענו לבית החרושת. מה שהיה מעניין שבית החרושת היה מבנה של לפחות שלוש או ארבע קומות. החלק שעסק ביצירת חלפים היה בקומה השלישית או העליונה. והיינו צריכים לעלות עוד שתי קומות. אנחנו כשעלינו ראינו שיש שם כנראה משהו ששיך ל'היטלר-יוגנד'. כי ראינו שם צעירים במדים. מדי פעם ראינו שהם שרים או שיש להם איזושהי פעילות.

העבודה עצמה – היה שם מנהל עבודה גרמני. כשאני הגעתי עם הקבוצה הוא סקר את הקבוצה ושאל מי מתחת לגיל שש עשרה. אני הייתי גם מתחת לגיל חמש עשרה. אז הוא בחר איזו קבוצה של שש צעירות והיתר הלכו לעבוד בכל מיני מקומות. לשש האלה הוא אמר שאנחנו נהיה הבודקות.

ש. כששואלים שאלה כזו, אם יש מישהו מתחת לגיל שש עשרה, מה עובר בראש שלך? להגיד שאת כן או לא? זה טוב, או רע?

ת. זה כבר בסוף ינואר או בפברואר, זאת אומרת שאני כבר מאוד למודת ניסיון. זו כבר לא אותה ילדה שהגיעה בראשון ליולי לאושוויץ. הרבה מאד מים זרמו בדנובה ובכל מקום אחר. אני פה רואה למה מבקשים. זה לא אושוויץ, זה לא מחנה השמדה. רוצים לעבודה, כי את זה ראינו. כשאנחנו הגענו למרקלברג ועסקנו מספר שבועות בעבודות יזומות כאלה ואחרות, היו שם נשים שעבדו כבר בבית חרושת. והן סיפרו שהן עוסקות בעבודה לא כל כך קשה ויש לפעמים יחס של גרמנים כזה או אחר.

אני הבחנתי שאני יכולה להעיז להגיד את הגיל הצעיר. ואן כן, הוא נתן איזו עבודה שצריכים לבדוק את הקוטר או את העומק או משהו כזה.

מה שאולי ראוי לציין, מספר דברים במרקלברג. קודם כל, שם התאספו, ואולי גם אני השתנית, אני משערת, או שהתנאים מאד השתנו. בכל אופן היה יותר ביחד עם נשים אחרות. אנחנו היינו בחדר כעשר נשים. בחדר הזה היה תנור קטן מברזל. כל יום כל אחת אספה שם במסגרת הגבולות והגדר כל מיני פיסות דברים שאפשר היה לשרוף, וגם את הבלוטים שהזכרתי. כשהתאסף מספיק חומר אז עשו מדורה קטנה בתוך התנור הזה, מעין הסקה. היה מאד קר. מרקלברג זה קרוב ללייפציג. ואני זוכרת ששמנו את הבלוטים על זה והם התפצחו כמו הערמונים. היה יותר שיתוף, יותר ביחד עם האחרות. גם זה שהיו פחות, תנאי המגורים והכל, זה גם נתן את אותותיו.

הדבר השני, שהיה מאד מאד שונה מאשר במקום אחר, שהאזור הזה היה תחת הפצצות כבדות מאד. הרבה מאד פעמים הייתה אזעקה ואז צריך לרדת. היו שם משגיחים פולנים וגרמנים והם כמובן לא הסכימו להישאר בקומה השלישית הזאת, ולכן היינו צריכים לרדת.

היה שם מקלט, אבל שם ישבו אותם 'היטלר יוגנד' שהזכרתי שהיו במבנה. הם לא הסכימו שאנחנו ננשום את אותו האוויר. אז מה שקרה שהוציאו אותנו. הייתה שם שוחה שבה ישבנו. ואני כל כך זוכרת את ההתקפות האלה, כי היו הרגשות מאד ברורות של שמחה וציפייה לזה. קודם כל זה היה מאד יפה. זרקו כל מיני נרות סטארים, כמו זיקוקין. אנחנו ישבנו שם בשלוחה גמורה, עפו רסיסים וזה לא הזיז לאף אחת שום דבר. אז קודם כל שמחנו שהם סופגים, קודם כל שמחנו שיש איזו פעילות.

היו שמועות שבאמת המלחמה מתקרבת לסופה. זה היה המקום שבאמת השמועות התחילו לפרוח, כי בכל זאת היה יותר מגע עם כל מיני אלמנטים מקומיים. זה היה, שוב אני אומרת, ינואר, פברואר, מרץ 1945, באמת המלחמה הלכה ונגמרה. ההפצצות האלה זכורות לי מאד מאד חזק. היו כמה רגעים כאלה כשהגרמנים מאד האיצו בנו שנרד נרד. לא שהם דאגו לנו אלא דאגו לשלומם. ואני זוכרת שאנחנו הלכנו מאד לאט ובנחת, כי זה היה איזה מין, כאילו שפתאום הזדמנה איזה שהיא הזדמנות לעשות משהו קטן קטן על פי הדרך שלי ושזה לא היה כל כך לפי הציפיות שלהם. גם 'היטלר יוגנד' שהם לא היו מוכנים לשבת אתנו באותו מקום. זה לא הפריע. אני מאד מדגישה, מצד אחד את ההרגשה הטובה שזה קורה. מצד שני האדישות המוחלטת של מה קורה אתך באופן אישי. זה לגמרי לא הטריד את אף אחד. כך הדברים היו שלפעמים ירדנו באותו יום מספר פעמים. לפעמים עבדנו גם עד מאוחר או שאפילו בלילה. הדברים מאד השתנו.

ש. הייתן רק נשים?

ת. רק נשים.

ש. היו לכן איזה ידיעות על מה שקורה בחזיתות האחרות?
ת. השמועות פרחו שם פריחה פראית. באמת היו שמועות שהאמריקאים מתקרבים או האנגלים מתקרבים או הרוסים מתקרבים. כולם התקרבו. כל הזמן אמרו שעוד מעט זה נגמר.

יום בהיר אחד אפילו שמענו כבר רעשים. יום אחד היה משהו בלתי רגיל. גם שם עשו את הספירות האלה אבל עשו את זה מאד מהר. יום אחד אחרי שהייתה ספירה עוד פעם קראו לכולם לספירה. כשעמדנו כולנו בחמישיות, כי זה היה מסורת לעמוד בחמישיות. היינו כל אוכלוסיית המחנה בחוץ. אז בא מפקד המחנה ואמר: אנחנו פורשים מפה, אתן תישארו כאן, בקרוב מאד יגיעו הנה, לא זוכרת אם הוא אמר אמריקאים או האנגלים. והוא עוד אמר: תזכרו שהיינו טובים אליכם ואנושיים. אני לא יכולה לתאר את השמחה הגדולה שהייתה שם, כי באמת הייתה שמחה. קודם כל כי הרגשנו שזהו זה. אחרי זה, מפקד המחנה איך הוא בא ואומר את הדברים. כל זה באמת היו הרגשות מאד מורכבות, אבל בהחלט לכיוון החיובי. זה היה ב-13 באפריל 1945.

עוד לא הספקנו כל כך לשמוח ופתאום הייתה עוד פעם הוראה להתכסות. אז מפקח המחנה אמר: תראו, עכשיו קבלנו הוראה חדשה. איך שאתן – עכשיו אנחנו יוצאים לדרך. ואיך שהיינו בחמישיות, באותה שנייה יצאנו. ופה התחילה צעדה של ששה עשר יום, כשהיעד הסופי היה טרזיאנשטאדט. ששה עשר הימים האלה, זה גם כן היה משהו, איך אומרים היום, לא מהסרטים.

ש. זה "צעדת המוות"?

ת. ממש "צעדת המוות". לא ידענו לאיזה כיוון אבל זה היה ערב כשיצאנו. זה היה תחת עמידה בחמישיות ולא שיכולנו ללכת להנה ולשם.

ש. תחת שמירה יצאתם?

ת. כן. מה שהרבה פעמים אחר כך שאלנו, וגם אני חשבתי על זה, אם אפשר היה לא ללכת ומה היה קורה. אז יכול להיות שכן. כולם עמדו שם. אתה היית שם, לא שקראו לך. במהלך הדרך, מי שלא הלך, הגרמנים ירו בו, פשוטו כמשמעו. אני משערת לי שהיו אולי כאלה שהצליחו להימלט, אבל היו הרבה מאד שמצאו את מותם.

ש. כשהמפקד דיבר ככה, הרגשתם איזו עצבות אצל הגרמנים?
ת. כן. כי כשהוא דיבר בפעם הראשונה הוא אמר לנו שנזכור, כאילו הוא רוצה לזכות בנקודות טובות ולאסוף לו מצוות. בפעם השנייה, זה היה מאד קצר, והוא אסף עוד פעם את כולם. ולהגיד לך את האמת, כולם באו כי חשבו שהוא רוצה רק להגיד שלום או משהו כזה, אז הוא כבר היה הרבה יותר לחוץ.

אני לא יכולה להגיד בבטחה שכל אלה שהיו באותו מחנה ליוו אותנו. בכל אופן זה היה מחנה של כמה מאות נשים. באותו ערב, איך שזה היה יצאנו באיומי הרובים. מה שקרה שמספרים שאפשר ללכת ולישון. על זה אני מעידה שזה נכון. כי הלכנו באותו לילה והלכנו למחרת עד הערב. זאת אומרת, זה היה יותר מעשרים וארבע שעות. ממש הלכנו וישנו, ישנו והלכנו. ההליכה הזאת ביום הראשון וגם ביום השני זה היה אחרי כמה שעות מנוחה.

ש. קבלתם משהו לדרך?
ת. כלום. ועכשיו בא חלק מאד קשה. מצד אחד היה ברור לכולם שהדברים הולכים ומסתיימים. מצד שני הגרמנים היו לידך, זה לא שהסכנה חלפה. ושוב, אין לי נתונים מהקבוצה הזאת שהתחבאה. יש כאלה שראיתי במו עיני שהרגו אותם, זה אני יכולה להגיד ממקור ראשון.

בכל אופן הלכנו. יש לי פה תחושות מאד מנוגדות. עוד פעם ראיתי את הבתים. עברנו בכל מיני מקומות ישוב, בכפרים, בעיקר בכפרים, וראיתי שיש בית שגרים בו אנשים, ואנשים חיים שם, ויש כלב וחתול וגינה ווילון וכל מיני דברים כאלה. מצד שני, אתה הלכת באיום הרובה וזה מאד מאד קשה ללכת, וגם לא היה מה לאכול. וגם לא היו שום תנאים. אז בפעם הראשונה באיזה אסם סגרו אותנו, ואחרי זה עוד פעם סגרו אותנו באסם.

במשך ששה עשר הימים היו וריאציות מאד מגוונות. בהתחלה מישהו, אני לא יודעת מי זה היה הראשון, כשעברנו על יד שדות ופתאום ראינו שדה אז הוציאו את תפוחי האדמה מהאדמה וכמו שהם - אכלו אותם. אחרי זה מצאנו גידול אחר. אני זוכרת את הסלק בהמות שהיה כזה גדול, וכשמישהו הצליח להוציא, אני לא יודעת באיזה אופן חתכו וזה היה כזה מתקתק, אבל בכל זאת טעם גן-עדן.

ההליכה הזאת הייתה בה הרבה מאד ניגודים. מצד אחד ידענו שזה עומד להיגמר. מצד שני הגרמנים עמדו עם הרובים. מצד אחד ראינו את הבתים איך שהם חיים בהם, מצד שני לא לאכול ולא להתרחץ ולא שירותים. הגרמנים מאד הקפידו גם במרקלברג על ניקיון. חיסוי היה כל הזמן. לא היו כינים. אבל במהלך המסע הזה קרו הרבה דברים. התמלאנו עם כינים שזה היה משהו מזעזע. בכל חלקה טובה, תרתי משמע. זה דבר אחד. דבר שני, היה מאד קר. למשל לי היה עם הנעל כל הזמן בעיות והרגלים שלי קפאו ממש.

בימים האלה היו הרבה מאד ניגודים, כפי שאמרתי, שמצד אחד אימה שהוא התחלת הסוף ומצד שני הגרמנים עומדים עם הרובים. גם זה ראינו את הבתים ואת הכפרים ואת הישובים. כנגד זה התנאים התת-אנושיים מבחינת הרעב והתנאים. וזה באמת הוליד הרבה מחשבות והרבה סיטואציות. ואם לגבי המחשבות, אז באמת, אם אפשר היה להישאר באיזה שהוא מקום. נניח להתחמק מהרובים. לא היה לנו מושג מה המצב עם האוכלוסייה המקומית. לא היה באותה שנה. למעט אותו קשר עם הגרמנים שעבדו בבית החרושת, אבל גם אתם הקשרים שלי הצטמצמו רק למה שהיה קשור לעבודה. לא ידעתי אם אפשר לסמוך על האנשים האלה שכן יעזרו או לא יעזרו. הכל היה נעלם אחד גדול. היו כאלה שאמרו

שאולי עדיף ללכת, כי אנחנו יודעים שהולכים לקראת איזה שהיא נקודה ששם זה מסתיים. היו, דרך אגב, כאלה שאולי לא החליטו אלא הדברים קרו. לפעמים התנאים היו כל כך קשים בששה עשר הימים האלה שאפילו אני מאמינה שלחשוב אדם לא יכול היה.

אני יודעת באופן אישי על כמה משברים שקרו אתי ובסביבתי. אם אתן לך דוגמא למשבר אחד. הלכנו לאיזה מקום ואני התיישבתי על איזה אבן ואמרתי שאני הלאה לא הולכת ומצידי שיהרגו אותי. אז כמובן שבאה חוה והיא ניסתה לשדל אותי. אמרתי: אני רוצה לאכול. אז היא נכנסה ומצאה משהו מהאוכל שנותרים לחזיר ובאה בהתלהבות גדולה ובאמת זה עזר.

כעבור יום הלכנו באיזה ישוב קטן ואותו דבר קרה אתה. היא רוצה לאכול עכשיו. אני בחיים לא אשכח, כאחוזת אמוק נכנסתי לאיזה מטבח שהיה פתוח. הייתה שם אשה שטיגנה משהו. הוצאתי מהמחבת את החביתה, אני לא יודעת בדיוק מה זה היה שטוגן שם. אני זוכרת את המבט התמוה על פניה, ואני רצתי החוצה ונתתי לחוה את זה.

אני זוכרת שבערבים שמענו, מישהו סיפור שכבר מזהירים את האוכלוסייה שבאה לפה קבוצה כמו ארבה שמשמיד כל דבר. אני זוכרת ערב אחד שהייתה הפצצת אויר ולכל אחד היה כלי. אנחנו התיישבנו באמצע הכביש ושמנו את הכלי הזה על הראש. שוב, היו פה בערבוביה המון דברים. מצד אחד האדישות הזאת למה שקורה עוד רגע. מצד שני, בכל זאת כבר הייתה איזה שהיא מחשבה על משהו שמסתיים ואולי משהו יותר טוב שמתחיל. אבל זה היה מאד עלום, מאד נעלם, מאד לא מגובש. מכל מקום, בכלל התנאים ובגלל השנה השלימה של התזונה הלקויה אנחנו נראנו משהו איום ונורא. אחרי ששה עשר ימי צעדה, שאין לי נתונים כמה נשרו.

ש. אתן חשבתן על איזו אפשרות לברוח?

ת. אז כבר אמרו שהולכים לטרזיאנשטאט. מה שהלך מפה לאוזן, שזו איזו שהיא טריטוריה שלא בשליטת הגרמנים ושהיהודים מארגנים ומתארגנים במקום זה. לכן, בימים האחרונים כולם חיכו בכיליון עיניים להגיע לאותו מקום שנקרא טרזיאנשטאט, שאז שמעתי עליו כמובן פעם ראשונה בחיים שלי.

אנחנו הגענו באמת למקום הזה. ומה שהיה מאד מרשים, הגענו לשערים מאד גדולים. עמד שם יהודי ואמר לגרמני: עד כאן, לכאן אתם לא נכנסים. ואז הגרמנים כאילו מסרו את הקבוצה. אני אינני יודעת אם הייתה מסירה שמית, בזה לא נוכחתי. מה שכן ראיתי, את השער. את היהודי, את הגרמנים שלא נכנסו. את זה ראיתי במו עיני. מה הייתה השיחה ביניהם – לזה לא הייתי עדה. אבל אמרו שהמקום הזה הוא מחוץ לטריטוריה של הגרמנים. וזו הייתה איזה הרגשה עילאית, שאתה מגיע כאילו לאיזה שהוא אי באותו ים של . . . מה שהיה כל השנה.

אז אני זוכרת שנכנסנו דרך השער ועמדו אנשים משני הצדדים והסתכלו על אלה שבאו. היה זה ב-29 באפריל 1945. יש לי יום הולדת בחודש אפריל, הייתי בת חמש עשרה. אני חושבת שבערך נראיתי כמו בת שבעים, לא כמו היום. אני אולי שקלתי שלושים וארבע קילו, אולי. מתוך זה בטח ארבעה קילו היו כינים. הרגל שלי הייתה באינפקציה מוחלטת, כי פצעי הכפור העלו מוגלה ומחוסר טיפול יכולתי רק לצלוע. ולמה אני מספרת את כל הפרטים האלה – כי פתאום ראיתי את דודתי. דודתי מדברצן. ואני צועקת לה: דודה! והיא לא זיהתה אותי. אני אומרת לה: אני יהודית. ואז היא זיהתה אותי. התברר שהיא ומשפחתה היו באיזה מחנה עבודה באוסטריה ולקראת הסוף העבירו אותם לטרזיאנשטאט.

זה היה ב-29 באפריל 1945 ואני באמת הייתי באפיסת כוחות מכל הכיוונים. ורצו לאשפז אותי באיזה בית חולים שהיה שם, ולא הסכמתי, כי לא רציתי להיפרד. אנחנו היינו ביחד הצמד חמד הזה. בסוף קבלתי טיפול והשכיבו אותי באיזה מקום.

כעבור, אני לא זוכרת עכשיו אם שלושה או ארבעה ימים, הרוסים נכנסו לשחרר את המקום הזה. והצרות עדיין לא הסתיימו, לא לי באופן אישי, אבל הייתי עדה לזה שהרוסים מאד השתוללו במקומות אחרים. למזלנו, נניח, שם לא כל כך היו. אבל שמענו סיפורים מסמרי שיער על הרוסים ועל זה שהיו מאד לא מודעים למצבם של אלה ששחררו אותם, לא מבחינה גופנית ולא מבחינה נפשית ולא מבחינה מנטאלית. אבל יכול להיות שגם הם באמת לא נפגשו עם התופעות האלה. די מהר התארגן שם ועד יהודי בטרזיאנשטאט שלקחו נתונים ושמות. שוב הייתה איזו חלוקת בגדים מינימאלית. ואז בעצם הגיעה השאלה הגדולה.

ש. את קצת חזרת לכוחות שלך שם?

ת. רציתי להגיד שיכול להיות שיש כוחות מבחינה זאת שהאוכל היה יותר סביר ובטח התווספו לי כמה קילוגרמים וטיפלו באינפקציה של הכפור. אבל אני מגיעה עכשיו לנקודה מאד משמעותית בכל תולדותיי. ואני מתארת לי שלא רק שלי. בטרזיאנשטאט אני הייתי בעצם קצת למעלה מחודש. בכל אופן, לבודאפשט הגעתי בחזרה בדיוק בראשון ליולי 1945. אבל עוד לפני שהגעתי לבודאפשט וכשהתחילו לאסוף את הנתונים, מנין, מאיזו ארץ, מאיזו עיר, עם מי נמצאים ביחד ומי היו בני המשפחה, שמות ואולי ניצולים. ואז איפה שהוא פתאום באה ההבנה, באה המציאות של "מה עכשיו?" כל השנה לא היו דמיונות של מה יקרה אם . . . ומה יקרה כאשר . . . אלא הימים נקפו. ועכשיו פתאום הגענו שהגיעו הימים האלה. ומה עכשיו? ואיפה עכשיו?

אני אינני יודעת אם מטרזיאנשטאט התארגנו קבוצות ולאן. על כל פנים אני חושבת שהגוף המטפל היה הג'וינט, בין היתר, והם דאגו להחזיר, למשל את ההונגרים, להונגריה. וכך באמת סידרו את הנסיעה חזרה להונגריה.

מה שאני הרבה פעמים אומרת, שהגעתי לגיל ארבע עשרה והייתי שנה במחנות. כמה שאני אספר וכל אחד שהיה שם אז הוא יודע שזה גיהנום עלי אדמות. אבל כשכל זה הסתיים אז באה היתמות. ואז בא השכול ואז בא הייאוש. הרבה מאד דברים מאד קשים. כי אז בעצם מסתבר לך שזהו זה. החיים נמשכים, כל אחד הולך. ולאן אתה הולך? ועם מי אתה הולך? אלה השאלות המאד גדולות והמאד מאד כואבות. כי איפה שהוא, אני לא פעם חשבתי בליבי כשניסיתי לשחזר. אם היו רגעים במשך השנה של מחשבה או של תהייה יותר מרחיקת לכת. מה חשבתי שיהיה? האם חשבתי שאני אפתח את הדלת וזה יהיה הכל אותו הדבר? אני מתארת לי, אבל יש לנו כל מיני מנגנונים שכנראה שומרים את האדם באותו זמן, עד שזה מגיע. אז ראיתי שפתחתי את הדלת אבל זה לא היה מה שהיה פעם. זו הייתה מציאות לגמרי שונה. זאת הייתה מציאות מאד שונה שהרבה מאד צריך היה להתמודד גם אז. עם סוג אחר של תהיות, עם סוג אחר של בעיות. ואני לא יודעת, אני בכל זאת רוצה לספר כמה מאפיינים גם מזה.

ש. יש לך מישהו שאת יכולה לחלוק אתו את המחשבות שלך? את ההתלבטויות באותו רגע? ת. אני ביחד עם חוה. אני רוצה להגיד לך שאנחנו חיות באותו קיבוץ עד עצם היום הזה. בכל אופן, אני מוצאת דודה, אחות אמי, שהיא אשה שהתאלמנה גם כן במחנות עבודה, שבעלה לא חזר משם. אשה שלא היו לה ילדים. היא מאד משתדלת. אבל מה שרציתי לתת זה מספר קוריוזים.

היה בית חרושת לנעלים שאני הזכרתי בראשית דברי. מאחר שזה פעל ממש עד הדקה התשיעים, הכל נשאר בשלמות. המכונות, חומרי הגלם. ומאחר שעוד הסבא שלי ייסד את זה, היו שם פועלים מאד ותיקים וגם פועלים חזרו. הם יצרו קואופרטיב. כבר היו רוחות חדשים בהונגריה. בתור בעלים הדודה הזאת ואני קבלנו, קוראים לזה מניה או משהו כזה, בקואופרטיב הזה. כך שמהרגע הראשון דאגות פרנסה לא היו, שזה גם לכשעצמו מאד חשוב.

אני הלכתי לדירה שלנו. כשפתחתי את הדלת מצאתי רק קש. כלום כלום כלום, רק קש. את שאלת אותי אם היו לי חברות לא יהודיות והזכרתי את הבת הזאת שהם גרו במרתף והיו שומרי הבית. אז הם כבר לא גרו יותר במרתף. הם גרו באחת הדירות הגדולות ביותר בבית הזה שבו אנחנו גרנו. אמרו לי שרוב הדברים שלנו אצלם בדירה. אז בא מישו להגיד שני דברים. הוא אמר שבאיזה מקום ראו את החדר שינה של הורי. ואני ברוב תמימותי הלכתי לאותה כתובת ופתחתי את הדלת ונכנסתי וראיתי שאכן זה חדר השינה של הורי. ואני אומרת: אבל זה חדר השינה של הורי. התגובה שהייתה, התנפלו עלי מאד מאד באופן חריף: מה את חושבת לך? אנחנו קנינו את זה מהרכוש הנטוש, אין לך שום עילה ותלכי מפה! ממש זרקו אותי. ואני יצאתי כל עוד נפשי בי. ואם יש את הפתגם "הרצחת וגם ירשת" זה נכון, אבל אני לא הייתי מסוגלת להתמודד עם זה. הלכתי ברחוב וראיתי את הנעלים שלי. ותשאלו איך אני יודעת, כי לא היה לי רק זוג אחד. אז הלכתי וכבר לא רציתי לשמוע. לכן עזבתי גם את הדברים האלה.

ואז בא מישו להגיד שבקהילה, אני לא יודעת עד היום באיזו דרך, אספו תמונות. שיש מקום אחד בקהילה, איזה חדר שהוא מלא עם תמונות, שמישהו ראה שם את תמונות הכלולות של הורי. הלכתי לשם. זה חדר בגודל הזה, שאני לא מגזימה, עד הברכיים, אלפי אלפי, אולי מיליוני תמונות. אני נברתי שם שעותיים ופתאום גיליתי את עצמי. פתאום גיליתי את הורי. מצאתי ארבע או חמש תמונות שזה כל מה שנשאר מכל מה שהיה. אז, יש עוד כל מיני תחנות. בית החרושת הזה שהיה רכוש גדול עובר כל מיני מטמורפוזות. בסוף ממשלת הונגריה הלאימה אותו. הגעתי אל הציונות.

ש. איפה את התגוררת?

ת. התגוררתי קודם בדברצן, כי שם הייתה קרובת משפחה שמצאה את הדירה. כמו שאמרתי, דאגות כלכליות לא היו, אז חורף אחד העברנו, הייתי יחד עם דודתי. למדנו אנגלית. אחרי זה עברנו לבודאפשט ושם נפגשנו עם צעירים בכל מיני דרכים. בעצם הגענו לתנועה הציונית. כבר לפני זה, בעצם, עוד לפני שהגענו בפועל, הגענו בלב ובראש שכל מה שהיה יש לו תשובה אחת בלבד. באמת להקים דל המדינה וכו'. אז באמת הייתי בתנועה כמה שנים.

ש. היה שם משהו מאורגן?

ת. כן, כבר הייתה תנועת "הבונים" מאורגנת. כל מיני מוסדות, הכשרה וכל מיני דברים. ב-1949 עליתי ארצה והצטרפתי לקיבוץ מעגן, שאני חברה בו עד עצם היום הזה. אני הרבה פעמים מספרת על השואה, כי אני רואה שזכות גדולה קודם כל להקים יד למשפחתי. זכות גדולה שאני אספר מה שקרה לי. וזכות עוד יותר גדולה שיש לי היכולת והכח לספר שגם האחרים ידעו. ואני עוסקת בחינוך, אני הרבה שנים עוסקת בהוראה. יש לי הרפתקאות מאד מגוונות בקשר לזה.

בהתחלה שאלו אותי איך זה כצאן לטבח? כשהיה מבצע אנטבה כתבו בעיתונות וכל כך הרבה תארו. ואז עוד אנחנו היינו גם אומה יותר תמימה. והייתה תמונה שבנמל התעופה כל מאה ועשרים וששה בני ערובה יושבים במעגל גדול ומסביב היו החיילים של אידי אמין. ואחד מהחטופים, שהוא היה חייל ביחידה מובחרת, אחרי השחרור כתב שהוא ישב שם במעגל הזה, עם עוד למעלה ממאה איש, שמתוכם הוא ידע שיש הרבה שהיו חיילים וחיילים טובים. ומסביבם עומדים שלושה ארבעה חיילים שהם היו יכולים להתגבר עליהם, אולי. אבל הוא אמר: ומה הלאה? אנחנו בארץ אויב, אין לנו בסיס, אין לנו קשר, אין לנו מוצא. מה נעשה? ואז הוא כתב: הבנתי מה הייתה ההרגשה של יהדות אירופה.

כששואלים אותי, למרות שאמרתי לך בהתחלה, שהניסיון האישי שלי מצומצם, אבל מאז כבר אספתי מידע. מה יכולים לעשות? מישו בא לעזור? האם כל הגויים של עיר הולדתי

שלא שמחו לאיד ושראו איך מוציאים את היהודים מהדירות? האם היה מישהו שרצה לעזור? אני אומרת, אני בטוחה שגם בין ההונגרים היו אולי טובים, אבל היו הרבה מאד לא טובים, הרבה מאד ברובם היו אנטישמים מאד גדולים. לא הייתה עזרה, לא הייתה דרך מוצא.

אני מסתכלת על המפה הזאת, עם מה היינו מסובבים? מאין יבוא עזרי? זאת הרגשה שהישראלים היה להם קשה מאד להבין. לכן, כשבאו פליטי השואה, אני משווה אותם שזרקו אותם למים והם לא ידעו לשחות, אם הם ניסו להרים את הראש והצליחו. והגיעו לישראל ובאו ואז עוד פעם נתנו להם על הראש והטביעו אותם. חלק בכל זאת הרים את הראש ולמד לשחות. אני אחת מהם. לא כולם. למה – כי אז פתאום במקום לנסות להבין מה קרה, האמות מידה היו של ישראל, של הישראלים של אותה תקופה, לא הבינו מה בדיוק היה.

אני חושבת שהיו שני אלמנטים אחרי השואה. האחד שאנשים לא היו מסוגלים, בכל אופן אני אומרת על סמך ההרגשות האישיות שלי, להיפתח ולהיחשף, כי הפצע היה כל כך טרי שהנביעה הקטנה ביותר גרמה לכאבים יותר מדי גדולים. הדבר השני, שהחברה הישראלית לא הייתה בשלה להבין את מה שקרה בשואה. היום יש פרספקטיבה היסטורית.

ש. איך קיבלו אותך בקיבוץ?

ת. בקיבוץ אצלי היו הרבה מאוד יוצאי שואה. אני הצטרפתי ב-1949. החל מ-1946 כבר היו הרבה מאד פליטי שואה. אבל למשל, האידיאל של העבר שזה היה האידיאל של כולם, אם אני אתן קוריוז. יצא לי לעבוד עם חברית מאחד המושבים הוותיקים. היא אמרה שאחרי המלחמה הגיעו בנות מהונגריה והן היו כל כך מקנאות בבת הזאת כמה שהיא חופשייה ויפה וחיננית. היא אומרת: ואחרי זה הסתבר כמה שהבנות רצו להיות כמו הצבריות. כי כולם רצו להיות כמו אלה שפה.

בקיבוץ זאת חברה גם די מוגנת והומוגנית. אז אולי הטיפול היה יותר מתון. דרך אגב, רציתי להגיד לך שאֵלה שעלו ארצה מהונגריה והתיישבו במקום זה או אחר, הם מאד נשארו עם ההונגריות שלהם. אלה שהלכו לקיבוץ, נניח כמוני, הם מאד עשו מרחק גדול מההונגריות. משום שהשילוב והמיזוג היה הרבה יותר אולי עמוק. כי פה כולם חיפשו את החברה של אותו מקום מוצא או משהו כזה.

ש. איך את מצליחה להעביר את זה לילדים שלך?

ת. כמו שאמרתי, בהתחלה אני לא סיפרתי. אם יורשה לי לסיום להגיד את זה שכל שנה מציינים את יום השואה ויש לנו קיר במבנה ציבורי איפה שיש כל השמות של האנשים היקרים לנו שלא חזרו. באחת הפעמים, לפני בטח כבר עשרים שנה, מי שארגן ביקש שאני אקרא איזה קטע. ואני הסכמתי. וכשעליתי על הבמה, אני לא אשכח את התחושה הזאת. זה היה קטע על ילדים בגטו וארשה איך הם רעבו. אני הרגשתי שזה עולה ויורד אצלי לכל הכיוונים. איך שהוא קראתי את זה. וכשהטקס נגמר הלכנו הביתה.

יש לי שני ילדים. לבעל שלי לרוב סיפרתי, אם כי לא אולי את הכל. אמרתי: עכשיו תשמעו. אז סיפרתי להם מאלף עד תו, כשעה וחצי. הם היו בני עשר או ארבע עשרה ומאד הזדהו עם הסיפור. אחרי זה עשיתי מנהג שכל שנה סיפרתי. לא כל שנה, כל אחרי זה היה יותר מדי ידוע, אבל סיפרתי. ואפילו עכשיו, יש לי שבעה נכדים ואני מתחילה גם להם לספר. יצא לי לספר כבר בבית ספר לילדים קטנים.

אני רוצה לסיים, כמו שסיימתי שם באחת הפעמים, שהסיפור עצוב. אז אמרתי שעליתי ארצה והתחתנתי ויש לי משפחה גדולה וענפה, עם הרבה ילדים בדור שני ובדור שלישי. ואני חושבת שזאת התשובה שלי. אני מרגישה שאולי החוסר שורשיות שהיה, עכשיו מתחלף בהרגשה השורשית על אותה פיסת אדמה שאני חיה וגרה כבר ארבעים וחמש שנה. [12]

יהדות ג'יור { Győr } בתקופת השואה

גירוש יהודים מג'יור – הונגריה - 1944 [7]

ג'יור הינה עיר חשובה במערב הונגריה ונמצאת באמצע הדרך בין בודפשט לוינה-אוסטריה. היא העיר השישית בגודלה בהונגריה. בסיוון תשמ"ט, יוני 1989, במסגרת הכנס העולמי של ארגון יוצאי ג'יור, יצא לאור אלבום מזכרת. מתוכו, אני מביא תאריכון אירועים הקשורים לשואת יהודי ג'יור-הונגריה ואת עדותו של הנריק פרקש.

1906 - ראש הקהילה דאז מקבל תואר אצולה מידי המלך להוקרה על פועלו החברתי.

בשנים הראשונות של המאה העשרים יהודים הם שהקימו בעיר ענף טקסטיל אדיר; ביח"ר של ריכרדס ריכרד, של גראב, של לינום-טארסיג ובניו ועוד. במרוצת הזמן הפכה ג'יור לעיר תעשייתית, בה קרוב ל-50% של תושביה התפרנס מהענפים השונים של התעשייה.

1914-18 - במלחמת העולם הראשונה 85 יהודים מקהילת ג'יור נפלו בשדה הקרב.

1919 - הופיע הספר של ההיסטוריון ההונגרי GYULA SZEKFU "שלושת הדורות". לדעת המחבר, תקופת הליברליזם היא תקופה של אבוד כיוון. הוא טוען שהונגריה של המאה ה-19 הושפעה מיסודות זרים מרעילים, מפוררים ומזיקים לתרבות האומה ההונגרית. כשנושא יסודות אלו היו יהודים שגם הם זרים לרוח של העם ההונגרי. ספר זה עתיד היה לשמש למורה הדרך של האינטליגנציה ההונגרית במשך שלושה עשורים לאחר הופעתו.

1930 - מספר היהודים בשתי הקהילות בג'יור ובסביבה הגיע לשבעת אלפים.

אנשי הקהילה עסקו בעיקר במסחר, בבתי מלאכה ובבתי חרושת למיניהם. בין היהודים היה מספר רב של רופאים, מהנדסים, עורכי דין, מורים וכו'.

1932 - מתחילה התארגנות תנועת "צלב החץ" בנפת ג'יור ומושון. הסימנים הראשונים היו הסתה קיצונית נגד היהודים בעיר, אולם באותם הימים היו הדיה של התנועה חלשים יחסית.

5.3.1938 ביום זה נשא ראש ממשלת הונגריה, בעיר ג'יור, את הנאום לו ציפתה האומה בכליון עיניים. הדגש בנאום זה היה על הצורך להסדיר את מיקומם של היהודים בחברה על-ידי צמצום השפעתם בחיים הכלכליים והתרבותיים על הונגריה. מאז רדיפת היהודים היה זה חלק מתכנית הממשלה. תכנית זו ציינה את התחלת הסוף גם לגבי הקהילה המפוארת הזו. באולם נכח בין הנכבדים המוזמנים גם ראש הקהילה דאז נושא תואר "יועץ בכיר של הממשלה" אשר נדהם בשמועות דברי הנואם.

15.12.1935 - הרב הראשי החדש של הקהילה המתקדמת, ד"ר רוט אמיל, מתחיל את כהונתו. הוא היה בן 28 והיה לגאונות יהודי העיר. היום, במבט לאחור, עולה לאור דמותו האסקטית אך עם זאת החייכנית, בעלת המראה החביב והחכם. הוא כיוון את הנוער היהודי בג'יור לדרכים חדשות ושונות. הודות לזה צעירים רבים ניצלו והיו לבוני ארץ ישראל. הרב הראשי של הקהילה האורתודוקסית היה בן ציון סנידרס אשר כל החוגים החרדים בהונגריה ומחוצה לה חלקו לו כבוד והערצה. הרב בן ציון סנידרס היה ידוע כגדול בתורה.

ינואר 1939 – חבר הפרלמנט ההונגרי מטעם ג'יור מודיע "העם ההונגרי, שתודעתו הלאומית מתעוררת כעת, אינו צועק, אינו מאיים, רק מצהיר במלוא הרצינות, שלא ישקוט ולא ינוח עד שלא יעקור מן השורש את השליטה הכלכלית והתרבותית המחניקה של היהודים".

4.10.1939 - העיתון הליברלי "GYORI HIFLAP" במאמר שכותרתו הייתה "קצת הסבר" כותב: כל עוד עיקר מאמצינו יופנה אל הבעיה היהודית, מאבקנו סביב הרפורמה האגרארית ייחלש ולא ניתן יהיה להשיג אותה רפורמה כל עוד מסיחים את דעתנו לכיוון היהודים.

1.9.1939 - חוק שני חדש נגד היהודים, שבא בעקבות החוק הראשון, הביא להחמרה נוספת במצבם. החוק החדש היה גזעני מובהק, וקבע במפורש באלו מקרים אדם נחשב ליהודי. כמו לגבי החוק הראשון גם הפעם, ראשי הכנסיות הנוצריות בבית העליון, תמכו בו ללא סייג. העיתון שהוזכר לעיל, נסגר על פי פקודה. נשללו התרי מסחר קיימים מידי יהודים והצו שהתייחס לעבודת היהודים במחנות בא לקבוע במפורש שהיהודים יועסקו בבניית כבישים ובחטיבת עצים ביערות.

8.8.1941 - החוק השלישי נגד היהודים, מבוסס על חוקי נירנברג, בא לאסור נישואים בין יהודים ללא יהודים. משפטים נערכו נגד יהודים שבאו במגע עם נשים לא יהודיות באשמה שגרמו "טנוף הגזע". התחיל גל של סחיטות והשמצות.

11.4.1942 - בית המשפט גזר פסק דין מוות על NADAS ERNO, יהודי מג'יור, טייס מצטיין במלחמת העולם הראשונה, שהואשם במעשי חבלה ובריגול לטובת בריטניה. בו ביום הוצא להורג.

ינואר 1943 - הארמיה השנייה של הצבא ההונגרי הובסה ליד VORONEZ, ובאותם הימים היו אי אילו ניסיונות הססנים מצד ההונגרים להגביל את תלותם בגרמנים.

19.3.1944 - הצבא הגרמני נכנס להונגריה. מושל מחוז גיור מודיע: היום התרחש בארצנו מהפך היסטורי ומחוזנו מקבל את גדודי הצבא הגרמני בסבר פנים יפות.

לאחר כניסת הגרמנים להונגריה, השלטונות ההונגרים גילו יוזמה רבה ושתוף פעולה מלא אתם, ביישום תוכנית "הפתרון הסופי" של הבעיה היהודית בארצם. כצעד ראשון פורסם צו המחייב אותם לענוד את הטלאי הצהוב.

27.5.1944 - ראש העיר מודיע: "על פי צו שר הפנים יש להקים גטו בג'יור. אני קובע את GYORSZIGET כמקום הגטו ומצווה על כל היהודים ללא הבדל גיל, מין או מקצוע לעבור לגטו עד 31.5.1944 שעה 8 בערב. הם רשאים להביא אתם רק את המטלטלים הנחוצים ביותר".

6.6.1944 - עם שחר יחידות צבא ומשטרה הונגריות הקיפו את הגטו ואז החלה העברת היהודים בגשם שוטף, ללא מטלטלים, ברגל ובגסות רוח לצריפים מחוץ לעיר, עליהם הוכרז מזמן שאינם ראויים למגורים.

במקום זה רוכזו גם היהודים תושבי הסביבה, בין היתר מ - MOSONMAGYARÓVÁR, TET GYOMOR, מכאן התרחש הגרוש של אותם היהודים למחנות השמדה של הגרמנים.

* * * * *

לגבי יהודי ג'יור והסביבה הגורל התאכזר כפליים. על פי תוכניתם של הגרמנים, בגלל קרבת העיר לאוסטריה, היו צריכים יהודים אלה להישלח למחנות עבודה ישר למערב. אם כך היה קורה, מסתבר בדיעבד, רובם היו נשארים בחיים בתום המלחמה. אולם, קרה והקצין האחראי לרכבת שגה, ובמקום לשלוח אותה רכבת מערבה לכוון אוסטריה, שלח אותה לצפון מזרח, לכיוון סלובקיה. כאשר התגלתה הטעות הרכבת כבר הייתה בגבול הסלובקי והפקיד הגרמני החליט לא לשנות דבר והורה שהרכבת תמשיך למחנה אושוויץ.

* * * * *

מג'יור לאושוויץ - קטעים מפרטיכל: 24/2/45. HENRIK FARKAS בן 56, תושב ג'יור, מדווח על חוויותיו במחנה בירקנאו-אושוויץ בהם שהה 7 חודשים: "לפני הגרוש גרתי בג'יור עם אשתי ושתי בנותי התאומות, בנות ה-24. ריכזו יהודי ג'יור בפקודת הממשלה ההונגרית התחיל בסוף חודש מאי 1944.

כ-5000 יהודים נדחסו בבתי SZIGET. חלק מתושביה הנוצרים של SZIGET ניצלו לרעה את מצוקת הדיור של היהודים ודרשו מחירים מופקעים עבור סידורם בבתיהם, ובנוסף לזה גם קיבלו את הדירות שהיהודים אולצו לעזוב בעיר.

ב-7.6.1944 בשעות הבוקר המוקדמות העירו בגסות את היהודים משנתם וציוו עליהם, תוך שעה, לצאת לרחוב ולהסתדר בשורה. לקראת שעות הצהרים הגיעו למקום ועדה אזרחית אשר בעזרת הג'נדרמים התחילה לערוך בדיקת חפצים וחיפוש אישי אצל כל אחד ואחד.

נדרשו למסור את הכסף ואת דברי הערך האחרים שהיו ברשותנו. בנוסף לכך, דרשו מאיתנו להעביר לידיהם גם את הסכום של 3000 פנגו אשר לפי החוק מותר היה להחזיק, וכן טבעות נישואין. לאחר מכן ערכו הג'נדרמים חיפוש מדוקדק בגופינו. הללו התחילו לחטט בין הבגדים והחפצים שהיו מוטלים על הרצפה ולקחו לעצמם כל דבר שמצא חן בעיניהם. את החיפוש ערכו כאשר בהתחלה עמדו האנשים בפיסוק רגליים ולאחר מכן נדרשו להתכופף. את הנשים בדקו מילדות שלבשו ככפות גומי וזאת בנוכחותם של הג'נדרמים שגדפו אותם ולגלגו עליהן.

לשלמות התמונה עלי לציין שמיד לאחר שרוכזנו בגטו, הופיעו במקום בלשים שאספו את האמידים שבינינו, ובעיניים קשים ביותר סחטו מידע על דברי ערך שעליהם לא דיווחו

כנדרש. לאחר מכן, הובילו את כולם ברגל לצריפים שברחוב בודה. הרחובות שעברנו, היו בדרך כלל שוממים. פה ושם עבר הולך רגל כלשהו שהתבונן בנעשה ובדרך כלל לא הסתיר את שמחתו מהמחזה שראה לפניו. למען האמת, נתקלנו גם באנשים ספורים שבכו לנוכח סבלנו.

לאותו מחנה צריפים הובילו גם את שאר יהודי הסביבה כשמספרנו הכולל הגיע ל-7,500 נפש. המקום היה מזוהם ומרופש; ניסינו לנקותו כמיטב יכולתנו. במקום שרדה צפיפות כזו שבקושי נותר מקום משכב לכל אחד מאיתנו.

השומרים היו ג'נדרמים שהתנהגותם הייתה גסה ואלימה. במקום היו רק שלושה אנשי S.S. גרמנים מראם היה מפחיד ואלו הסתובבו בליווי כלבים מאיימים עם שוטים ביד.

תפילה במחנה. האווירה הכללית הייתה עגומה למדי. ביום השלישי לשהותנו במקום שנפל ביום שבת, אסף הרב הראשי האורתודוקסי BEN-ZION SNYDERS את חסידיו לתפילה. גם ד"ר EMIL ROTH, הרב הראשי של הקהילה הניאולוגית ריכז את בני קהילתו למטרה דומה. איש S.S. שצפה במתרחש, ציווה על המתאספים להתפזר, וכעבור דקות אחדות, ראינו קבוצה קטנה שכללה 21 איש ללא כל כיסוי ראש שיגן עליהם מפני השמש הלוהטת, עומדים לפני בנין ה-S.S., ושני הרבנים היו בקבוצה. אותה קבוצה הוכנסה לאותו בניין ויצאה ממנו בשעות הערב.

די היה להביט עליהם כדי להיווכח שעברו השפלות והתעללויות נוראיות. לחלק מהם גזרו את הזקן בשורת שפיץ, לאחרים הורידו חצי שפם ולרב רוט גילחו את השער במרכז ראשו ובתוכו ציירו מגן דוד בעזרת חומר בלתי מחיק. הללו התקרבו אלינו המומים, ולא הוציא הגה מפיהם. ד"ר רוט היה זה שלמרות הזעזוע העמוק שעבר עליהם הטיב לשמור על הופעה מכובדת. בהמשך הכריחו אותם להקיף את המחנה במטרה ברורה להרתיע את כל יושביו.

לאן, לאן? למחרת התחילו להכניס את האנשים לתוך קרונות הרכבת. המצב הנפשי של האנשים היה בשפל המדרגה והוראות שונות וסותרות חולקו כל הזמן. כפי הנראה כדי להטעות ולבלבל אותם ולהחיש את התמוטטותם הפיזית והנפשית. בכל אחד מהקרונות הוכנסו שני כלי מים וכד אחד לצרכים אישיים. היו קרונות שבתוכם הכניסו עד 80 איש. כל קרון נעלו על בריח, והאוויר היה כולו דרך פתח קטן מסורג. סבלנו מהחום המחניק, מחוסר אוויר ומסרחון. שכן את דלי הצרכים לא יכולנו לרוקן, ותוכנו בסופו של דבר נשפך ארצה בתוך הקרון עצמו.

אחרי יומיים הגענו לגבול הסלובקי, שם הג'נדרמים פתחו את הקרונות וציוו עלינו בגסות למסור להם את כל דברי הערך שנותרו עדיין בידינו. כמו כן הם איימו עלינו שאם לא נמלא אחר הוראותיהם, יירו בנו.

ביום חמישי בשעות הצהריים הגענו לתחנת בירקנאו. שם הורידו אותנו מן הקרונות והתחילו להפריד בין הגברים לנשים. בשורה עורפית, כשהגברים עומדים לפני הנשים, עברנו בפני קצין גרמני אשר בסימן אצבע הורה לכל אחד לאיזה כיוון ללכת. לימי או שמאל. אנשים בעלי כושר גופני הופנו ימינה ואילו אנשים חלשים, זקנים או אמהות מלוות בילדים, הופנו שמאלה. ד"ר רוט עם סימן המגן דוד על ראשו, הופנה גם הוא שמאלה. וכל האנשים שהופנו שמאלה לא נראו יותר במחנה. מאורח יותר, נודע לנו שהם הובלו הישר לתאי הגזים. אני הופנית לצד ימין. על זרועו של כל אחד מאיתנו קעקעו מספר זיהוי. ההתנהגות כלפינו הייתה אלימה ביותר, המזון דל מאד ורעב גדול שרר במקום.

בפרק הבא של הפרוטוקול מתוארים הצד הטכני ואופן הפעלתם של מתקן תאי הגזים והמשרפות שבהם הושמדו כ-6000 גברים, נשים וטף ביום ודי היה בהנפת יד של קצין גרמני כדי להכריע את גורלם.

הדואר מוולדזה (WALDSEE): לאחר הגעתם של היהודים לבירקנאו, חולקו לאלה שלא נשלחו ישר לתאי הגזים בעקבות הסלקציה, גלויות דואר, אותן היו צריכים למלא ולשלוח למכריהם במקום מוצאם. נאמר לנו לכתוב על הגלויה שמצבנו טוב. לפי ההוראות היינו צריכים לציין במקום המיועד למקום משם נשלחה הגלויה "WALDSEE", מקום שלמעשה לא היה קיים.

במרחק 3 ק"מ מבירקנאו היה מחנה אושוויץ. לשם הובלנו לאחר 3 שבועות מאז שהגענו לבירקנאו. המחנה היה מוקף גדר תייל מחושמל.

במחנה הייתה משמעת קפדנית וחמורה ולאחר 12 שעות עבודה הועמדנו במפקד {appel} שנמשך לעיתים שעות ארוכות. בפני כל חייל S.S וכל מפקח היינו צריכים לעמוד דום, ללא כיסוי ראש. עבור כל סטייה קטנה ביותר קיבלנו מכות וכל מיני עינויים מתוחכמים ביותר. לעיתים קרובות על בסיס האשמות שווא. היכו בני-אדם עד מוות.

אלה שניסו לברוח או סתם הואשמו בניסיון לברוח, הומתו בתלייה בפני כולם. תנאי העבודה היו תת-אנושיים ורוב האסירים לא החזיקו מעמד זמן רב. מתוך קבוצה של 200 איש, מתו מדי יום 30-35 איש ומקומם התמלא על-ידי אחרים. [13]

שורה של גופות יהודים בכניסה לגטו בבודפשט עם סיום המלחמה [7]

זיכרון לחלל צה"ל- גרוס אהרן ששרד את השואה בהונגריה הגיע לארץ ונפל על תקומת מדינת ישראל

גרוס אהרן בן דויד וגלה-גיזלה. נולד ביום כ"ז במרחשון תרפ"ה
(24.11.1924) בעיר ג'יור שבהונגריה. למד בבית-הספר
היסודי

האורתודוקסי וסיים את בית-הספר האזרחי (בתור תלמיד
פרטי). בגיל י"ד נסע לישיבת שופרון ולאחר-מכן – לישיבת
גלנטה.

בגיל י"ח חזר לבית-הוריו והתחיל לומד את מלאכת-החייטות
כדי לעלות לארץ כבעל-מלאכה. באותו זמן למד בבית-הספר
העירוני לתעשייה וייסד את הגרעין המקומי של "בני-עקיבא".

את אימונו הצבאי הראשון קיבל עוד בהונגריה במסגרת גדודי-נוער
טרומ-צבאיים, שהשירות בהם היה חובה.

כשנכנסו הגרמנים להונגריה בשנת 1944 נלקח עם אחיו כבן-ערובה והיה בידי הגסטפו עד
סוף יוני; אז גורש עם כל בני-קהילתו למחנה-אשוויץ. שם נספו הוריו ושני אחיו הקטנים. יחד
עם אחיו הגדול הצטרף שם לתנועת-המחתרת. במחנה-אשוויץ למד להשתמש במכונת-
ירייה כשקבוצת-המחתרת השיגה כמות נשק ועשתה הכנות למרד.

היה למוד-סבל ושבע-צרות אך רוחו לא נפלה בקרבו ותמיד היה לעזר ועידוד לחבריו. אחרי
השחרור חלה במחלות שונות כתוצאה מחולשת-הגוף, אך מיידי אחרי החלמתו השתתף
מטעם "פועלי אגודת-ישראל" בארגונה ובביצועה של העלייה הבלתי-ליגלית מהונגריה. עלה
לארץ בשנת 1946 באופן חוקי, ובידו רישיון עליה לקרובים. השתקע בירושלים. בטחונו
בעתיד ורצונו לחיות וליצור השכיחו מלבו את כל עברו.

אותה שנה לקח לו לאשה חברה שהכיר בחוץ-לארץ. הצטרף ל"הגנה" בשנת 1947 וביום
נפילת גוש-עציון התגייס גיוס מלא לצה"ל. הגיע לדרגת סמל וגמר בית-ספר לקצינים.

השתתף בקרבות בחזית הר-ציון, נוטר-דם, בית-צפפה ובדרך לירושלים. פעמיים נפצע
פצעים קלים - ובפעם השנייה היה הדבר בקרבות על לטרון. לבסוף היה סמל במטה מחוז-
השפלה. בתום הקרבות שאף להשתחרר ולחזור לחיים תקינים אבל בגלל תפקידו לא זכה
לכך, כי הבקשה לשחרורו לא נתקבלה. ביום כ"ג בכסלו תש"י (14.12.1949) חזרו מסיוור
שלוש מכוניות, שיצאו לשם סימון מקומות-התיישבות חדשים סמוך לגבול. המכונית
הראשונה, אשר בה נמצא אהרן, עלתה על מוקש בדרך בית-גוברין - הר-טוב וכך מצא את
מותו בשעת מילוי תפקידו. הובא למנוחת-עולים בבית-הקברות הצבאי שעל הר-הרצל
בירושלים. הניח אשה ובת. [14]

מנהיג עם צאן מרעיתו

מאָד, הינו כפר קטן בצפון הונגריה. ב-1944 נמנו בו 250 יהודים שהיו חיים ב-55 בתי אב. מנהיג הקהילה היה פנחס יעקב זלצר.

בספר הזיכרון לקהילת מאד מסופר:

אחרי השתלטות הנאצית בהונגריה התחילו לרכז את היהודים בצפון המדינה. יום לפני פינויים מבתיים הוכרז על עוצר. בניו של פנחס יעקב זלצר, שגרו בעיר מישקולץ, שמעו על הגזירה – טכסו עצה, איך להציל את אביהם ובני משפחתם ממצוקותם. הם התקשרו למנהל הצלב האדום בערים – אתו היו קשורים בעסקי יין – והאיש, שהיה אחד מחסידי אומות העולם הסכים להעמיד לרשותם מכונית של הצלב האדום. הוא שלח את המכונית למאָד כדי להוציאם מהכפר. המכונית הגיעה למאָד בחשכת הלילה, כמתוכנן, בלי סיבוכים, והתייצבה בקצה הגן – מאחורי הבית. איש צלב האדום נכנס לבית, מצא את כל המשפחה יושבים על מזודותיהם, מוכנים לדרך לפי פקודת הנאצים. השליח מסר על מטרת בואו, ואחרי דקות מלאות ייסורין קיבל השליח מכתב בזו הלשון:

"בני היקרים, שקלתי היטב בדעתי לפני שהחלטתי, אבל ברגע זה, בעת צרה לישראל, רק בתנאי אחד אני יכול לעזוב כל אלה שאני אחד ומאוחד אתם עמהם בתנאי שאמסור אותם להשגחת הבורא. אך הבורא כשיציל אותם – יציל גם אותי ---". [15]

נתן בן-חיים מספר על הרב ד"ר יואל צבי [אמיל] רוט מהעיר ג'יור [Győr]:
באביב 1944 הגיעו לג'יור שליחי המחתרת הציונית מבודפשט הבירה – בשליחותו של יו"ר הציונות ההונגרית אוטו קומוי והציעו לד"ר להימלט מהגטו, בעזרתם, יחד עם בני משפחתו. הציגו לפניו את האפשרות לצרפו למנהיגי היהדות ההונגרית אשר ד"ר רודולף קסטנר נשא ונתן עם הצורך אייכמן להצלתם ולשילוחם לחו"ל בקבוצה הקרויה "קבוצת קסטנר" וכאן הוכיח ד"ר אמיל רוט את גדלות רוחו ונקט עמדה היכולה לזכות אותו בתואר "קורצ'ק מג'יור". הוא מיאן להפקיר את אחיו היהודים לגורלם באומרו, כי "...ייעודו של רב לשמש רועה רוחני לקהילתו כל עוד רוחו בו...".

אחד מאחיו ששרד, עלה ארצה והלך לעולמו, כתב לוועד יוצאי ג'יור:
"בתחילת 1944 העביר אמיל, דרכי מסר לאוטו קומוי, יו"ר ההסתדרות הציונית בבודפשט, בו הודיע שהוא מוותר על המקום השמור לו [ברכבת קסטנר] כדי לעזוב את הונגריה והוא נשאר עם יהודי ג'יור. זה היה קיצם הטראגי, שלו ושל בני משפחתו". [16]

"עקידת יצחק" באושוויץ

הרב צבי הירש מייזליש נולד באוהעל, הונגריה בשנת ה"א תרס"ב-1902 ונפטר בשיקגו, ארצות הברית בשנת ה"א תשל"ד-1974.

בשנת ה"א תרפ"ה ייסד ישיבה בניימארק, גליציה ושימש כרב ור"מ.
בשנת ה"א תר"ץ-1930 עבר לוייצן, הונגריה שם כיהן כרב.
בשנת ה"א תש"ד-1944, נשלח לאושוויץ שם נספו אשתו ושבעה מילדיו.

בתום המלחמה שימש כרב של ברגן בלזן וכרב של שארית הפליטה באזור הבריטי בגרמניה.

בשנת ה"א תש"ז-1947 היגר לשיקגו, ארצות הברית וכיהן כרב בעיר עד שנפטר.
שלושה מילדיו שרדו עמו את השואה.
לאחר השואה הוא נישא בשנית ונולדו לו ארבעה ילדים נוספים.

בדאגתו לשארית הפליטה הוא עסק רבות בבעיות הסבוכות שנוצרו עם תום השואה,
ובמיוחד בתקנת הנשים שנותרו עגונות.

ספרו שו"ת בנין צבי הודפס חלקו לפני השואה וחלקו השני שהודפס אחרי השואה ובו גם
תשובות הנוגעות לשואה, נספח קונטרס תקנת עגונות שנכתב בברגן בלזן.
הוא הוציא לאור אחר השואה את **שו"ת מקדשי השם**, ובו תשובות של רבנים שנספו
בשואה שעליהן הוא הוסיף את הגהותיו.

מתוך השו"ת שכתב הרב מייזליש, שער מחמדים סימן א, ב, ג, אני מביא את הסיפור
על יהודי מהונגריה, שהיה יכול להציל את בנו מתאי הגזים במחנה ההשמדה אושוויץ,
הוא לא הציל את בנו, כיוון שידע, שאם יציל את בנו, ילקח ילד אחר במקומו לתאי הגזים.

זהו סיפור המעיד על תעצומות נפש ועל רמה מוסרית-יהודית גבוהה ביותר.
קראתי לסיפור גבורה מופלא זה: **"עקידת יצחק באושוויץ"**.

הרב מייזליש כתב את דבריו בניסוח רבני. דבריו מצוטטים מתקליטור **"שו"ת השואה"**,
הוצאת מכון נתיבי ההלכה, מאגרי מידע תורניים, תשס"ו-2006.

ישתוממו הדורות ויתעוררו הלבבות, להשיב לב בנים על האבות, כאשר אספר במקהלות,
ענין נורא ונשגב, את אשר ראו עיני באושוויץ, ביום ראש השנה ושמחת תורה. את גודל
מסירת הנפש וקידוש השם, של אלף וארבע מאות בחורים צעירים, בני י"ד - י"ח שנים.
שנבחרו, ביום ערב ר"ה (בסילעקציע), להיות עולה על מוקדה ולהישרף על קידוש השם.

ולא באתי כאן להאריך בסיפורים מכגון אלה, כי תכלה היריעה והם לא יוכלו. וכבר נשפך
הרבה דיו, על כתיבת המאורעות והצרות מימי הנאצי"ם ימ"ש [ימח שמם]. וכל אחד כותב לפי
רוחו וטעמו והשגתו, וכפי אשר יפיק טובת הנאה מפרי עטיו. אך אני לא אמנע, בשביל כבוד
קדושת שמו יתברך, מלהעלות כאן, בשער ספר מקדשי השם, סיפור הלזה, אשר עיני ראו
ולא זר, מתוך ים של סיפורים ומאורעות, אשר נחרתו בלבי ובמוחי, מאשר עברו על ראשי,
משך הזמן שהייתי תחת שיעבוד הנאצי"ם ימ"ש. ואבטיח לקצר במקום שאפשר להאריך, וזה
החלי, בעזר צורי יתברך.

הנה **בערב ראש השנה**, נקבצו ונלקחו, ע"י השומרים, הנאצי"ם ושליחיהם במחנה, הבחורים הצעירים בערך, מבן י"ח שנה ולמטה, שנמצאו עוד, מפוזר ומפורד, בכל המחנה, שהצליחו להתחמק, באיזה אופן ואמתלאות שונות, מתחת שבט הביקורת של ראש המחנה, הצורר הנאצי ימ"ש, בעת היכנסם למחנה. ונאספו ככה בערך **אלף ושש מאות נערים וקטנים**, על מגרש ריק מאחורי הבלאקים [הבלוקים] שבמחנה, וידעו כולם מהגורל שמחכה עליהם. (ובני היקר, זלמן ליב, נ"י, נער בן י"ד שהיה אתי באושוויץ, ניצל בנס, בעזהי"ת [בעזרת ה' יתברך], ולא נלקח שמה עם הנערים).

ואז בא עליהם ראש המחנה, הצורר הנאצי ימ"ש, וציוה לתחוב עמוד של עץ בארץ. ובראש העמוד להשכיב דף של עץ, הדוק במסמרים, והי' נראה כמין ד'. ונתן צו, שכל הנערים יעברו, אחד אחד, מתחת הדף הזה. וכל מי אשר יגע ראשו בהדף, ישאר בחיים וישלח חזרה במחנה. וכל אלו שלא יגעו בראשם את הדף, יוקחו מבודדים בבלאק מסוגר, כי עד"ז [על דבר זה] שיער הצורר בעצמו את גילם וכושר סגולתם לעבודה.

והיות שהנערים ידעו ושיערו, מהו הפירוש של אי נגיעה בהדף, שזה נחשב לקטן ונידון לשריפה, היו כמה מהם שהתרוממו על בהונות רגליהם ברגע שעברו מתחת להדף, כדי שיגע ראשם בהדף. והצורר הזה שעמד שם על ידם, ברגע שראה דבר כזה, שהנער מתרומם לנגוע בהדף, נתן לו מכה חזקה בראשו, עם המקל עב של גומי שבידו, בכח כזה, שהנער המסכן נפל ארצה מתבוסס בדמו, ונפח את נשמתו על אתר. או שנשאר בו עדיין קוסטא דחיותא, ולקחוהו ככה לבית השריפה. וככה אירע לכמה נערים.

ואחרי הבחינה וצירוף הלז, נשארו בערך ארבעה עשר מאות נערים על המגרש, ולקחו אותם תיכף בבלוק מבודד, סגור ומסוגר, עד יום מחר, שיחרץ גורלם. ולא קבלו יותר שום אוכל ומשקה בפיהם. והשומרים, הקאפויס, עמדו על השער, ואין יוצא ונכנס.

והנה ליום המחרת, שהוא יום א' דר"ה, אשר כל בני עולם יעברו לפניו כבני מרון, הי' יום מהומה ומבוכה. ומפה לאוזן נתפשטה השמועה בכל המחנה, שלעת ערב, יקחו את הנערים **לבית המוקד** (כי בעוד יום לא הי' מכניסים קרבנות חדשים להכבשונות, **רק במשך כל הלילה**). ולהרבה אנשים שבמחנה, הי' להם בנם יחידם, אשר נשארו להם לפליטה, בתוך אלו הנערים, או שאר בשרם הקרובים עליהם, או סתם ידידים אהובים, אנשי עירם. והמה רצו כל היום בראש מבולבל מסביב הבלאק המסוגר, אולי יפתח איזה קרן אור, להציל משם את הנער היקר להם, עד שלא תחשך השמש.

אך השומרים, הקאפוס, לא שעו אל כל תחנוניהם ובכיותיהם, להוציא איזה נער וילד, מבין המסוגרים אשר נדונים לשריפה. וכידוע שאלו הקאפוס'ים הי', ע"פ [על פי] רוב, רשעים וקשי לב, פסולת שבפסולת מרשעי עמנו. אך במקרה הלזה, הי' גם טענתם כטענה צודקת בפיהם. היות שהם אחראים על הסכום הילדים שהופקדו לשומרים עליהם, אשר הי' במספר מדויק, ולעת ערב עליהם למסור אותם לידי אנשי הס' ס', ימ"ש, במספר ובמנין, כאשר מסרו להם, ואם יחסר אחד מהם אז דמם בראשם, ויקחו אותם לשריפה, נפש תחת נפש.

אכן, סוף סוף, אחרי הרבה השתדלות ומו"מ של הקרובים עמהם, גברה בהם תאוות הממון, והסכימו, בעד תשלום סכומים גדולים, לשחרר איזה נער וילד, ותיכף חטפו במקומו איזה נער אחר, מן הבא בידם בתוך המחנה (מאלו שהצליחו להתחמק מהאוסף דלאתמול, או שנשתחררו בעת הברור, ע"י נגיעת ראשם בהדף). וסגרוהו בהבלאק הנ"ל, במקום הנער הפדוי, כדי שיהי' המספר שלם.

והנה, להרבה אנשים הי' עוד סכומי כספים, או חתיכות זהב או מרגליות, טמון במטמונים ובמנעלים לעת הצורך. וכמובן שהי' כמה אנשים פשוטים ובעלי קוצר השגה, שלא עשו שום

חשבונות, מה נעשה במקום נער הנפדה, וקיצו במסירת נפש כל הונם הנשאר להם, או שהשתדלו לאסוף סכום הנצרך, מאחרים, ידידים ומכירים, ופדו את בנם המוסגר מכליון בטוח. וככה נמשך הסחר - מכר הלזה, משך רוב היום הדין, לעיני כל האנשים שבמחנה. (כי ידוע שאנשי הס' ס' לא הסתובבו במשך היום בתוך המחנה, רק ע"י השער ומסביב למחנה, אבל במחנה גופא שלטו הקאפוס הישראלים).

אמנם, כמובן שהי' הרבה אנשים בעלי השגה, שלא רצו לפדות את בנם על חשבון חייו של ילד אחר, כמאמר חכמז"ל [חכמינו זיכרונם לברכה], מאי חזית. ולעולם לא אשכח עובדא נוראה אחת, אשר עיני ראו ואוזני שמעו, אז, בשעת ענין הנ"ל. אשר מעשה הלזה מסמל את קדושת בני ישראל, והתמסרותם לדרכי התורה הקדושה בתמימות, אף בעת צרתם וסבלותם הנוראה.

הנה ניגש אלי איש יהודי, שהי' נראה ליהודי פשוט מאויבערלאנד [שם מקום בהונגריה], מתמימות הדברים שלו, שאמר לי כדברים האלה.

רבי! הבן יחיד שלי, היקר לי מבבת עיני, נמצא שמה בתוך הנוערים הנידונים לשריפה, ויש בידי היכולת לפדותו. והיות שידוע לנו, בלי שום ספק, שהקאפוס יתפסו אחר במקומו, על כן אני שואל מהרבי שאלה להלכה ולמעשה, לפסוק לי הדין עפ"י התורה, אם אני רשאי לפדותו. וכאשר יפסוק כן אעשה.

ואני, בשומעי השאלה הלז, רעדה אחזתני, לפסוק בדיני נפשות. והשבתי לו: ידידי היקר, איך אוכל לפסוק לך להלכה ברורה על שאלה כזה, במצב כזה. הלא גם בזמן שביהמ"ק [שבית המקדש] הי' קיים, היתה שאלה כזו, שהיא בדיני נפשות, עולה על שלחן הסנהדרין. ואני כאן באושוויץ [אשוויץ], בלי שום ספר להלכה, ובלי עוד רבנים אחרים, ובלי שום ישוב הדעת, מרוב התלאות והצרות.

והנה, אם הי' דרך הרשעים הקאפוס, להוציא מקודם הנפדה ואח"כ ליקח אחר במקומו, הי' מקום לצדד קצת להתיר, אחרי שהי' הקאפוס הי' ישראלים, ולהם בוודאי אסור, על פי ההלכה, לעשות כזאת בידיים, להכניס בסכנה נפש אחר, אשר לא עלה עליו הגורל להשרף, והרי הוא בכלל יהרג ואל יעבור. וא"כ, יש מקום לתלות, שאין זה בירור שיקחו נפש אחר במקום הנפדה. כי אולי ברגע האחרונה יתעורר בנפשם הישראלית שלא לעבור על איסור חמור כזה. ועיין בתוס' כתובות (ע"ב ע"א), ד"ה אי, בשם הרשב"א, דבזה שהאשה רצתה להאכיל לבעלה דבר איסור, אינה יוצאת בלי כתובה. דיכולה לומר משחקת הייתי, ואם היית בא לאכול הייתי מונעת אותך, ע"ש. וכ"כ, י"ל [יש לומר], דכל זמן שלא נעשית המכשול בפועל, יכול להיות שבאמת לא יהי' נעשית כלל, שיתעורר טבע של נפש הישראלי, ולא יעשה איסור חמור כזה.

אכן לדאבוני, נוכחתי לדעת, שדרכם של הקאפוס ליקח מקודם נפש אחר מהמחנה, ואח"כ מוציאים לחוץ הנפדה, כדי שיהי' בטוחים שלא יחסר להם המנין ומספר שמסרו להם הס"ס, אשר המה אחראים עבורם. ואם יוציאו לחוץ הנפדה, ולא יעלה בידם לחטוף נפש אחר במקומו, אז דמם בראשם אם הס"ס ימצאו שחסר אחד מהמספר שמסרו להם. וממילא אין כאן ממה לצדד כלל.

אכן, איש הנ"ל, בבכי רבה, הפציר בי מאד. ואמר לי, רבי, אתם מוכרחים לפסוק לי כעת את ההלכה בזה, כי הוא שאלה בוערת, להציל את בני יחידי, כל זמן שאפשר עוד להצילו. ואני באחת מתחנן אליו, יקירי, צמיד לבבי, הרף ממני בשאלה הלזאת, כי לא אוכל לומר לך, לא דבר ולא חצי דבר, מבלי עיון בשום ספר, ובמצב נורא ואיום כזה. והוא ממשיך להפציר בי, ואומר לי בזה הלשון:

רבי, הייסט דאס אז איהר קענט מיר נישט מתיר זיין אויס ציא לייזין מיין איינציג קינד, איז נישט, בין איך מקבל באהבה דעהם פסק דין. עכ"ל. [עד כאן לשונו]

אני מתחנן ומוחה גם על דיבוריו, ואומר לו, ליעבער איד, איך האב דאס אויך נישט געזאגט דאס איך בין נישט מתיר אייער קינד ארויס ציא נעהמען. איך פסק'ן נישט, לא הן ולא לאו. טהוט וויא איהר ווילט אזויא וויא איהר וואלט מיך גאר נישט געפרעגט.

והוא עדיין עומד ומנסה, ומפציר בי להשיבו דבר ברור. וכשרואה שאני עומד בשלי, ואיני רוצה לענות לו דבר הלכה, ענה ואמר לי, ברגש ובהתלהבות גדולה: רבי, איך האב געטאהן דאס מייניגע וואס דיא תורה איז מיך מחייב ציא טאהן. איך האב געפרעגט א שאלה, ביי א רב אין קיין אנדערער רב איז דא נישט דא. אין אז איהר קאנט מיר נישט ענטפערין, דאס איך מאג אויסלייזין מיין קינד, איז דאך א סימן אז איהר זענט בייא אייך נישט פערטיג אין דיא הלכה מתיר צי זיין. ווארין ווען עס וואלט געוועהן מותר, בלי שום פקפוק, וואלט איהר דאך מיר זיכער געענטפערט, אז עס איז מותר. הייסט דאס בייא מיר וויא א פסק דין, אז איך טאהר נישט על פי ההלכה. אין דאס איז בייא מיר געניג, אין ממילא, וועט מיין איינציג קינד פארברענט ווערין, עפ"י התורה וההלכה, בין איך דאס מקבל באהבה ובשמחה, אין איך טיה גאר נישט. איהם אויס צי לייזין ווייל דיא תורה האט אזוי געהייסן. עכ"ל.

* * * * *

תרגום מאידיש:

רבי, אני עשיתי את שלי ונהגתי כפי שהתורה מחייבת אותי. אני הצגתי את השאלה לפני רב, ורב אחר אין כאן בנמצא. ואם אתם לא יכולים להורות לי שמוותר לי לפדות את הבן שלי, הרי סימן הוא שאינכם שלמים עם ההלכה להתיר. שכן אילו היה מותר בלי כל פקפוק בוודאי הייתם מתירים לי. **פירוש הדבר בשבילי הוא, כי לפי ההלכה אסור לי לפדות את בני. זה מספיק בשבילי וילדי יישרף, אפוא על פי התורה וההלכה. ואני מקבל זאת באהבה ובשמחה, ואין בדעתי לעשות דבר כדי לפדותו, משום שכך ציוותה עלי תורתנו...**

* * * * *

ולא הועילו כל דיבורי אליו, שאל ישית עלי האחריות על הדבר הזה, כי אני כאילו לא שמעתי ממנו השאלה. אך הוא הכפיל, עוד הפעם, דיבורים הנ"ל, בתמימות לבבו ובבכי רבה, שנקרע הלב לי"ב קרעים. **וגם ככה קיים דבריו, ולא פדה את בנו.** והי' כל היום, יומא דר"ה [דראש השנה], **הולך ומדבר לעצמו בשמחה, שזוכה להקריב את בנו יחידו לה', כי אף שיש ביכולת בידו לפדותו, עכ"ז [על כן זאת] אינו פודהו, מחמת שרואה שהתורה לא התירה לו לעשות כזאת.** ויהי' חשוב לפני השי"ת [ה' יתברך] כעקידת יצחק אבינו, שהי' גם כן ביום ר"ה.

ואתה, אחי יקירי, בין והתבונן בצדקת ובתמימות איש הישראלי. ואין שום ספק אצלי, שבוודאי עשו דברי האיש הזה **רעש גדול בפמליא של מעלה.** וקב"ה כינס את כל חיל שמיא ומשרתי מעלה, והשתבח והתפאר כביכול, ראו ברי' שבראתי בעולמי וכו'. ובצדק נאמר עליו "ישראל אשר בך אתפאר".

אתר דעת: שואת יהודי הונגריה. כתב: יהודה איזנברג

<http://www.daat.ac.il/DAAT/hungary/index.html>

תוכן האתר:

תולדות יהודי הונגריה

- ◆ מספר היהודים בהונגריה
- ◆ יהודי הונגריה עד מלחמת העולם הראשונה
- ◆ מבנה הקהילה בין שתי מלחמות עולם
- ◆ האנטישמיות וחוקים אנטי יהודיים

הקהילה היהודית בבודפשט

- ◆ היהודים עד המאה ה-14
- ◆ קהילות בודה, או-בודה ו-פשט
- ◆ התארגנות קהילה חרדית בבודפשט
- ◆ אנטישמיות, הכיבוש הנאצי

הונגריה עד הכיבוש הנאצי

(יוני 1941 עד 19 במרץ 1944)

- ◆ מצב היהודים בתחילת המלחמה
- ◆ מצוד וטבח יהודים 'זרים'
- ◆ שרות העבודה

הציונות הדתית בין שתי מלחמות עולם

פלוגות העבודה

- ◆ רקע החוק
- ◆ תנאי השרות בשנים 39-40
- ◆ השרות משנת 1941
- ◆ השרות באוקראינה
- ◆ הרצח בכפר דורושיץ
- ◆ השירות ביוגוסלביה
- ◆ בתקופת הכיבוש הגרמני
- ◆ בתקופת צלב החץ

בתקופת הכיבוש הנאצי

(19 במרץ עד 15 באוקטובר 1944)

- ◆ הפגישה עם הס"ס

- ◆ מועצת היהודים מצייתת לנאצים
- ◆ יחסו של העם ההונגרי לגירוש היהודים
- ◆ תכנון הגירוש על ידי הנאצים
- ◆ גירוש היהודים מערי השדה
- ◆ יהודי בודפסט

תקופת שלטון צלב החץ (15.10.44 עד 13.2.45)

- ◆ הטרור של אנשי צלב החץ
- ◆ אייכמן חוזר לבודפסט
- ◆ הגטו הבינלאומי והגטו הגדול
- ◆ השחרור

הגירוש מערי השדה

- ◆ הכנות לגירוש
- ◆ הריכוז בגטאות
- ◆ הגירוש לאושוויץ

קסטנר

- ◆ תולדות חייו ואישיותו
- ◆ "רכבת קסטנר" (או: "רכבת ברגן בלזן")
- ◆ עמדות השופטים ביחס לקסטנר
- ◆ ויכוח מחודש: שנת תשס"ג - 2002
- ◆ דיון על מעשיו ואישיותו

הצנחנים

- ◆ לוח המאורעות
- ◆ מי הסגיר את הצנחנים לנאצים?
- ◆ עמדת השופטים אגרנט ובנימין הלוי

חנה סנש

- ◆ גב' סנש על פגישתה עם חנה
- ◆ ניסיונות להיפגש עם קסטנר
- ◆ פגישה עם קסטנר בירושלים
- ◆ עמדת השופטים
- ◆ דיון

שליחותו של יואל ברנד

- ◆ הצעת אייכמן: סחורה תמורת דם
- ◆ יציאה לתורכיה
- ◆ מי היה מעוניין במעצר ברנד?

- ◆ מדוע שלחו הגרמנים את יואל ברנד ?
- ◆ מדוע כשלה השליחות ?
- ◆ איך ניצלו יהודי בודפסט ?
- ◆ השופט הלוי על שליחות ברנד
- ◆ דיון

ראול ולנברג

- ◆ הוצאת דרכונים שוודיים
- ◆ תקופת המשא ומתן
- ◆ תקופת שלטון צלב החץ
- ◆ דצמבר 1944
- ◆ המצור על בודפסט
- ◆ הצלת יהודי בודפסט
- ◆ העלמו של ולנברג

הרבי מבלז

שיטות הצלה והצלחתן

- ◆ השיטה הגרמנית: קסטנר
- ◆ השיטה ההונגרית: קומוי
- ◆ השיטה הבינלאומית: קראוס
- ◆ הוותיקן
- ◆ זיוף תעודות
- ◆ התנגדות
- ◆ סיכום

ביבליוגרפיה

מסמכים ותעודות באתר דעת

<http://www.daat.ac.il/DAAT/hungary/document.htm>

תוכן האתר:

בודפשט ויהודיה

- ◆ [מונקאטש - תולדות העיר](#)
- ◆ [השקפת הרב יששכר טייכטאל על הציונות - יהודה פרידלנדר](#)
- ◆ [גזירת השחיטה](#)

העליה לארץ

- ◆ [הספר הלבן הבריטי המצמצם ושולל עליה לארץ - 17.5.39](#)
- ◆ [צ'מברליין מודיע שאין פתרון לבעיית הפליטים היהודים - 10.11.38](#)

[איסור כניסה לארץ מהארצות הכבושות בידי הנאצים - 3.10.39](#) ♦

[הפסקת העליה בגלל עליה בלתי חוקית - 12.7.39](#) ♦

[מדיניות ההצלה של המוסדות הרשמיים - בן הכט](#) ♦

[העליה הבלתי לגאלית - פרופ' יהודה לפידות](#) ♦

פלוגות העבודה

[התעללות ביהודי פלוגות העבודה - דנציג](#) ♦

[עבודה במסגרת פלוגות העבודה - דנציג](#) ♦

[יום בחי' אנשי פלוגות העבודה - דנציג](#) ♦

[פסח בפלוגות עבודה](#) ♦

[חפירת ביצורים בשרות העבודה](#) ♦

[יהודים מפלוגות העבודה של ההונגרים בשבי הסובייטי - דוד הולץ](#) ♦

[שירות העבודה בהונגריה 1939-1944 - דוד הולץ](#) ♦

השתלטות הנאצים על הונגריה

[אזהרת רוזוולט בעניין יהודי הונגריה - 24.3.44](#) ♦

[אזהרת אידן בעניין יהודי הונגריה - 31.3.44](#) ♦

[עיתון היהודים ההונגרים - 23.3.44](#) ♦

[עיתון היהודים ההונגרים - 6.4.44](#) ♦

[עיתון היהודים ההונגרים - 13.4.44](#) ♦

[עיתון של היהודים בהונגריה - 27.7.44](#) ♦

הגטאות וגירוש היהודים

[מברקו של מלך שוודיה להוראטי - 30.6.44](#) ♦

[ישיבה במטה המשטרה במונקאטש בעניין גירוש היהודים - מאי 44](#) ♦

[מסמך על ריכוז היהודים בגטאות](#) ♦

[שיטת הגירוש והדיווח - 4.44](#) ♦

[ממשלת הונגריה מחרימה את אופניה של אווה](#) ♦

[כרוז המופנה לנוצרים ההונגרים ומתאר את הגירוש - יולי 44](#) ♦

[קריאה של אסיפת מחאה יהודית בניו יורק - 31.7.44](#) ♦

[יומן הגירוש של רחל מהעיר סאבאד](#) ♦

[יומן הגטו של אווה](#) ♦

[נער מתנדב לעבודה בגרמניה](#) ♦

[עדות ראשונה על אושוויץ - 1944](#) ♦

[הסתרת האמת על אושוויץ](#) ♦

[יהודי הונגריה מגיעים לאושוויץ - מזכרונות אסירה באושוויץ](#) ♦

[נשים יהודיות מהונגריה באושוויץ-בירקנאו ב- 1944 - לאה לנגלבן](#) ♦

דרשת הרבי מבלז והפולמוס סביבה

[הרבנית מסטרופקוב](#) ♦

[גזרות פולין ומנוחה ושלווה ליהודי הונגריה בדרשה חסידית בלזאית - פייקאז'](#) ♦

על דרשה חסידית בלזאית - תשובה למאמרו של פייקאז - 'אורטנר
הקטעים החסרים בדרשת הרבי מבלז
הערות אחדות על הצלת הרבי מבעלז
שני מנהיגים - שתי אמות מידה

השמדה

צו לפינוי יהודי בודפשט לגטו - 11.44
צעדת המוות - 10.11.44

הצלה

התנצרות כדרך הצלה
התנצרות כדרך הצלה - יומנה של אווה
תעודות חסות תמורת המרת דת
אישיותה ושיריה של חנה סנש
משפט הדיבה של חנה סנש
וייסמנדל על שליחות ברנד
קצין יהודי רוסי מגיע לבודפשט
מפעל ההצלה בבודפשט - משה קראוס
המשרד הארץ ישראלי בבודפשט 43-45 - אילה נדיבי (עבודת דוקטורט)
המשרד הארץ ישראלי בבודפשט 43-44 - אילה נדיבי (עבודת מ.א .)
הפצת דו"ח אושוויץ ודו"ח שואת יהודי הונגריה והשפעותיה

משפט קסטנר

פסק דין במשפט קסטנר - השופט אגרנט
פסק דין במשפט קסטנר - השופט חשין
פסק דין במשפט קסטנר - השופט זילברג
פסק דין במשפט קסטנר - השופט אולשן
פסק דין במשפט קסטנר - השופט גויטיין
קטעים מנאום הסיכום של תמיר
מתוך וידוי איכמן
חוקרו של בכר מעיד על הצלתו בידי קסטנר
קסטנר מעיד לטובת נאצים נוספים
מעדותו של רובה
הציל נפשות מהשטן - מאמר של מיכאל ברונשטיין
"קסטנר העניק לי את השקט", אמר אייכמן - מאמר של עדו העצני
עדויות של ניצולים

פסק הדין המלא במשפט קסטנר

<http://www.daat.ac.il/daat/vl/tohen.asp?id=409>

אלבום תמונות באתר דעת

<http://www.daat.ac.il/DAAT/hungary/albom.htm>

אתר מוזיאון למורשת היהדות הדוברת הונגרית
http://www.gal-ed.co.il/zfat-shoa/show_item.asp?levelId=57918&itemType=0

עבודות כפייה בתקופת מלחמת העולם השנייה בהונגריה:
http://www.tm-it.co.il/avodat-kfiya/show_item.asp?levelId=63126

אלבום אושוויץ. השמדת יהודי הונגריה:
http://www1.yadvashem.org/heb_site/heb_exhibitions/auschwitz_album/intro.html

סרט וידיאו - האנדרטה "נעלים על הדנובה":
<http://www.youtube.com/watch?v=o-0b4EjfTW0>

אתר על קרל לוצ' בית הזכוכית בבודפשט:
<http://www.uvegahaz.org/>

עדותו של יואל בראנד במשפט אייכמן:
<http://www.snunit.k12.il/shoa/brand10.html>

עדותה של הנזי בראנד במשפט אייכמן:
<http://www.snunit.k12.il/shoa/brand1.html>

עדותו של אריה ברסלואר במשפט אייכמן על תעודות החסות שהוציאו ראול ולנברג ושרל לוצ':
<http://www.snunit.k12.il/shoa/rsluar.html>

אתר על הצנחנים שהגיעו מארץ ישראל:
<http://202.org.il/Pages/years/pq1944/yeshuv.php>

- אלבום יוצאי ג'ור, הוצאת ארגון יוצאי ג'ור, תשמ"ט-1989.
- אתה הנחל לבניך. עדויות אישיות של חברי פרוד מהשואה. תשנ"ג-1993.
- אבדי אהרון: אתמול, כתבים, תשי"ג-1953.
- אופנר רוברט: נשארתי בחיים במקרה. בודפשט, 1944. תרגום לעברית. הוצאת המחבר וקיבוץ דליה, תשנ"ז-1997.
- איכלר חוה: בצל המוות - תנועת 'הנוער הציוני' בהונגריה בעיתות מבחן. יד טבנקין, תשנ"ב-1992.
- איתם משה: פרקי ג'ורקה, גוונים, תשס"ד-2004.
- אלפן משה: בעין הסערה, מורשת - בית עדות והעמותה לחקר תנועות הנוער הציוניות בהונגריה. הפקה: מערכת, קיבוץ דליה, תשס"א-2001.
- בדר מנחם: שליחויות עצובות. מרחביה. תשי"ד-1954.
- בלנק נעמי, גניזי חיים: מחתרת הצלה, "בני עקיבא" בהונגריה בתקופת השואה, אוניברסיטת בר אילן, תשנ"ג-1993.
- בינהורן [קליין] שרה: עלים שעלו מן האפר, הוצאת חזון, תש"ס-2000.
- בירמאן ג'ון: ראול ואלנברג, פרשת גבורתו והיעלמו, כתר, תשנ"ד-1984.
- בן דוד מרדכי: פרסות סוסים. מוסד ביאליק, ירושלים, תשנ"ה-1995.
- בן דור דן (אגרו קר): קבצן הייתי ברוסיה, יומן שבוי מלחמה, אלבי, תשמ"ו-1986.
- בן-חיים נתן [עורך]: הרב ד"ר יואל צבי [אמיל] רוט, ארגון יוצאי ג'ור והסביבה, ללא תאריך הוצאה.
- בן פורת יוסף: שערים נעולים, מורשת וספרית פועלים, תשמ"ז-1987.
- בנשלום רפי: נאבקנו למען החיים, מורשת - ספרית פועלים, תשמ"ז-1987.
- בראהאם רנדולף ל, קצבורג נתנאל: תולדות השואה-הונגריה, יד ושם, תשנ"ב-1992.
- בראנד יואל: בשליחות נידונים למוות, עיינות, תשי"ז-1957.
- בראנד יואל והנזי: השטן והנפש, לדורי, תש"ך-1960.
- ברזל אלכס (עורך): חלומות ומאבקים. תולדות גורדוניה-מכבי הצעיר בהונגריה 1938-1950, מערכת. קיבוץ דליה, תש"ס-2000.
- ברלס חיים: הצלה בימי השואה, בית לוחמי הגיטאות והקיבוץ המאוחד, תשל"ו-1986.
- ברץ מגדה: השרדות, הוצאת המחברת, תשנ"א-1991.
- גור (גרובר) מנדי: נשארתי בחיים, הוצאת קיבוץ דליה ומורשת, תש"ם-1980.
- גדרון מרדכי הנריק: עלון ילדות, טרקלין, תשס"ז-2007.
- גוטמן ישראל, בלה ואגו, רוטקירן ליוויה: "הנהגת יהודי הונגריה" במבחן השואה, יד ושם, תשל"ו-1976.
- גולדפרב צבי: עד קו הקץ, בית לוחמי הגטאות, תשמ"א-1980.
- גונדה משה אליהו, כהן י' יוסף, מרטון יהודה [עורכים]: יהודי הונגריה- מחקרים היסטוריים, האגודה לחקר תולדות יהודי הונגריה, 1980.
- דיוויס משה (עורך): עדי חיים - עדויות חברי ניר גלים, ניר גלים, 1990.
- דותן ורה ומיקי: לקום מתוך התופת, דוסטורי, תשס"ה-2005.
- דנציג הלל: בצל סוסים, בית לוחמי הגיטאות, תשל"ו-1996.
- היימן אווה: יומנה של אווה היימן. מהונגריה: צבי בר מאיר, יד ושם, תשכ"ד-1964.
- הלבני דוד: עלה לא נדף, חיים של לימוד תורה בצל המוות, הקיבוץ המאוחד, תשנ"ט-1999.
- הרשקוביץ נעמי: עדותה ביד ושם, ארכיון יד ושם, חטיבה O.3, תיק 10117.
- זהבי יקותיאל צבי: מהתבוללות לציונות, תולדות חיבת ציון והציונות בהונגריה משנת תר"ך, 1860 עד תש"ט 1949, הספריה הציונית, תשל"ג-1973.
- זנבר (זנדברג) משה: שנה לאין קץ, בפלוגות העבודה בהונגריה ובמחנות הנאצים,

יד ושם, תשכ"ז-1966.

חרן אריה [עורך]: **אשר זכרנו לספר. כ"ד חברי קיבוץ מגידו מעידים**, מורשת-ספרית פועלים, תשמ"ח-1988 1988.

יחיאל שמואל: **קרמטוריום של כינים [עדות גירוש יהודי הונגריה]**, אריאל, תשס"א-2001.

טסלר ירמיהו: **זכור ואל תשכח (מקלויזנבורג דרך אושביץ לירושלים)**, הוצאת המחבר, תשכ"ח-1988.

כהן מרים: **יתומה לשתי אמהות**, פלדהיים, תשס"ד-2003.

כהן אשר: **המחתרת החלוצית בהונגריה**, הקיבוץ המאוחד, תשמ"ד-1984.

לזכור ודבר לא לשכוח - 40 שנה לכיבוש הונגריה על ידי הגרמנים. זכרונות של חברי דליה. יום השואה תשמ"ד.

לוי אריה [עורך]: **הקהילה היהודית של מאד [הונגריה]**. [ספר זכרון ליהודי מאד], הועד להנצחת זכר קדושי מאד, תשל"ד-1974.

לוי יוסף יהודה: **למען תספרו לדור אחרון**, הוצאת שי, תשנ"ו-1996.

לזר מיכאל: **מאבק לחיים ותקווה לגאולה**, הדפוס החדש, תשנ"ב-1992.

לנקר (טיבור) יעקב: **עדותו ביד ושם**, ארכיון יד ושם, חטיבה O.3, תיק 5558 לעווינגר מאיר: **ניסים באפילה**, סאוטפילד ארה"ב, תשס"ג-2003.

מזיא פרדקא: **רעים בסער**, נוער ציוני במאבק עם הנאצים, יד ושם, תשכ"ד-1964.

מרטון קטי: **ואלנברג**, עם עובד, תשמ"ה-1985.

נדיבי שרה: **בגרות מוקדמת** - על פי סיפוריו של צבי נדיבי, רשפים, תשמ"ג-1983.

סורסקי אהרן: **לפיד האש**, לפיד, תשנ"ז-1997.

נצר אלי: **גדולים מגורלם**, דליה, תשנ"ה-1995.

סבולץ סיטה: **מבצר המוות לתולדות שירות העבודה הצבאי בהונגריה 1944-1945**, תורגם מהונגרית על ידי משה גולן, 'מערכת' קיבוץ דליה, תשס"ה-2005.

סנש (ליכטמן) יהודית: **עדותה ביד ושם**, ארכיון יד ושם, חטיבה O.3, תיק 7977.

קראוס אסתר: **עדותה ביד ושם**, סרט וידאו 0330/4802.

עקביא מרים: **הדרך האחרת - סיפורה של קבוצה**, ידיעות אחרונות, תשנ"ב-1992.

עשהאל צבי: **בגלוי ובמחתרת, הנוער הציוני הדתי במרכז אירופה משואה לתקומה**, מורשת, תשנ"ה-1992.

פוז'וני דבורה: **גורל יהודי**, הוצאת המחברת, תשל"ז-1977.

פוקס אברהם: **ישיבות הונגריה בגדולתן ובחורבן**, הוצאת המחבר, תשל"ט-1978.

פורת משה: **באמונה בחסד וברחמים**, תל אביב, תשמ"ח-1987.

פלגי יואל: **רוח גדולה באה**, עם עובד, תשל"ז-1977.

פנקס הקהילות, הונגריה, יד ושם, ירושלים, תשל"ז-1997.

פרי יצחק: **קיצור תולדות היהודים בהונגריה, מימי הכיבוש הרומי בהונגריה הקדומה (פאנוניה) ועד לאחר השואה**, היסטוריה של אלף וחמש מאות שנה בגולת הונגריה, הוצאת המחבר, תשס"ג-2002.

פרידמן חיים שלמה: **לא אמות כי אחיה**, אנטוורפן, תשמ"ז-1987.

פרידר עמנואל: **להצלת נפשם, דרכו של רב צעיר בתקופת השואה**, יד ושם, תשמ"ו-1986.

פרנקל יעקב: **עדותו ביד ושם**, ארכיון יד ושם, חטיבה O.3, תיק 5389.

צחור ברוך: **לא הייתי גיבור**, מערכות. קיבוץ דליה, תשנ"ז-1997.

צוויג רונלד: **רכבת הזהב, השמדת יהודי הונגריה ושוד הרכוש**, מכון בן גוריון יד ושם, תשס"ט-2009.

קליבנסקי ברוניה (עורכת): **אוסף עדויות, פרקי זיכרונות ויומנים**, יד ושם, תשמ"ד-1984.

קורניאנסקי יוסף: **בשליחות חלוצים**, בית לוחמי הגיטאות, תשל"ט-1979.

רובין אליהו: **ממונקאץ עד אושוויץ**, אידור-התלמוד, תש"ם-1980.

רוזט רוברט: **ההתנגדות ההונגרית והיהודית בהונגריה**, יד ושם, תשמ"ט-1989.

רוזן אילנה: **אחות לצרה, מסע אל סיפור חייהן של ניצולות שואה מהונגריה**.

אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, תשס"ג-2003.
רוזן אילנה: **באשוויץ תקענו בשופר, יוצאי קרפטורוס מספרים על השואה**, יד ושם, תשס"ד-2004.
רוזנבלום מוטי: **חנה סנש**, בית חנה סנש, תשס"ג-2003.
רוזנר-הולנדר ברכה: **סמלים של סבל**, הוצאת המחברת, תשנ"ו-1996.
רון אביהו: **הקרב על החיים, השומר הצעיר בהונגריה**, יד יערי, תשנ"ד-1994.
שטיינמטץ מלכה: **זכרונות מחורבן יהדות הונגריה**, הוצאת המחברת, תשס"ח-2008.
שפר יוסף: **הנהגת המחתרת היהודית בהונגריה**, יד ושם, ירושלים, תשל"ה-1975.

מאמרים:

איילר חוה, תלמי יהודה: **חלום, מאבק, הצלה - תולדות תנועת הנוער הציוני בשטחי דוברי הונגרית 1931-1947**, משואה. 1996.
בראהם רנדולף ל': **הכנסיות הנוצריות בהונגריה והשואה**, יד ושם-קובץ מחקרים, כט תשס"א עמ' 187-218.
מרגלית דוד: **מבצעי הצלה בהונגריה**, משואה ב', תשל"ד-1974, ע' 90-95.
פטה ארנו: **זכרונותיו של ד"ר ארנו פטה, סגן נשיא מועצת היהודים בהונגריה -1944**, תרגום והערות: צבי ארז, ילקוט מורשת מ"א. יוני תשמ"ו-1986, ע' 153-172.
קומי אוטו נתן: **יומן בודפשט 1944**, תרגום והערות: צבי ארז. ילקוט מורשת ל"ז, יוני, תשמ"ד-1984, ע' 77-110.
רוזנברג יהודה: **קטעים מיומן בימי מלחמה בהונגריה**, עדות יג, ניסן תשנ"ו-אפריל 1966, רוזנברג יעקב: **בהונגריה**, משואה ג', תשל"ה-1975, ע' 129-135.
רוט זיגפריד: **זכרונות מימי השואה והמחתרת בהונגריה**, משואה יא', תשמ"ג-1983.
שטרן שמואל: **זכרונותיו של יו"ר המועצה היהודית בהונגריה**. ילקוט מורשת ט"ז-י"ז, 1973-1974.
50 שנה לשואת יהודי הונגריה, ילקוט מורשת, חוברת 57, מאי, תשנ"ד-1994.

~~~~~

פרשת קסטנר

באור יהודה: **יהודים למכירה? משא ומתן בין יהודים לנאצים 1933 - 1945**, יד ושם, תשס"א-2001.
דינור דוב: **קסטנר - גילויים חדשים על האיש ופועלו**, גסטליט חיפה, תשמ"ז-1987.
הראל איסר: **האמת על רצח קסטנר: טרור יהודי במדינת ישראל**, עידנים, תשמ"ה-1985.
ויץ יחיעם: **האיש שנרצח פעמיים - חייו משפטו ומותו של ד"ר ישראל קסטנר**, כתר, תשנ"ה-1995.
הכט בן: **כחש, פרשת קסטנר**, מאנגלית - אביעזר גולן, "לדורי", תל אביב, 1970-תש"ל.
לרנר מוטי: **קסטנר**, אור - עם, תשנ"ח-1998.
נאגלפטר ס.: **מבצע קסטנר**, ירון גולן, תשנ"ז-1997.
רוזנפלד שלום: **תיק פלילי 124: משפט גרינואלד - קסטנר**, קרני, תשנ"ה-1955.
שילר יוזף: **מפעל ההצלה בשטרסהוף**, בית לוחמי הגיטאות, תשנ"ט 1999.
תמיר שמואל: **בן הארץ הזאת** (אוטוביוגרפיה), זמורה ביתן, תשס"ו-2002.

1. מקור התמונה: ארכיון בית לוחמי הגטאות.
2. מקור הנתונים, בראהם רנדולף ל, קצבורג נתנאל: **תולדות השואה-הונגריה**, עמ' 8.
3. מקור הנתונים, בראהם רנדולף ל, קצבורג נתנאל: **תולדות השואה-הונגריה**, עמ' 389.
4. ליוויה רוטקירכן: יהודי הונגריה בתקופת השואה-סקירה כללית בתוך גוטמן ישראל, בלה ואגו, רוטקירכן ליוויה: "**הנהגת יהודי הונגריה במבחן השואה**", עמ' 25-60.
5. מגדה גרץ: **הישרדות**, עמ' 6-29.
6. **לזכור ודבר לא לשכוח - 40 שנה לכיבוש הונגריה על ידי הגרמנים**. זכרונות של חברי דליה, עמ' 23.
7. מקור התמונה: **ארכיון יד ושם**.
8. **לזכור ודבר לא לשכוח - 40 שנה לכיבוש הונגריה על ידי הגרמנים**. זכרונות של חברי דליה, עמ' 7-8.
9. **לזכור ודבר לא לשכוח - 40 שנה לכיבוש הונגריה על ידי הגרמנים**. זכרונות של חברי דליה, עמ' 35-39.
10. **לזכור ודבר לא לשכוח - 40 שנה לכיבוש הונגריה על ידי הגרמנים**. זכרונות של חברי דליה, עמ' 91-94.
11. **לזכור ודבר לא לשכוח - 40 שנה לכיבוש הונגריה על ידי הגרמנים**. זכרונות של חברי דליה, עמ' 108-109.
12. סנש (ליכטמן) יהודית: **עדותה ביד ושם, ארכיון יד ושם, חטיבה O.3**, תיק 7977.
13. **אלבום מזכרת ליוצאי ג'ור והסביבה**, הוצאת ארגון יוצאי ג'ור, סיוון תשמ"ט-יוני 1989.
14. **מפעל ההנצחה הממלכתי "יזכור"**, שנערך ע"י משרד הביטחון
<http://www.izkor.gov.il/izkor86.asp?t=8127>
15. לוי אריה [עורך]: **הקהילה היהודית של מאד** [הונגריה], עמ' 95.
16. בן-חיים נתן [עורך]: **הרב ד"ר יואל צבי [אמיל] רוט**, עמ' 95-96.